

A KASSAI SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM

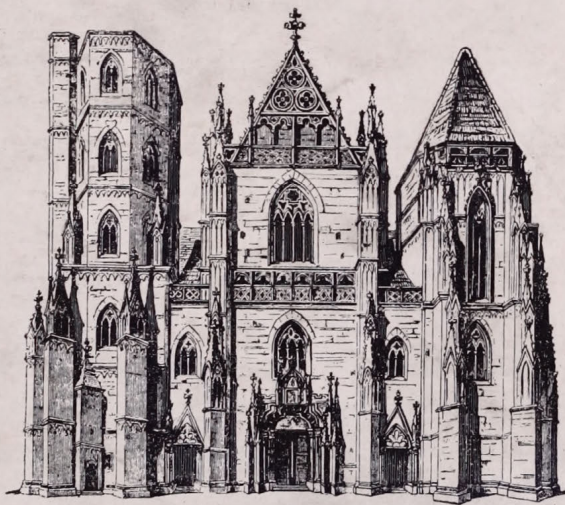
1 SZINES MELLÉKLETTEL ÉS 48 KÉPPEL A SZÖVEGBEN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA RÉGÉSZETI BIZOTTSÁGA MEGBIZÁSÁBÓL

IRTA

MIHALIK JÓZSEF

L. TAG

A KASSAI SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM FŐHOMLOKZATA A XIX. SZÁZAD KÖZEPÉN

ELSŐ RÉSZ

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1912

MAGY. TUD. AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ELŐSZÓ.

A Magy. Tud. Akadémia Régészeti Bizottsága megtisztelő megbízásából írt jelen monografia, melynek egy részletét székfoglaló gyanánt a Magy. Tud. Akadémia II. B) osztályának 1910. évi október hó 10-én tartott ülésén mutattam be, nem a mostani, az 1878—1904. évek alatt restaurált, illetve legnagyobb részében újjáépített kassai Szent-Erzsébet székesegyházzal, hanem a régi templommal foglalkozik.

Dolgozatom két részre oszlik. Az első rész, a templom építésének és magának a már készen állott templomnak a századok folyamán átélt történetét tárgyaló kötet, nyolcz évi munkának az eredménye. A második rész a templom képzőművészeti méltatását és régi felszerelésének ismertetését s művészettörténeti magyarázatát fogja nyújtani.

Jóllehet a messze földön hírneves kassai «nagytemplom» ötödfélszáz éves fennállása alatt ezrekre és ezrekre gyakorolt kitörölhetlen hatást, méltatását a szakirodalomban a XIX. század közepéig hiába keressük. Hervadhatlan érdemű művészettörténészünk, HENSZLMANN IMRE, «Kassa városának ó-német stílű templomai» cím alatt 1846-ban Pesten megjelent művében foglalkozott legelsőnek a kassaiak remek és magasztos templomával s ettől kezdve 1888-ban bekövetkezett haláláig állandó törekvése volt, hogy a templom monografiáját megírhasa. Negyvenkét évi iparkodását azonban nem bírta siker koronázni, de hogy szülővárosa híres templomának történetével s annak műemlékeivel úgyszólván egész életén át őszinte szeretettel s szakadatlanul foglalkozott, annak közzé tett kisebb dolgozatain kívül bizonyosága az a tömérdek apró feljegyzés, töredékes tanulmány és szórványos adalék, amiknek terjedelmes kötegét, utolsó akaratához híven, a Felsőmagyarországi Rákóczy-Múzeum őrzi.

Miután szakköreinkben s azokon kívül sokan úgy vélik tudni, hogy HENSZLMANN IMRE a kassai Szent-Erzsébettemplom monografiájának *teljesen befejezett, nyomdakész kéziratát* hagyta hátra halála után, az igazság s a helyes tájékozódás szempontjából kötelességemnek ismerem e hagyatéknak ide tartozó

s általam a Magy. Tud. Akadémia Régészeti Bizottságának is bemutatott anyagát legalább lajstromszerűen felsorolni.

A Henszlmann-féle hagyatékban a kassai Szent-Erzsébettemplomra vonatkozó, avagy azzal kapcsolatba hozható része mindössze néhány lapra terjedő fogalmazvány s ez — a még a HENSZLMANN által megadott címek szerint — a következőképp csoportosítható:

1. *«Bevezetés»*. 4 félhasábosan írt negyedréti oldalon;
2. *«Pecsétek és címerek»*. $1\frac{1}{4}$ félhasábon írt negyedréti oldalon;
3. *«Szent Erzsébet eredeti temploma»*. Megkezdett fogalmazvány, három példányban, $3\frac{1}{4} + 4 + 3$ félhasábon írt negyedréti oldalon;
4. *«Arányok»*. $2\frac{1}{4}$ félhasábon írt negyedréti oldalon;
5. *«Az attemplom»*. 4 félhasábon írt negyedréti oldalon;
6. *«Szent Erzsébet székesegyháza»*. Két példányban $3\frac{3}{4} + 19$ félhasábon írt negyedréti oldalon; végül
7. *«Kapuzatok. Nyugati kapuzatok. Déli kapuzat. Szerkezet és arányok. Magassági arányok»*. 24 félhasábon írt negyedréti oldalon. Vagyis a Henszlmann-féle kéziratoknak a kassai Szent-Erzsébettemplomra vonatkozó része összesen $68\frac{1}{2}$ félhasábosan megírt negyedréti oldalra rúg.

Ez az összes anyag, a mi HENSZLMANN IMRE hagyatékában a kassai Szent-Erzsébettemplomra vonatkozólag feltalálható. A mit a 3., 4., 5. és 6. címek alatt felsorolt és $39\frac{1}{4}$ félhasábosan írt negyedréti anyagból helyesnek, felhasználással megegyezőnek és tárgyam keretében e kötetbe beilleszthetőnek tartottam, azt munkámba fölvettem s ehhez képest a megfelelő helyeken mindannyiszor hivatkozom is a forrásra. A hagyaték többi része, mely a sokféle töredékes jegyzet mellett főképp az arányok számításának tömérdek anyagát öleli fel s egyéb minutiákat tartalmaz, tárgyamra használhatónak nem bizonyult.

Főképp ezt kívántam munkám érdekében hangsúlyozni azokkal a többé-kevésbé téves nézetekkel szemben, a mik, az előadottakkal kellően megvilágítva, immár helyesen bírálhatók el.

BUDAPESTEN, 1912. évi október hó 25-én.

Mihalik József.

TARTALOM.

	Oldal
Előszó	3

ELSŐ FEJEZET.

A Szent-Erzsébettemplom építésének története	9
--	---

MÁSODIK FEJEZET.

A Szent-Erzsébettemplom története felépítésétől restaurálásáig:

A XV. század utolsó tizede és a XVI. század	62
A XVII. század	74
A XVIII. század	86
A XIX. század	94

A KASSAI SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM.

I. KASSA VÁROS LÁTKÉPE KELET FELŐL.
XVI–XVII. századbeli rézmetszet után.

ELSŐ FEJEZET.

A Szent-Erzsébettemplom építésének története.

Azon a nagy földterületen, a melyen a mai Heves, Sáros és Abauj vármegyék fekszenek s a mely földdarab hosszú ideig az *Ujvár* nevet viselte, a honfoglalás után az Abanemzetség szállott meg. Maga a nemzetség ősatya, a sógorsági viszony révén magyar királylyá lett ABA SÁMUEL, a Mátra alján volt birtokos.¹

A colonisatio nehéz munkáját az Abák nemzetsége indítja meg a vármegye földjén. 1046-ban már áll *Ujvár*, mert az Oroszországból ekkor behívott ENDRÉT ABA királynak ebben a várában fogadja a fellázadt nép.²

Hatvan esztendő eltelte után már nevezetes történeti eseménynek a színhelye Abaujvára: 1106-ban, a mikor Álmos herceg lengyel csapatokkal az országba tör és a várat hatalmába keríti, Kálmán király — mondja a Bécsi Képes Krónika — ostrom alá fogta a várat s már másnapra kitűzte a rohamot. Ekkor a herceg lóra kapva, kiment a vár kapuján s gyors vágatással a király tábora felé tartott. Midőn a király sátra elé ért, leszökött lováról, bátyja lábai elé borult és mindenki előtt nyilvánosan bűnösnek vallotta magát.³

Az Abaujmegye területére vonatkozó Árpádházi királyaink korából ránk maradt

¹ SZILÁGYI-MAR CZALI: A magyar nemzet tört. Bpest, 1896. II. 13–14. l.

² Tört. közlemények Abauj-Torna vármegye multjából. Kassa, 1911. II. évf. 25. l. — MAR CZALI: Magyarország története az Árpádok korában. Budapest, 1896. 42. l. és RÁTH KÁROLY: A magyar királyok hadjárata, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861., 17. l.

³ SZILÁGYI-MAR CZALI: Id. mű, II. 245. l.

írott emlékek vizsgálatából megállapíthatjuk, hogy ez a vár volt a megye akkori s első központja. S miután az a délről észak felé s a keletről nyugatnak haladó két közlekedési fővonal irányában állott, stratégiai jelentősége szembeszökő. Az a körülmény tehát, hogy a település folytatólagos menete e vár közvetlen környékén indul meg s innét terjed hovatovább mind távolabbi vidékekre, csupán természetes útja a fejlődésnek. Ebből magyarázható meg, hogy a mai Abauj vármegyének a magyarság által létesített legrégibb telepeivel a Hernád völgyének középső szakaszában és nem a távolabb északra, a mai Kassa környékén fekvő területeken találkozunk.

1217-ben bukkannak fel az okmányokban *Petri, Tomor, Gyanda, Fel-Németi* és *Ruszka* falvak nevei,¹ 1219-ben pedig, abban a panaszos iratban, a miben a királyné tulajdonában lévő falvak lakosai azzal vádolják meg bírúikat, hogy a község vagyonát elprédálják, már egyszerre tíz falunak: *Czécze, Dobsza, Fel-, Közép- és Al-Németi Gőncz, Perény, Ó-Ruszka, Vizsoly* és *Egyházas-Vizsoly* neveivel találkozunk, mint olyan falvakéival, a melyekben a «királyné németjei»-nek nevezett telepesek laktak.²

Ez idő tájt már létezhetett *Kércs* falu s ebben az időben alapítják királyaink a *jászai* káptalant is; mindkettőt 1241-ben feldőlják a tatárok.³

A nagykiterjedésű Ujvármegye csak a tatárjárást követő évtizedben oszlik fel a mai Heves, Sáros és Abaujmegyékre. IV. BÉLA 1245-ben *Kinizsen*, 1255-ben *Tornán* van s ez időtájt telepít új lakosokat *Szinára* és *Buzitára*, a megye castrumai közül pedig felépülnek *Füzér, Bodókö, Szaláncz* és *Omode-vára*.⁴

A XIII. század közepéig *Kassának* nyomát sem találjuk eddigelé ismert okleveleinkben. Neve csak IV. BÉLA királyunknak 1249 április idusán kelt okiratában⁵ fordul elő első ízben, a mikor a király az «in Comitatu Noui Castri», vagyis az Ujvármegyében fekvő *Scena* (a mai *Szina*)⁶ helységnek ugyanazokat a kiváltságokat adja, a melyekkel Kassa él.

1275-ben az egri püspök már a dézsmás községek között sorolja fel Kassát, bordézmával tehát az egri püspöknek tartozott.⁷

Hogy IV. Béla 1249-ik évi oklevelének kiadásakor a még csak «villa regia»-t, vagyis a király tulajdonában lévő falut képező *Kassának* ezek voltak-e legelső szabadalmai, azt nem tudjuk. Bizonyos csupán az, hogy e szabadalmainál régebbieket idáig nem ismerünk s így el kell fogadnunk, hogy Kassa magától IV. BÉLától nyerte kiváltságait, a ki egyik írónk állítása szerint az 1241. évi szerencsétlen muhi-pusztai ütközet után a Cserhátan át vezető menekülő-útjában állítólag *Kassán* is menedéket talált⁸ s a kassaiaknak ekkori szíves vendéglátásáról megemlékezve, Dalmáciából történt visszatérése után *Kassát* kiváltságokkal látta el.

Hogy mik voltak e kiváltságok, nem tudjuk, mert a szóban forgó királyi oklevél csak hivatkozik rájuk, de fel nem sorolja azokat.⁹ A dolog természetes fejlődéséből folyik azonban, hogy *Kassának* e kiváltságok elnyerésénél sokkal előbb, valószínűleg már a XII. században léteznie kellett. S miután a vármegye több községében 1219-ben a lakosok németek, Kassának az első lakosai is ilyenek lehettek s így bizonyára a II. GÉZA király (1141—1161) által betelepített német gyarmatosok sorából kerültek ki. Feltehető az is, hogy e lakosokat IV. BÉLA

¹ PESTY F.: Az eltűnt régi vármegyék. Bpest, 1880 I. 169. I.

² PESTY F.: Id. mű, I. 170. I. A falvak nevei a VÁRADI REGESTROM nyomán sorolvák föl.

³ Tört. közl. Abauj-Torna vármegye multjából. II. 26.

⁴ U. ott, 27. I.

⁵ WENZEL: Árpádkori Új Okmánytár. VII. 281. I.

⁶ PESTY F.: Id. mű, I. 171. I.

⁷ Magyarország vármegyéi és városai. I. 38. I.

⁸ A Felsőmagyarországi Múzeum-Egyesület IV. Évkönyve. Kassa, 1882. 36. I. Idézve: SZERDAHELYI, Urbium Chorographia. Kassa, 1732. 150. I.

⁹ WENZEL: Id. mű. 218. I. «Statuimus preterea, ut omni libertate gaudeant, qua ex concessione nostra hospites nostri de Kassa perfruuntur, tam in decimis exoluendis, quam in iudiciis, seu etiam in omnibus aliis in eorundem privilegio nominatim per singula et articulatim expressis.»

a tatárjárás után nemcsak a szomszédos német tartományokból, de Thuringiából is, a hol testvérhuga, az 1235-ben szentté avatott Erzsébet egykor férjénél volt, behívott vendégekkel gyarapította.

Valószínűséggel állítható tehát, hogy *Kassa* olyan német kolónia, melynek alapítása legalább is II. Géza idejébe nyúlik vissza. Német eredete mellett szőlő neve is, mely az ó-felnémet *gasuoh*, *kassuah* szóból származik, a mi szerzeményt vagy legelőt jelent¹ s így meg is felelt a telepítés akkori természetének.

Mint kulturált német telepítvénynek, bizonyára kezdet óta volt már valamelyes egyszerű, talán nagy részében még csak fából épült templomkája is,² az *első idáig ismert okmány azonban, mely Kassa templomáról kifejezetten szól, csak a XIII. század nyolczvanas éveiből maradt reánk.*³

IV. Márton pápának 1285 május 9-ikén Veltre városa mellett kelt okirata ez, a melyben meg van említve «*Arnoldus Rector Ecclesiae St. Elisabethae de Cassa*» s az a nevezetes körülmény, hogy ezzel a kassai templommal kapcsolatban «ab antiquo» egy alapítványi vagyonnal biztosított kórház áll fenn és hogy ezt a vagyont a Szent-Jánosról elnevezett hospitáriusok commendátora és lovagjai magukhoz akarják ragadni. A város lakossága azonban, megnevezett Arnold papjukkal élükön, 1285-ben erőlyesen és sikeresen áll ellen az erre irányuló kísérletnek.⁴

Az időrendben e tárgyra vonatkozó második oklevél 1292-ből való⁵ s ebben András egri püspök az imént említett Arnold rector kassai plébánosnak nevezi. Az okmány a továbbiak során arról is tanuskodik még, hogy a kassaiak a XIII. század végén már elég erősek voltak az egri káptalannak fizetett papi tizedet megváltani, a mi feltűnő, mivel ilyen eredményhez nem kevés hatalomra volt szükség s így magának a hitközségnek is már tekintélyesre kellett megnövekednie, mert, mint az oklevél tanúsítja, az egri püspök nem örömet s nem önként állott el jogától.⁶

Ámbátor Kassa csak az Árpádok uralkodása végén alakul ki igazi várossá, városi jellege már jóval előbb jelentkezik Gyors fejlődésének egyik jele, hogy András egri püspök 1290-ben, a bíró és a lakosok összességének kérelmére, a kassai egyházat kiveszi az abaujvármegyei esperes fennhatósága alul s megengedi, hogy különböző lelki ügyekben saját papja közvetlenül intézkedjék, oly hozzátevással azonban, hogy a miknek megítélésére az ő tudása nem volna elegendő, azokban forduljon a püspökhöz.⁷

Az ilyen kedvezmények gyakoriak ugyan a középkorban, de mindig csak nagyobb, fejlettebb községeknek adják meg azokat az illetékes püspökök.⁸

A városka gyors izmosodásáról tanuskodik még, hogy 1297-ben Kassán tartja székhelyét a kamarai ispán is, végül, hogy a város polgársága már 1307-ben czéhekbe szervezkedik.⁹

¹ BOROVSKY SAMU: A magyar honfoglalás története. Budapest, 1894., 90. l.

² PASTEINER GYULA: Építészeti emlékek Felső-Magyarországon. Osztr. Magy. Monarchia. Bpest, 1898. XV. k. 80. l.

³ HENSZLMANN IMRE: Kassa városának ó-német stílusú templomai. Pest, 1846. V. old. Az oklevél itt egész terjedelmében kiadva.

⁴ TUTKÓ JÓZSEF: Szabad királyi Kassa városának történeti évkönyve. Kassa, 1861. 19. l. Az okmány itt egész terjedelmében kiadva. (Okmánytár: III.)

⁵ HENSZLMANN: Id. mű, 8. l. Az okmány itt egész terjedelmében kiadva.

⁶ U. ott.

⁷ DRAGÓNER BÉLA: Kassa szab. kir. város levéltárából. A Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet 5. Évkönyve. Kassa, 1884. 79–80. l. Az oklevél itt egész terjedelmében kiadva Imre egri püspök 1382-ik évi megerősítő-levele foglalatában.

⁸ Így péld. SCOLARI ANDRÁS váradi püspök 1413-ban erősíti meg a belényesi plébánosnak azt a már régebbi kiváltságát, hogy a plébános ne a főesperes, hanem egyenesen az ő joghatósága alá tartozzék. BUNYITAY V.: A váradi püspökség története. Nagyvárad, 1883. I. 235. l.

⁹ Tört. Közl. Abauj-Torna várm. múltjából. II. 31–32. l.

A XIV. század első tizedében már politikailag is számottevő tényező Kassa s élelmes szász lakossága mindannyiszor ügyesen tudja kihasználni a maga javára a változó politikai helyzet által nyújtott alkalmakat. Így különösen 1305-ben, a mikor az Árpádház kihalását követő párt- és trónvillongások alatt Kassa némely szabadalmának megszorítása miatt forrongani kezdett s OMODE nádor, mint királyi helytartó, teljes hatalommal megjelenik a városkában, hogy azt lecsendesítse. Ez akkor rövid időre sikerült is neki, de később, midőn a további országos pártvillongások alatt Kassa CsÁK MÁTÉ pártjára állott s KÁROLY-RÓBERT király ezért 1308-ban eddig élvezett szabadalmaitól megfosztotta és hű nádorának adományozta, a város lakossága valóságos zendülésben tör ki s 1311 szeptember táján, a midőn a

2. KASSA VÁROS LÁTKÉPE DÉLNYUGAT FELŐL A XVII. SZÁZADBÓL.
Schnitzer Lukács metszele után.

nádor Kassán megjelenik, hogy új birtokába magát beiktassa, őt és több társát «véletlenül» megöli.

KÁROLY-RÓBERT, hogy Kassa jóindulatát megnyerje, a pártos, nádorgyilkos várost nemcsak hogy semmi megtorlással nem sújtja, de szabadalmait a jövőre is biztosítja.¹

A XIII. század második felében két Kassa létezett: a mai, akkor *Alsó-Kassa* és az azóta eltűnt *Felső-Kassa*, vagy miként az okiratok nevezik: *Cassa superior*.

A «villa regia» a mai Kassa volt. Felső-Kassát 1261-ben említi először V. Istvánnak

¹ CSOMA JÓZSEF: Omode nádor fiai és Kassa városa. Turul, 1911. 89–90. l.

amaz oklevele,¹ a melyben annak területét, a mi akkor legfeljebb csak valamelyes ideiglenes építménynyel ellátott mezőgazdasági terület lehetett, SAMPHLEBEN és OBEL kassai lakosoknak adja cserébe Csány és Gönyű községekért s azok termékeny földjéért, az adományozókat örököseikkel együtt kivevén a vármegye hatósága alul.²

Az a templom, a melyről az említett két okmányban szó esik, még nem a mai székes-egyház, hanem Kassának a mainál jóval kisebb méretű, csúcsíves stýlben épült amaz egyhajós templomkája, mely az első, ősi fatemplom elpusztulása vagy lebontása után épült s ugyancsak a mai székesegyház helyén állott. E kis templomnak alapfalait a dóm legutóbbi restaurálása alkalmával a mai székesegyház falain belől megtalálták.³

Hogy ez a régebbi s Kassának nyilván első kőből épült parochiális temploma már szintén Szent-Erzsébet tiszteletére volt felszentelve, tanúbizonysága egyrészt MÁRTON pápának fentebb említett 1285. évi oklevele, másrészt az a pecsét, a melynek első, eddig ismert legrégibb lenyomatát állítólag egy 1290-ben Kassán kiadott okmányon őrzik Kassa város levéltárában.⁴ (3. kép).

A képen itt is bemutatott pecsét 60 milliméter átmérővel bíró kerek lapjának közepét egy háromfülkés csúcsíves oltár foglalja el, középső, szélesebb szekrénye fölött egyenes vonalakkal záródó nagyobb, az ettől két oldalt eső kisebb fülkék fölött ugyanilyen, de arányaiban csekélyebb méretű orommal, a mik fölött egy-egy fogazatos fallal koronázott szegletes torony emelkedik. A középső fülkében, felül hármaskarú ívvel határolt s csillagokkal teleszórt kárpitos mező előtt posztamentszerű alaplapon *magyarországi Szent-Erzsébet* alakja áll földig érő hosszú ruhában, fején hátravetett fátyollal s vállain hermelinnel bélelt, a talpazatig leérő palástban. A mennyire ez a pecsét elkopása miatt kivehető, Szent-Erzsébet balkezében pénzes zacskót tart, jobbával pedig az alamizsnapénzt nyújtja. A szélső fülkékben, a szent felé fordulva, apró consolokon egy-egy álló szárnyas angyalalak van ábrázolva, bő redőzetű, hosszú tunikába öltözve, míg a mező oldalán és felső részén üresen maradt helyeket kacsaringós indadíszítés tölti ki. A pecsét kettős gyöngyör közé iktatott goth maiusculás körirata

3. KASSA VÁROS POLGÁRAINAK PECSÉTJE
A XIII—XIV. SZÁZADBÓL.

✻ S * ELISABET ✻ S · IGILLVM · CIVIVM · DE · CASSA ·

a míg egyrészt megmagyarázza a pecséten ábrázolt szent kilétét, másrészt kifejezésre juttatja azt a tényt, hogy e pecsét a kassai *polgárságé* volt, a melylyel — egyéb czímere még aligha

¹ TUTKÓ: Id. mű, 18. l. Az okmány itt egész terjedelmében kiadva. (Okmánytár: I.)

² Felső-Kassát Samphleben és Obel örököseitől 1347-ben vásárolják meg a kassai polgárok: «Cassoviam hanc superiorem cum omnibus ruribus inhærentibus civitas Cassoviensis (inferior) a hæredibus Samphleben et Obel emit anno 1347, quod Capitulum Ecclesiæ Budensis testatur documento anni 1352.»

³ HENSZLMANN: A kassai székesegyház 1884-ben. *Arch. Ért. Új folyam*, IV. köt. 192—199. l.

⁴ Archiv. Civ. Cassov. Secr. C. Ecclesia No 38. TUTKÓ: A Felsőm. Múzeum-Egylet IV. Évk. 1882. 38. l. A pecsétet, képével együtt, egy 1378. évi bőrhártya-okiratról legelsőnek a Felsőmagyarországi Múzeum-Egylet IV. Évkönyve közölte (35—42. l.) a TUTKÓ JÓZSEF hagyatékában fennmaradt kéziratokból. Az itt kiadott kép azonban sok tekintetben hibás. Ugyanennek a pecsétnek a rajzát, de még sokkal rosszabb reprodukcióban közli TAGÁNYI-RUMBOLD «Magyarország czimertára» (Budapest, 1880/81, 57. l. és XXXIV. tábla), 1281-re tevén a pecsét korát. A pecsétet végre hibátlan rajzban egy 1381. évi márcz. 20-án kelt s a bécsi csász. kir. házi és udvari levéltárban őrzött okiratról MAJLÁTH BÉLA tette közzé a «Turul» III. kötetének 137. lapján.

lévén a városnak — ez a polgárság mint közhitelességű pecséttel élt is, mert okmányaira azt már ekkor s még azontúl is jó ideig, még a XV. század első tizedében is, ráütötte.¹

Az előadottakból kétségbevonhatatlanul megállapítható tehát, egyrészt, hogy Kassán 1285-ben már állott egy, Szent-Erzsébet tiszteletére felszentelt, parochiális templom, másrészt, hogy ennek az egyháznak a pecsétjét, melynek mezejében nyilván a város templomának főoltára van ábrázolva,² a kassai polgárok hiteles, hivatalos pecsétjük gyanánt használták.³ S mert az attributumokból föltétlenül bizonyos, hogy a pecséten ábrázolt alak *magyarországi Szent-Erzsébet* s mert tudjuk, hogy e szentnek tisztelete Magyarországon is már jó korán, a XIII. század közepe táján, monumentális emlékekkel kapcsolatosan megnyilatkozik, eljutottam annak a megállapításához, hogy Kassa XIII. századi polgársága azok sorába tartozott, a kik a «kedves Erzsébet» vallásos kultuszának megörökítésében a mi hazánkban a legelől jártak.⁴

4. LUKÁCS VÁRADI PÜSPÖK (1397—1406)
PECSÉTJE.

5. SCOLARI ANDRÁS VÁRADI PÜSPÖK (1409—1426)
PECSÉTJE.

¹ A már említett 1290-ik és 1381. évi okmányon kívül e pecsét a többek közt egy-egy 1347., 1352., 1378. és 1405. évben keltezett okmányra van ráütve. Kassa város levéltárában. *Felsőmagy. Múzeum-Egyl. IV. Évk.*, 38—39. lap.

² Hogy közhitelességű pecséteken a város parochiális temploma *főoltárának* képeit is használták a középkorban, arra érdekes példákat birunk azokban a váradi püspöki pecsétekben, a melyeknek képeit a feltűnő analogia tanulsága okából a szöveg között adjuk. (4. és 5. kép).

Az első pecsét *Lukács* váradi püspöké (1397—1406) s mezejében a váradi székesegyháznak azt a régebbi főoltárát mutatja, mely még Báthory, avagy Meszes püspök korában épült s a XV. század első tizedéig állott. A második pecsét *Scolari András* püspöké (1409—1426) s azon már a váradi székesegyháznak újabb, *Scolari* püspöksége előtt pár évvel épült oltárát látjuk ábrázolva. *Bunyitay V.*: Id. mű, 242. l.

³ A városok egy része ősi pecsétábrául előszeretettel vette fel és használta a város főtemploma véd-szentjének képét. Erre Kassán kívül példa hazánkban *Bártfa, Eperjes, Héthárs, Késmárk, Miskolcz, Szatmár, Szent-Demeter* stb. Főkép a szepesi városok és helységek használták s használják sűrűn a város védszentjének képét pecsétjeiken, így p. o. *Béla, Duránd, Felka, Gnézda, Leibicz, Lubló, Mateóc, Ménhárd, Poprád* stb. *Turul*, 1901. 89. l.

⁴ IV. Béla király, a ki mindig igen becsülte szent huga erkölcsi nagyságát, már 1240-ben Nagyszombatban templomot és zárdát építtetett tiszteletére. (PAP JÓZSEF: Árpád-házi Szent-Erzsébet tiszteletének története Magyarországon. Eger, 1910. 16. old. Idézve: RUPP J.: Magyarország helyrajzi tört. I. 98. Balics L.: A róm. kath. egyház tört. Magyarországon. II. 2. rész, 380. l.). Tudtunkkal hazánkban ez volt az első, legrégebb templom, mely Erzsébet nevéhez és tiszteletéhez kapcsolódott. Itt említjük fel azt az

Kassa város első monografistájának, TUTKÓ JÓZSEFnek véleménye szerint, jóllehet véleménye nem erre az első parochiális templomra, de a most is fennálló székesegyházra vonatkozik, a kassai templomnak alapköveit 1245-ben tették le.¹ Tutkó emez állításának igazolására oklevélszerű bizonyítékokat nem hozott föl s ilyeneket mi sem ismerünk, de mivel MÁRTON pápa 1283-ik évi bullájának ama szavai, hogy a kérdéses kórház *már régóta* volt a templomhoz csatolva — «ab antiquo adnexo» — s miután nem lehet kétségünk, hogy a pápa a templom és kórház keletkezésének pontos korát ismerte, mert a bullának idézett kitételei minden bizonynnyal az ARNOLD rector panaszos iratában foglalt szavaknak a megismétlésénél nem egyebek:² aligha tévedek, ha a kassai első Szent Erzsébettemplom építésének korát a pápai bulla keltétől 30—40 évvel korábbra, vagyis az 1243—1253 évekre teszem, a mi Tutkó állítását idő tekintetében úgyszólván teljesen födi.

Ez a két okmány vitte a combinatio téves útjára HENSZLMANN IMRÉT s vezetett ő utána félre sok más író is, a kik hosszú időn át azt vitatták, sőt némelyik még ma is azt tartja,³ hogy ezekben az oklevelekben a máig is fennálló Szent Erzsébet-székesegyházról van szó. Ez alapon helyezte HENSZLMANN IMRE — ellentétben minden régebbi magyar történetíróval, a kik a templom alapítását kivétel nélkül KÁROLY RÓBERT királyunk nejének, NAGY LAJOS anyjának, ERZSÉBETnek tulajdonították — e templomnak, vagy legalább is legrégibb részeinek: az alapfalak, az oltárhely és az ennek északi oldalához közel fekvő építmények keletkezésének idejét a XIII. század hatodik vagy hetedik tizedére abban a monographiájában,⁴ mely e téren az első s a mely monographiának főbenjáró hibái mellett is elévülhetlen érdeme az, hogy a magyar orvosok és természetvizsgálók 1846-ban Kassán és Eperjesen tartott gyűlésén a szakfelelősek figyelmét erre a már akkor erős pusztulásnak indult műemlékünkre irányította.

★

Midőn HENSZLMANN 1856-ban Párisban a kassai Szent-Erzsébettemplom pontos alaprajzát EUGEN LEBLAN műépítésznek bemutatta, LEBLAN rögtön felismerte, hogy ennek szentélyfeje szoros rokonságban van a *brainei* Szent-Yved apátsági templom szentélyfejével s ennek alapján az 1180-tól 1216-ig épült brainei templomot a kassai Szent-Erzsébettemplom előképének nyilvánította. Ehhez annyival inkább joga volt, mert a braineit ő mérte fel nagy pontossággal s így annak legalaposabb ismerője is lehetett.

Az összehasonlítást tovább folytatva, kiderült még, hogy a brainei templomnak csupán keleti része szolgált a kassai Erzsébettemplom mintájául, miután annak hosszháza csak három-, a kassaié ellenben — HENSZLMANN és LEBLAN együttes véleménye szerint — határozottan «öthajós» s ezenfelül a braineinél az ikertornyok is hiányoznak.⁵

oklevelet, mely szerint IV. Béla 1244-ben engedélyt ad Farkas és Dávid nevezetű uraknak, akik Erzsébetet Thuringiába kísérték és udvarában is maradtak és akik nem tudták elfelejteni az ő nagy lelkének nemes tulajdonait, hogy pozsonyvármegyei birtokukon, Kápolnán, templomot építsenek tiszteletére («vt in possessionem eorum in nomine et honore eiusdem beate Elisabeth ecclesiam possint construere et edificare»). Fejér: Cod. Dipl. 1829. IV. 338—339. I. *Karácsonyi J.* ezt az oklevelet hamisítványnak tartja. Párhuzamként megjegyzem még, hogy a szent tiszteletére Németországban emelt első templom, a marburgi, 1235-ben kezdett épülni.

¹ *Felsőmagy. Múzeum-Egyesület IV. Évkönyve.* 36—37. I.

² HENSZLMANN: Id. mű, 8. I.

³ Így maga HENSZLMANN, ki élete utolsó napjáig megmaradt a nézete mellett és HORN EMIL, a ki magyarországi Szent-Erzsébetről írt s a francia akadémia által jutalmazott művében azt állítja, hogy «V. István buzgón foglalkozott e templom építésével». *Magyarországi Szent Erzsébet.* Fordította dr. Rada István. Budapest, 1905. 232. I.

⁴ *Kassa város ó-német stílű templomai.* Pest, 1846. 9. I. Méltónak találjuk feljegyezni, hogy a monographia kiadásához pénzbeli segítséggel járult a vándorgyűlés két elnöke: gróf *Andrássy György* és *Pulszky Ferencz* s ezenkívül *Ocskay Antal* kassai püspök és *Richter Alajos* jászói prépost.

⁵ HENSZLMANN IMRE jegyzetei a Felsőmagyarországi Rákóczy-Muzeum levéltárában.

Az ebben a tárgyban folytatott tanulmányok eredményeként a párisi «Moniteur des Architectes» 1857-ik évi füzetében néhány cikksorozat jelent meg, a mikben STANISLAUS PRIOUX, a ki későbbben a brainei templomról díszmunkát adott ki, annak történetét tárgyalta, HENSZLMANN pedig a kassairól, mint a braineinek utánzatáról (leányáról) szólt, LEBLAN nagybecsű rajzaihoz csupán vázlatban mellékelvén a *kassai* Szent-Erzsébet-, a *trieri* Boldogasszony-templom alapterveit és a Páris és Chalon-sur-Marne között lévő *lagny*-i templom szentélyének általa felvett alaprajzát, mert — HENSZLMANN és LEBLAN akkor vallott nézetük szerint — az 1227-ből származó *trieri* Boldogasszony-templomot is a kassai idősebbik testvérének tekintették, épúgy a *Lagny*ban lévő ama templomot is, melynek hosszahajója már régóta le van bontva.

HENSZLMANN 1858-ban itthon újból kezd foglalkozni a kassai Szent-Erzsébettemplommal s a Pesti Naplónak az évi 217-ik számában Franciaországban végzett kutatásai, méginkább azonban LASSUSnak VILLARD DE HONNECOURT-ról írt s Párisban ugyanebben az évben DARCEL által kiadott műve nyomán, már azt a nézetét is kimondja, hogy a kassai Erzsébettemplom építőmestere VILLARD DE HONNECOURT francia építész volt, kit — szerinte — V. István hívott be az országba az 1260—70-ik évek között, a midőn (István) Kassán lakott.¹

HENSZLMANN ezt a nézetét később, nevezetesen 1866-ban megváltoztatja Elejti VILLARD DE HONNECOURT-t s már megelégszik azzal, hogy a templom építőjének *valamelyik* francia mestert tartja, a ki «csak az alapfalakat tétette le» és a templomból «mindaz, a mi a föld fölött áll, csak 60—70 év múlva az első alapletétel után kezdett emelkedni nem a francia, hanem a német stílus szellemében, melynek kizárólagos befolyását az egész templom, keleti része tervét kivéve, világosan mutatja».²

VILLARD DE HONNECOURTnak hazánkban való szereplése olyan nagyfontosságú, hogy föltétlenül szükséges erre s a vele kapcsolatos körülményekre itt bővebben kitérnem.

A párisi *Saint-Germain-des-Prés* nevű felosztott zárdai könyvtárából a párisi «Bibliothèque Nationale»-ba került egy XIII. századbéli picardiai építésznek a vázlatkönyve, melyben nemcsak építészeti, hanem alakos, geometrikus és sok másfajta rajz, sőt régi római emlékek felvételei is láthatók. A vázlatkönyv eredeti lapszámozásából kiderül, hogy abból 45 lap időközben elkallódott. Az építész neve, ki e rajzokat készítette, VILLARD DE HONNECOURT volt, vagyis: a *Honnecourtba* való Villard s *Honnecourt* nevű helység még ma is létezik Franciaországban *Amiens* tájékán, a hajdani Picardiában.

A vázlatkönyvet VILLEMEN fedezte fel s röviden írt is róla, majd bővebben írtak PETTIER és QUICHERAT 1849-ben kiadott munkájukban, míg végre LASSUS halála után, ennek dolgozatát saját jegyzeteivel kiegészítve, az album képes tábláit DARCEL adta ki 1858-ban egy díszes publicatióban.³

A rajzokhoz maga VILLARD rövid megjegyzéseket írt, mik közül egynéhány tárgyunkra nézve különös érdeklődéssel bír, mert e feljegyzésekből tudjuk meg, hogy a mester hazánkban is megfordult. Ugyanis a XXIX. táblán egy padozatrajz oldalán olvassuk: «*Voltam egykor Magyarországon, hol sokáig időztem és ott láttam ily modorú templompadozatot*»⁴ (6. kép), a XIX. táblán pedig egy rózsaaalakú ablaknak a rajza mellett: «*Íme egy reimsi ablak a hosszahajó-osztálylyal, mely két tám között nyílik. Mikor ezt rajzoltam, mert jobban*

¹ TUTKÓ: Kassa város tört. évk. 17. l.

² *Műrégészeti Kalauz*. Pest, 1866. II. rész. 68. l.

³ Ilyen cím alatt: *Album de Villard de Honnecourt, architect du XIIIe siècle, manuscrit publié en fac-simile, annoté précédé de considérations sur la renaissance de l'art Français au XIXe siècle et suivi d'un glossaire par J. B. A. Lassus, architecte de Notre-Dame de Paris, de la Saint-Chapelle, chevalier de la légion d'honneur etc. Ouvrage mis au jour, après la mort de M. Lassus et conformément à ses manuscrits par Alfred Darcel*. Paris. Imp. Im. MDCCCLVIII.

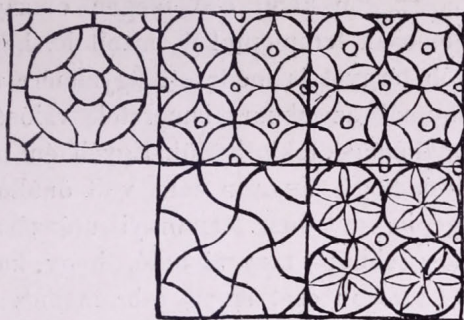
⁴ «J'étais une fois en Hongrie, là où je demeurai maints jours, et j'y vis un pavement d'églis fait de telle manière». 125. l.

megkedveltem, *elküldtek Magyarországra*.¹ (7. kép). Végre a III. táblán egy lándzsát s paizsot tartó férfit látunk lerajzolva. Az ennek oldalához jegyzett «HONNECOURT, *aki Magyarországon volt*»² felirat azonban nem származik VILLARDTÓL, későbbi is, mert a betűk jellege már a XV. századra vall. A rajz, jóllehet VILLARD kezétől ered, nem is őt, hanem, miként LASSUS véli, Góliáthot ábrázolja.

A francziák VILLARD DE HONNECOURT-t tartják a *cambrayi* székesegyház 1230—1251 között felépült szentélye mesterének, a ki ehhez mintául a reimsi székesegyház szentélyét vette, a minek vázlatos rajzait albumának LIX—LXIII. tábláin örökitette meg.³ (8. kép).

E kissé durva rajzokat VILLARD DE HONNECOURT föltétlenül 1230 előtt készítette, a mikor keze még nem volt eléggé gyakorlott a rajzolásban. Ellenben az 1241—1257. évek között felépült reimsi templom hosszahajójának ablakát ábrázoló XIX. tábla már művészien van megrajzolva, a mi természetes, miután művészi képessége későbbben hovatovább kifejlődött, a miről az ugyan e táblán ábrázolt Máriakép is tanuskodik. LASSUS helyesen jegyzi meg, hogy miután a cambrayi szentély a reimsinak csak utánzata, VILLARD DE HONNECOURT a reimsi

*J'estoie une fois en Hongrie la u ie mes maint
jor la u io le pavement d'une glize de si faite
maniere*

6. VILLARD DE HONNECOURT SAJÁTKEZŰ FELJEGYZÉSÉNEK MÁSA PÁRISI VÁZLATKÖNYVÉBEN.

Ó-francia nyelvű eredeti szövege: «J'estoie une fois en Hongrie la u ie mes maint jor la u io le pavement d'une glize de si faite maniere.»

*Vesci une des formes de Reims
des espases de le nef teles com
eles sunt entre ij pilers.
J'estoie mandes en le terre de
Hongrie quant io le portrais
por co lamai io miex.*

7. VILLARD DE HONNECOURT SAJÁTKEZŰ FELJEGYZÉSÉNEK MÁSA PÁRISI VÁZLATKÖNYVÉBEN.

Ó-francia nyelvű eredeti szövege: «Vesci une des formes de Reims des espases de le nef teles com eles sunt entre ij pilers. J'estoie mandes en le terre de Hongrie quant io le portrais por co lamai io miex.»

templom szentélyének a rajzait használta föl a cambrayi szentély tervezéséhez s így a kérdéses rajzokat okvetlenül 1230 előtt kellett készítenie. S mert e rajzok, miként említettük, még kezdetlegesek és gyakorlatlanok, következik, hogy VILLARD azokat még ifjú, mintegy 25 éves korában készíthette.

Miután a cambrayi templom építési munkálatai az 1244—1247. évek alatt szüneteltek, QUICHERAT és utána LASSUS azt következteti, hogy VILLARD DE HONNECOURT a templom építésének e szünetelése alatt, vagyis az 1244—1247. évek között járt Magyarországon.⁴ Ha tehát, miként sok valószínűséggel feltehetjük, 1205 körül született, ekkor mintegy 40 évesnek kellett lennie.

A két francia szakférfiú nézetében nem osztozik HENSZLMANN IMRE s a kassai Szent-Erzsébettemplomról írt s hagyatékában visszamaradt rendszertelen jegyzetekben szembe helyez-

¹ «Voici une des fenêtres de Reims, des travées de la nef, comme elles sont entre deux piliers. J'étais mandé dans la terre de Hongrie quand je la dessinai, parceque je préférerais». 97. l.

² «De Honnecourte, cil (celui) qui fut en Hongrie». 63. l.

³ A cambrayi templomot 1796-ban lebontották ugyan, de fennmaradt több képe s egy gipszmintája, mely Berlinben látható.

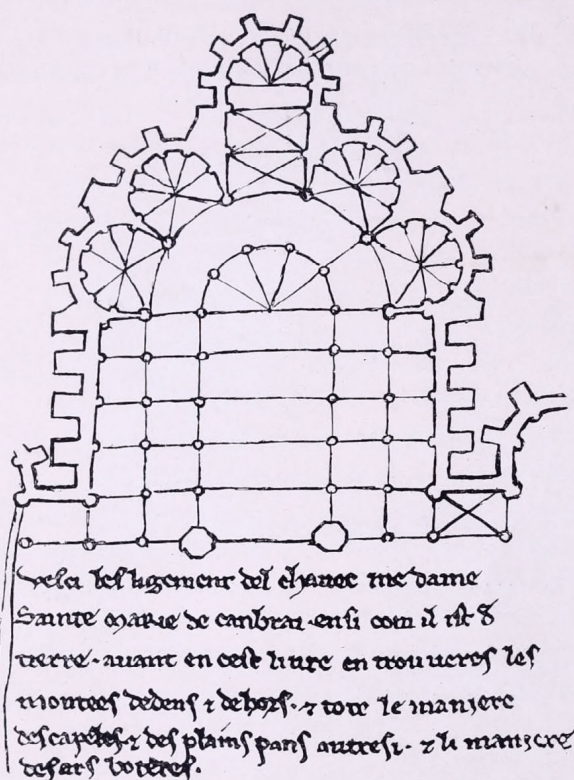
⁴ *Album de Villard de Honnecourt*. 97. l.

kedik e felfogással, a melyet — véleménye szerint — megezáfol a kassai templom építése, ha annak tervezője gyanánt VILLARDOT tartjuk. Mert ebben az időben, vagyis az 1244–47-ik évek között, HENSZLMANN szerint még az első, kőből emelt német stílusú parochiális templom sem épülhetett fel, minél fogva HENSZLMANN nem IV. BÉLÁnak, hanem fiának, V. ISTVÁNNak tulajdonítja VILLARD DE HONNECOURT meghívását s mert V. ISTVÁNNak működése Kassa vidékén az 1261. év előtt nem ismeretes,¹ HENSZLMANN VILLARD meghívását csak az 1261-ik év körüli időbe helyezi. Idő dolgában ez kifutná, mert VILLARD ekkor életének 56. éve körül járhatott.

HENSZLMANN IMRE legutóbb vallott nézete szerint VILLARD magyarországi szereplését tehát az 1251. és az 1261. évek közé teszi, vagyis QUICHERATNÁL és LASSUSNÁL hét, illetve tizen-négy évvel későbbre.

Hogy mit épített vagy tervezett VILLARD DE HONNECOURT ez idő alatt minálunk, azt nem

8. A CAMBRAYI MÁRIATEMPLOM ALAPRAJZA. VILLARD DE HONNECOURT VÁZLATA.

A Lassus által kiadott párisi album nyomán.

tudjuk, de albumának hiányzó lapjai, ha megkerülnének, erről talán felvilágosítanának, mert meglévő érdekes rajzaiból s feljegyzéseiből látjuk, hogy VILLARD több ízben is megfordult Franciaországon kívül eső idegen országokban s nemcsak templomokat rajzolt le, hanem sok egyéb tárgyat is méltatott figyelmére úgy, hogy albumát az akkori ismeretek valóságos encyclopédiájának tekinthetjük. Egyébként megállapítható, hogy VILLARD nem volt önálló teremtő genie, mit már cambrayi utánzása is bizonyít s ebből magyarázható, hogy kassai terve is szorosan csatlakozik a braineihez s — HENSZLMANN szerint — még inkább az, hogy mivel a braineinél attemplomot nem láthatott, a kassainak elhelyezésével sem tudott boldogulni, miért is ennek alkalmazása mintájától való helytelen és téves eltérésre kényszerítette őt.

HENSZLMANN IMRE felállított hypothézisében VILLARD DE HONNECOURT hazánkban való szereplésének pontos meghatározásában még tovább megy s a Szent-Erzsébettemplomról élete utolsó éveiben összeállított jegyzeteiben akként okoskodik, hogy miután V. ISTVÁN 1260-ban még az ország nyugati határán volt elfoglalva, tehát

hihetőleg csak Styriának végleges elvesztése, magyarországi birtokainak rendezése és a sárospataki várba történt átköltözése után gondolhatott művészi feladatok megoldására. A viszály közte és atyja között 1261 táján még csak lappangóban volt s mert még nem lett nyilvánossá IV. BÉLÁnak ifjabbik fia iránt érzett ama megkülönböztető szeretete, melynél fogva V. ISTVÁN

¹ HORVÁTH MIHÁLY szerint V. ISTVÁN született 1240-ben; ifjabb királylyá koronáztatott Székesfehérvárra 1245-ben s ugyanekkor kineveztetett horvát bánná, 1254-ben pedig Stájerország hercegévé, de az országot már 1259-ben kénytelen volt elhagyni s azt 1260-ban Ottokár vette birtokába. Úgy tetszik, V. István 1260 tájától kezdve Sárospatakon tartózkodott, mert a közte és atyja közt folytatott hadakozásban, az isaszegi veszített csata után, nejét és gyermekeit itt fogják el. Hogy mint ifjabb király Felsőmagyarország és a Tiszavidék több vármegyéjét bírta, kitetszik nemcsak a Samphlebennek és Obelnek, hanem másoknak is Kassa vidékén és Sárospatakon tett adományozásaiból. IV. Béla király s V. István között a béke 1267-ben állott helyre. Trónra lépett 1270-ben, de már 1272-ben meghalt. Hogy székhelyét valaha Kassán tartotta volna, arról okmányt, vagy más hiteles adatot eddig nem ismerünk.

mellőzésével ezt óhajtotta utódjává a trónra emelni, HENSZLMANN úgy következtet, hogy V. ISTVÁN VILLARDOT még a viszály kiütése előtt hívhatta az országba. S miután az apa és fiú között 1263-ban kitört háború 1267-ig csaknem folyvást tartott, ez — véli HENSZLMANN — a kassai templom építkezését megszakaszthatta s így VILLARD DE HONNECOURT hazájába 1263 körül térhetett vissza, a nélkül, hogy az attemplom elkészítésénél s a szentélyfő alapzatainak lerakásánál többet végezhetett volna Kassán. Innét magyarázhatjuk — mondja végül HENSZLMANN — hogy a templomnak csupán e két része létesülhetett a XIII. században, míg a föld fölötti részek felépítéséhez csak hosszás szünetelés után, a XIV. század harminczas éveitől foghattak hozzá mások.

HENSZLMANN IMRE legutolsó véleményében tehát újra csak visszatért eredeti álláspontjára s a kassai Szent-Erzsébettemplom tervezője és építője gyanánt VILLARD DE HONNECOURT-t tartotta.

Hogy IV. BÉLA király, avagy fia V. ISTVÁN hívta-e hazánkba VILLARD DE HONNECOURT-t s hogy ez a meghívás az 1244–47-ik, vagy pedig az 1251–61. évek között történt-e, arra nézve, jóllehet ez a dolog érdemére indifferens, még sem hallgathatom el abbéli meggyőződésemet, hogy a magam részéről QUICHERAT és LASSUS véleményeihez vagyok hajlandó csatlakozni, a mire nézve okaim a következők:

1. VILLARD DE HONNECOURT albuma XIX. számú lapján írja, hogy «J'étais *mandé* dans la terre de Hongrie...», vagyis azt mondja, hogy őt Magyarországra *küldték*, a miből megállapítható, hogy nem a saját maga jószántából vagy kezdeményező akaratából jött magyar földre. Ha ehhez hozzávesszük, hogy XXIX. számú rajzán még arról is beszél, hogy itt *sokáig időzött*, e két körülmény egybevetése nemcsak valószínűvé, de egyben bizonyossá is teszi, hogy VILLARD DE HONNECOURT mint olyan *mandatárius* építész járt nálunk, a kit Magyarország uralkodója kért ki a francia királytól bizonyára abból a célból, hogy itt vele nagyobb s így hosszabb ideig is tartó munkákat végeztessen.

2. Hogy mik lehettek e munkák, arra megfelel az ország története s az a tény, hogy IV. BÉLA a tatárjárás pusztításai után sivataggá vált országban egyéb építkezések mellett nagy erővel fogott hozzá új templomok emeléséhez s a leromboltak újjáépítéséhez is s hogy hazánkban a Franciaországból közvetlen úton átültetett csúcsíves építkezés különösen nagyobb városi templomainknál éppen ebben az időben jelentkezik a maga teljes mértékében s hozzá éppen azoknak a betelepült francia építészeknek a révén,¹ a kiknek legalább egy része

¹ Régi hazai templomaink közül a francia iskolához tartoztak: 1. Nagyobb részében a *pécsi* székesegyház, melynek második építője, Bertalan püspök, maga is francia volt. — 2. A *kaloccai* székesegyház, melynek szentélyfejét s öt sugárkápolnáját 1869-ben ásta ki HENSZLMANN. («Die Grabungen d. Erz. von Kalocsa». 1873.) — 3. Az *egri* székesegyház, melynek szentélyét és öt sugárkápolnáját rajzban helyesen restaurálta IPOLYI ARNOLD. («Emlékkönyv Kisapponyi Bartakovics Béla egri érsek aranymiséjének ünnepére». 1865.) — 4. A *váradi* székesegyház, mely igen nagy valószínűséggel szintén öt sugárkápolnával övezett szentélyfővel bírt. Ezt teljes bizonyossággal megállapítani nem lehetett, mert a Rómer által 1883-ban vezetett ásatás a templom éppen e részénél szűnt meg. (BUNYITAY VINCZE: «A váradi püspökség története». 1884. III. köt. 147. s köv. oldal és HENSZLMANN: «Ung. Revue» 1866. 97. s köv. oldal.)* Ide tartozik végül 5. a *soproni* plébániatemplom, melyhez 6-iknak a *kassait* sorozhatjuk. Hogy a gazdag szerzetesrendek a XIII. században nálunk csaknem kizárólag francia stílusban építettek, az részint francia eredetükből, részint a francia anyazárdákkal való élénk s benső összeköttetésükből magyarázható. Ezek sorában első helyen kell említenünk a *topuszkói* szigoruan csúcsíves stílusú, ma már romokban heverő templomot, melyet II. András királyunk 1205-ben tett alapítványából az általa Clairvauxból meghívott ciszterciát építettek és 1212-ig befejeztek, tehát 15 évvel előbb, mielőtt a legrégebbinek tartott csúcsíves stílusú német templomot építeni kezdték. (Lásd LUBICHNAK, a zágrábi múzeum örének, cikkét a «Vjesnik» 1879. és 1880-iki füzetében s HENSZLMANN közleményét az Arch. Ért. 1881. évf. 228. old. és az «Ung. Revue» 1882. 553. l.) A topuszkói templom és zárda adományairól számos egykorú okmány emlékezik

* Az 1911-ben és 1912-ben végzett ásatások ezt a feltevést nem igazolták s kiderült, hogy a váradi székesegyház nem bírt sugárkápolnával övezett szentélylyel. (GYALOKAY JENŐ: Jelentés a nagyváradi ásatásokról. Tiszántul, 1912 máj. 26-iki szám.)

minden valószínűség szerint IV. Béla közvetlen intézkedései folytán kereste fel országunkat, de a kiknek sorából máig név szerint csupán csak VILLARD DE HONNECOURT-t ismerjük.

3. V. ISTVÁN, akár mint ifjabb király, akár mint önálló uralkodó, aligha hívta, illetve küldette hazánkba VILLARDOT. Ellentmondanak ennek atyjával folytatott hosszú küzdelmei s ellentmond igen rövid ideig tartott uralkodása is, mely alatt lehetetlen lett volna egy külföldi építésznek itt *hosszabb ideig* foglalkozásra találnia. Elvértve jelentkező, *egyes* megbízásra pedig akkor sem volt szokás oly távoli földről mestert hívni az országba.

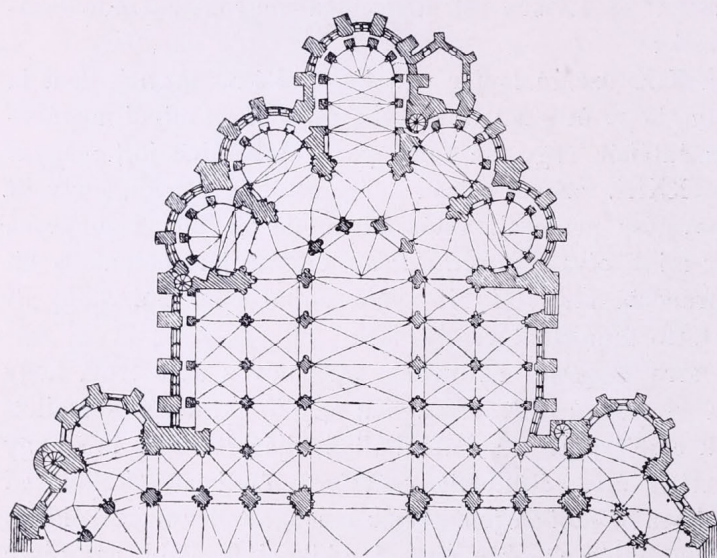
De hát — mint mondtuk — nem az a lényeg, kinek a révén került VILLARD DE HONNECOURT Magyarországra. Elég annak a megállapítása, hogy itt járt s megfordult hazánk ama vidékein is, a hol valamikor rómaiak laktak, tehát valószínűleg a Dunántúli részekben, a régi Pannoniában, mert az albuma XXIX. lapján lerajzolt templompadló-minták egyike a piskótaformájú régi római padozattéglák alakját tünteti föl. (6. kép).

LEBLANNAK és HENSZLMANNNAK azt a véleményét, hogy a kassai Szent-Erzsébettemplomnak mintája gyanánt a braineit kell tekintenünk, a francia szaképítészek és írók legtekintélyesebbjei, köztük VIOLLET-LE-DUC,

LASSUS, LENOIR, GAILHABAUD és VERDIER is elfogadták, de méltán kérde LASSUS: «Minő alapon hívták meg a cambrayi szentély építőjét a Kárpátok tövébe?» Miért éppen őt s nem mást?

LASSUS felel is e kérdésre s ennek okát egyenesen a cambrayi Notre-Dame szentélyének építésében találja (9. kép), a melynek költségeihez magyarországi Szent-Erzsébet, különös tisztelettel viseltetvén e templom iránt, maga is hozzájárult s a melynek egyik, 1239-ben alapított kápolnáját canonisatiója után az ő tiszteletére szenteltették fel a hálás és ájtatos hívek.

Nem bizonyos, de nagyon valószínű tehát, hogy VILLARD DE HONNECOURT neve Árpádházi Erzsébetnek

9. A CAMBRAYI MÁRIATEPLOM KELETI FELÉNEK ALAPRAJZA.

Lassus nyomán.

s a cambrayi templomnak eme kapcsolata révén lett ismeretes Magyarországon Erzsébet fivére, IV. Béla király előtt, a ki a szentek sorába iktatott huga emléke iránt érzett kegyeletből, lehet: korábban tett ígéretének beváltásaképp hívatta országába a francia építész oly czélból, hogy itt műveket alkosson. S ha így volt, bizvást kérdezhetjük, miért ne lehetett

meg s ezek egyike arról is szól, hogy a topuszkói templomot épített munkások fejezték be 1218-ban a korbavai püspöki templomot is. Francia szellemben épültek kell mondanunk továbbá az 1207-ben épült *lébényi* benczéstemplomot, mely sok másnak mintájául szolgált; ugyanígy a *szentmártoni* főapátság templomot, mely többszöri újjáépítése után 1225 körül nyerte jelenlegi alakját. Az 1217-ben emelt *kisbényi* premontrei, valamint az *apátfalvi* templomnak mintáit is Franciaországban találjuk meg s onnét kell származtatnunk a felsoroltaknál sokkal díszesebb és a maga nemében nálunk első helyen álló, 1256-ban befejezett *jáki* templomot, valamint a *zsámbéki* és *aracsi* romban fekvő zárdatemplomokat is. (HENSZLMANN: Magyarország ó-keresztény, román és átmeneti stílus műemlékeinek rövid ismertetése. Bpest, 1876.) Ezekkel ellentétben a kolduló barátok templomai, a szerényebb anyagi viszonyok következtében, az egyszerűbb német iskolához ragaszkodtak, de azért ezek sorában is előfordulnak a francia iskolát eláruló gazdagabb templomok, a minő a *scproni* zárdatemplom, mely eredetileg a Ferenczrendiek számára épült, de jelenleg a benczések birtokában van. (HENSZLMANN: Magyarország csúcsíves stílus műemlékei. Bpest, 1880.)

volna ezek sorában egy, a szentnek tiszteletére Kassán emelni szándékolt nagyobb és disze-
sebb templomnak a felépítése is tervbe véve?

★

Mielőtt a brainei templomnak és a kassainak egymáshoz való viszonyát tüzetesebben taglalnám, szükséges azoknak a német műtörténészeknek a véleményét is legalább röviden megismertetnünk, a kik a kassai Szent-Erzsébettemplommal e kérdés szempontjából kritikailag foglalkoztak.

Ezek sorát WEISS KÁROLYlyal kezdhetem meg, a ki a bécsi «Mittheilungen der k. k. Centralcommission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale» 1857-ik évi folyamában HENSZLMANN IMRE 1846-ban megjelent monografiájának tökéletlen s a szerző tudta és beleegyezése nélkül készült fordítását ismertetvén, ahhoz saját nézetét is hozzáfűzte. Értekezésének legfontosabb része az, melyben a templom sajátságos szerkezetéből következtetve kimondja, hogy a mai székesegyház helyén már régebben is kellett egy templomnak állania.¹ A hozzáértő szaktudásnak nem utolsó diadala, hogy következtetését — mint már láttuk — a legutolsó restauráció tökéletesen igazolta.

LÜBKE konstatálja, hogy WEISS KÁROLY a kassai templom tervezésének eredetiségét fel nem ismerte s egyben azt a véleményét nyilvánítja, hogy a kassai templom építését kétségen kívül a XIV. században kezdték meg s hogy a kassai templom a trierivel annyira rokon, hogy amazt ennek utánzata gyanánt kell tekintenünk, a miből kifolyólag itt is, miként a trierinel, eredetileg központi szerkezetet kell feltételeznünk. Szó sem lehet tehát a kassainál akár három-, akár öthajós építkezéstről.²

SCHNAASE, LÜBKÉVEL egyetértve, a trieri templomot tekinti a kassai mintája gyanánt, de megengedi, hogy az altemplom, melyről LÜBKE egy szóval sem emlékezik meg, a XIII. század szüleménye, míg a templom többi, föld felett emelkedő részét ő is a XIV. század közepéről származtatja.³ SCHNAASE a központi alakításra súlyt nem fektet, sőt megjegyzi, hogy ebben a kassai mester mintájától eltért, a templom belső szerkezetét és nyugati homlokzatát azonban zavarosnak mondja. Ugyanő foglalkozik a brainei templommal is s a mikor erről szól, megengedi ugyan, hogy a *brainei* és a *trieri* templomok rokonságát a véletlennek tulajdonítani nem lehet, mert amaz az 1180—1216-ik évek között épült fel, emezt pedig csak 1227-ben kezdték építeni, de okoskodásában oda concludál, hogy a trieri templomot építő német mester a brainei templomot már ismerte⁴ s így — folytatja — miután Németországban a brainei rendszeren alapuló több templomról van tudomásunk, a braineinek a felépítését is német mesternek kell tulajdonítanunk.

BEISSEL ISTVÁN vázlatos rajzokban s leírásokban adja a brainei rendszer szerint épült egyházakat s mint idetartozókat felsorolja a *brainei*, a *trieri*, a *xanteni*, az *yperni* és a *kassai* templomokat.⁵

A BEISSEL által megnevezett öt templom közül tehát csak kettő németországi, de mert köztudomás szerint a *dijoni* Sainte-Chapelle is a braineinek a szoros utánzata, ez is a fenti csoporthoz iktatható s így a sorozatban Franciaország is két templommal szerepel, a miből nyilvánvaló, hogy Németországnak nincsen számbeli elsőbbsége, miután az analógiák gyanánt idézni szokott *ahrweileri* és *oppenheimi* s más egyéb,⁶ e kettőhöz hasonló templomok inkább ál-sugárkápolás templomoknak tekintendők.

¹ *Der Elisabeth-Dom zu Kaschau in Ungarn.* 238. l.

² *Geschichte der Architektur.* IV. kiadás, 1870.

³ *Geschichte der bild. Künste.* II. kiad. 1872. V. köt. 640. old.

⁴ U. o. III. köt. 368. és 369. old.

⁵ *Die Baugeschichte der Kirche des heil. Victor zu Xanten.* Freiburg, 1883. 78., 79. és 81. lap.

⁶ Nevezetesen: a *clevei* alapítványi, az *anklami* Szt.-Miklós és az Altmarkban fekvő *osterburgi* templomok. II. BERGNER: *Handbuch der kirchl. Kunstaltertümer in Deutschland.* Leipzig, 1905. 106. l.

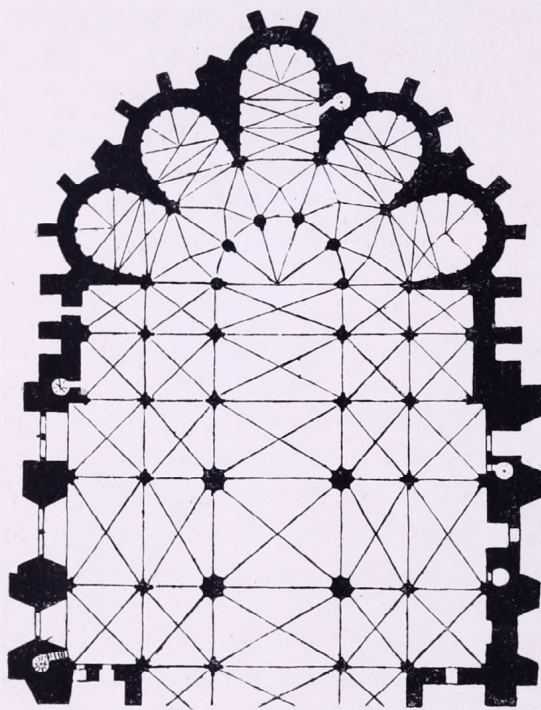

A német műtörténészek előadott felfogásából láthatóan kéri a nagynémet chauvinizmus által sugallt amaz erőlködés, mely a kezdetben oly büszkén németnek, majd csupán csak germánnak nevezett csúcsíves építkezés feltalálásának dicsőségét a német nemzet javára akarta elvitatni. A mióta azonban világosan kiderült, hogy a legrégebbi németországi templom: a *trieri*, a *braineinek*, a nagyszerű *kölner* dóm pedig az *amiens-i* székesegyháznak az utánpótlása, a németeknek le kellett mondaniok a meddő vitáról s el kellett ismerniök, hogy az «opus francigenum» bölcsője valóban francia földön ringott.

★

Ha a csúcsíves stílus templomok szentélyfőit osztályozzuk, ezek szerkezetében három rendszert különböztethetünk meg.

Az első, a legtokéletesebb, a *sugárkápolás* rendszer, a melynél az ugyanabból a közép-

10. A REIMSI SZÉKESEGYHÁZ KELETI RÉSZÉNEK ALAPRAJZA.
Lassus nyomán.

pontból kisugárzó kápolnák az általuk közbezárt belső szentély körül valószínűs körülfutását képeznek. E rendszer kifejlődésének legtokéletesebb képviselői Franciaországban az *amiens-i* és a *reims-i* (10. kép), Németországban pedig a *kölner* székesegyház.¹

A második, valamennyi között a legegyszerűbb rendszer az, a melynél nem fordulnak elő a körülfutó-kápolnák.

E kettő között áll a harmadik, mely a sugárkápolás rendszer egyszerűsítése által keletkezett. Hiányzik ennél a körülfutó belső szentély, de e helyett a tökéletes sugárkápolás rendszer belső szentélyének megfelelő középső kápolna alkotja a szentélyt és szolgál a főoltár elhelyezésére. Miután e rendszer eddigi tudomásunk szerint Braineben jelenik meg először, *brainei rendszernek* nevezhető. Ehhez sorozhatjuk a kassai Szent-Erzsébet-templomot is, jóllehet a rendszert ennél nem alkalmazták a maga egész szigorúságában. Főjellege az, hogy a szentélytől oldalvást jobb- és bal felé két-két kápolna foglal helyet s ezek közül a két keleti szembenfekvő kápolna tengelyének középpontja a négyzet keleti határvonalán fekszik, míg

a keleti és nyugati szembenfekvő kápolnát elválasztó pillér tengelye a négyzet középpontján, a két szembenfekvő nyugati kápolna tengelye pedig a négyzet nyugati középpontján találkozik.²

Látnivaló ebből, hogy e rendszernek az a lényege, hogy hiányzik a belső szentély s hogy az oldalkápolnáknak nincsen középpontjuk, hanem azok szerkezete két különböző közép-pontból vezethető le. Ha a rendszert egész szigorúsággal akarnók érvényesíteni, szükséges volna, hogy a kápolna közötti pillér tengelyének kiindulása a négyzet középpontjából történék, ellenben a szembenfekvő kápolnák tengelyének pontos találkozása a négyzet két határvonalán már kevésbé lényeges.³

Ha már most mindezek figyelembe vételével a brainei és a kassai Szent-Erzsébettem-

¹ VIOLLET-LE-DUC: Dictionnaire raisonné de l'architecture. «Absid» és «Cathédrale» címek alatt.

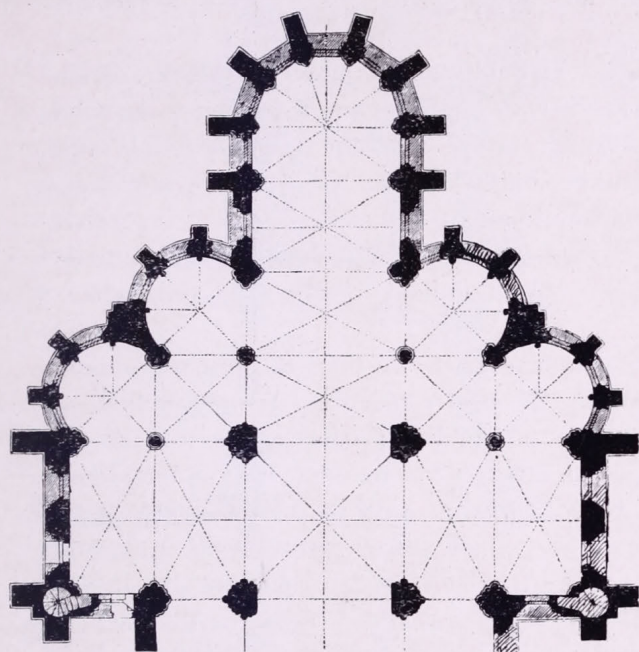
^{2, 3} HENSZLMANN I. jegyzetei a Felsőmagyarországi Rákóczy-Múzeum levéltárában.

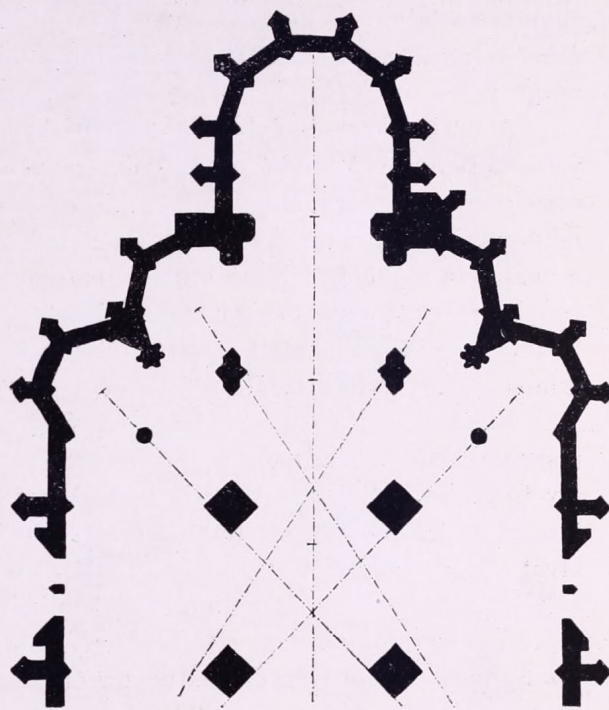
plom alaprajzait egymással összehasonlítjuk, me állapítható, hogy mindkét templom szentélyénél a táмок és ablakok száma ugyanaz s hogy mindkettőnél a hossz tengelytől jobb- s balfelé legyezőszerűen szétnyíló két-két kápolna következik, a táмокnak és nyílásoknak itt is megegyező számával. A különbség e két templom szentélyének alaprajzai között csupán az, hogy a míg a kápolnáknak zárása Braineben félkörű, addig ez Kassán sokszögű. Ez az eltérés lehet feltűnő, de semmiesetre sem lényegbevágó s csakis az építést fogatosító előrehaladt kor megváltozott ízlésének a megengedhető kifejezése. (11. és 12. kép).

Még jobban szembeűnik a két templom alaptervének hasonlósága, ha azok *arányait* vetjük vizsgálat alá, a mit HENSZLMANN IMRÉNEK hátrahagyott jegyzetei alapján a következőkben ismertetünk.¹

Az *egység*, vagyis a középhajó szélessége a két szembenfekvő pillér tövének középpontja között, melyet HENSZLMANN *U*-al (unitas) jelez, *Braine*ben 9·94 m, *Kassán* 9·82 méter.²

11. A BRAINEI SZENT-YVEDTEMLOM KELETI FELÉNEK ALAPRAJZA. (Lassus nyomán.)

12. A KASSAI SZENT-ERZSÉBETTEMLOM KELETI FELÉNEK ALAPRAJZA.

Ha e méreteket a középkori építészek által használt római lábra átszámítjuk, a középhajó szélessége *Braine*ben 33·66, *Kassán* 33·25 római lábat tesz ki, ellenben a *trieri* templom unitása mintegy 12·3 méterre, vagyis 41·69 római lábra rúg.

A különbség tehát a trieri és a fentebb említett két templom unitásai között feltűnően nagy s a központi épület arányaiból kifolyólag ilyennek is kell lennie, a miből világos, hogy egyrészt annak nagy különbsége, másrészt a braineinek és kassainak csekély különbözetei teljességgel kizárják azt, hogy a kassai templomot a trieritől származtassuk s így önmagától megdől az a LÜBKE, SCHNAASE és utánuk HENSZLMANN által is vallott nézet, hogy a kassai Szent-Erzsébettemplomot eredetileg *központi* épületnek tervezték.

¹ HENSZLMANN I. jegyzetei u. o.

² A kassai Szent-Erzsébettemplom középhajójának szélessége helyenként különbségeket mutat s négy helyen mérve 9·85, 9·70, 9·87 és 9·86 métert tesz ki. Ezeknek középértéke 9·82 m. Már ebből is kitetszik, hogy a templom belsején éppen nem dolgoztak valami különös szabatsággal.

LEBLAN mérete szerint Braineben a szentélyzárás fentője (sugara): 4·70 (rendszeresen 4·753) m és az erre következő hosszszentély-osztályé 3·45 (rendszeresen 3·450) méter, a kassai Szent-Erzsébettemplomnál pedig: a szentélyzárás fentője 4·65 (rendszeresen 4·695) m., az első hosszszentélyé 3·45 (rendszeresen 3·408) m.

A két templom eme kétféle méreteit arányba állítva, az aránylatok tagjai ekkép alakulnak:

$$\frac{\text{Kassai U'}}{9\cdot82} : \frac{\text{Kassai fentő}}{4\cdot695} = \frac{\text{Brainei U'}}{9\cdot94} : \frac{\text{Brainei fentő}}{4\cdot752 \text{ m.}}$$

$$\frac{\text{Kassai U'}}{9\cdot82} \quad \text{Egy kassai osztály hossza} \quad \frac{\text{Brainei U'}}{9\cdot94} \quad \text{Egy brainei osztály hossza}$$

$$3\cdot408 \quad \quad \quad 3\cdot449 \text{ méter.}^1$$

Ha az aránylatokat helyességükre nézve vizsgáljuk, a szorzatok az első aránylatnál 46·645 és 46·668-at, a másodiknál 33·875-öt adnak, a mely frappáns eredmény a matematika teljes bizonyító erejével szól a mellett, hogy a brainei és kassai templomok szóbanforgó egynevű részei egymással teljesen egyező arányok szerint vannak megkonstruálva. *Ilyen összhangzás nem lehet a puszta véletlen műve*, de döntő bizonyíték a származásra s e révén a mesterre nézve is.

A magyarázat, melylyel a föltűnő körülmény megoldható, magától kínálkozik: Braine városka Reims és Laon között fekszik, VILLARD DE HONNECOURT pedig éppen Reimsban és Laonban rajzolgatott, a mikor Magyarországra való kiküldetése történt. Mi sem természetesebb tehát, mint az, hogy midőn a mestert Reimsból hazánkba küldték, még mielőtt útra kelt volna, a neki már előbb is feltűnt brainei templomot is tanulmányozta s azután, mint a legczélszerűbbet, a mely egy magyarországi kisebb város szerényebb igényű lakosságának minden tekintetben megfeleltethetett, Kassán utánozta. Éppen úgy, a miként lemásolta Cambrayban a reimsi székesegyház szentélyét.

Ehhez járul még egy kiválóan fontos körülmény, az t. i., hogy a brainei templom, részeinek kitűnő összhangja és mintaszerű szimmetriája által a középkori templomoknak egy oly tökéletes példányát képezi, hogy VIOLLET-LE-DUC is ennek a szentélyét idézi, a mikor a középkori templomok szimmetriájáról szóló tanítását kifejti s azt mondja, hogy e templomon kívül kevés épület létezik, mely ily kitűnően nyilvánítaná azt az összhangzó rendszert, melyet a XII. század végén élt építőmesterek alkalmaztak.² A miből bátran következtethetjük, hogy a brainei templomot, mint a francia csúcsíves építészet legsikerültebb típus-alkotását, minden valamirevaló XIII. századbéli francia építőmesternek, tehát magának VILLARD DE HONNECOURT-nak is alaposan ismernie kellett, mint olyan tökéletes mintát, a melynek lemásolása, ha nem is gyarapította inventiójának hírnevét, személyére s tudására nézve megalázó semmikép sem lehetett.

A brainei és a kassai Szent-Erzsébettemplomok alapszerkezetei között lévő nagy hasonlatosságot a francia szakértők is elismerik s közöttük LASSUS egész határozottan konstatálja, hogy «ha a brainei és a kassai templomok tervrajzait vizsgáljuk, lehetetlen fel nem ismernünk, hogy e tervek egyikét a másiktól úgy másolták le».³

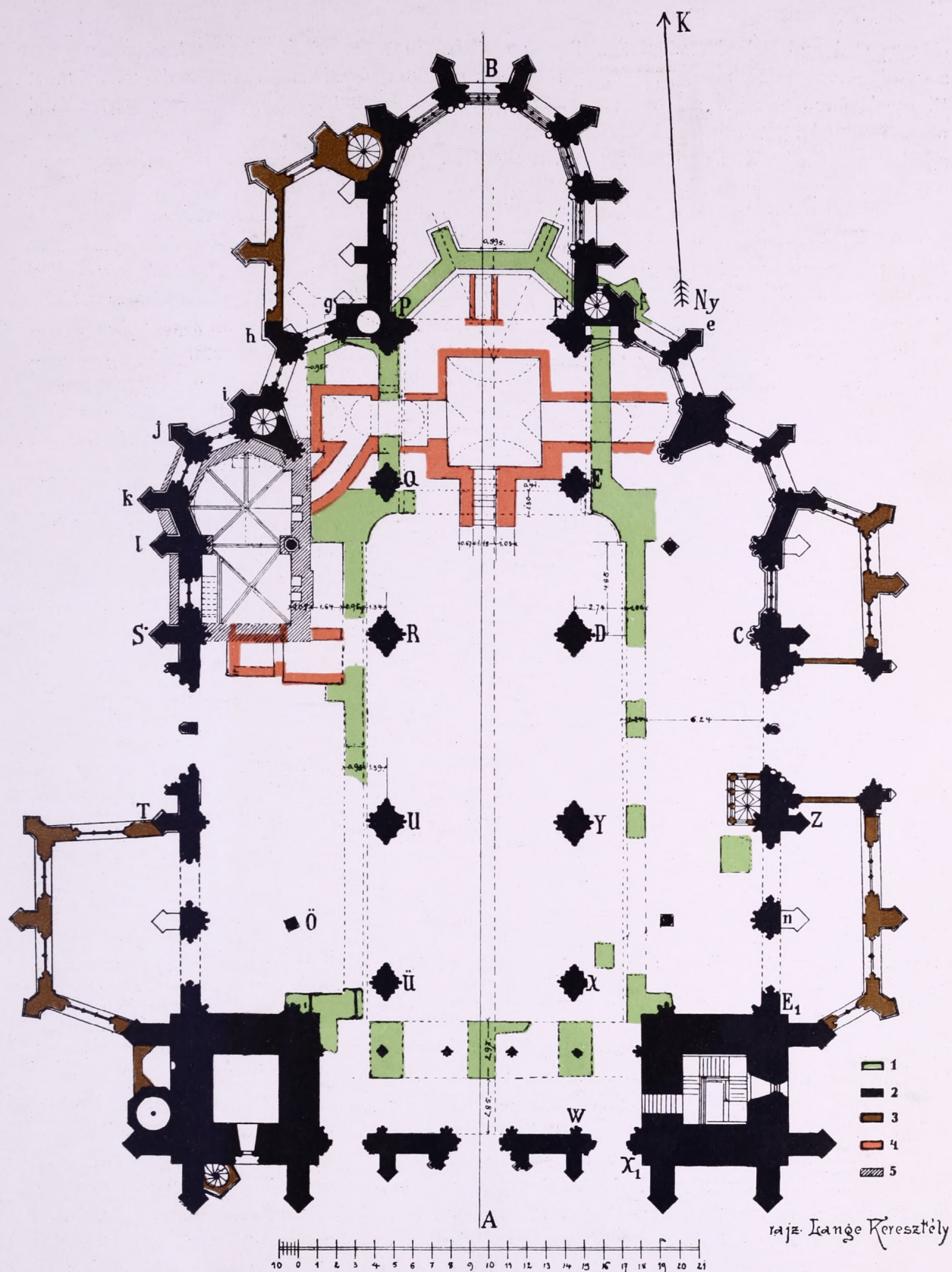
Mindezek daczára a kassai Szent-Erzsébettemplom *valóságos felépítését* VILLARD DE

¹ A 4·695 m szám megfelel HENSZLMANN ismeretes sorozata 2a tagjának, a 3·408 m szám pedig a sorozat 4f tagjának. Ha tehát a brainei és kassai egységet 2a = 0·4782-vel megszorozzuk, az első esetben 4·753 métert, a másodikban 4·695 métert nyerünk, a mi a fentebb eszközölt arányosításnál is előállott. Éppen így történik a hossz-szentély első osztálya számára, ha a két egységet 4f = 0·3471-gyel megszorozzuk. (V. ö. HENSZLMANN: A székesfehérvári ásatások eredménye 46. s köv. old., a hol Henszlmann elméletét és sorozatát bőven kifejtette.)

² *Dictionnaire raisonné de l'arch.*, VIII. 515. l.

³ *Album de V. de Honnecourt*. 49. l. «Mais si nous comparons maintenant les plans des églises de Cassovie et de Braine, la ressemblance devient telle qu'il est impossible de ne pas reconnaître que l'un des plans a été, pour ainsi dire, calqué sur l'autre.»

13. A KASSAI ŐSI ÉS A MÁSODIK SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM ALAPRAJZA.

- Színmagyarázat.*
1. Az első (ősi) Szent-Erzsébettemplom alapjai.
  2. A XV. századbeli Erzsébettemplom alaprajza.
  3. Toldalékipítkezések a XV. századból. (A baloldalt álló kápolna a XVI. századból.)
  4. XVI. és XVII. századbeli kriptaépítkezések.
  5. Az altemplom.

HONNECOURT személyével mégsem szabad kapcsolatba hoznunk, mert a templom földfeletti része felépítésének ideje és VILLARD DE HONNECOURT magyarországi szereplése között mintegy másfélszáz éves időköz fekszik.

Joggal feltehetjük tehát a kérdést, minő összefüggés van hát a francia mester és a kassai Szent-Erzsébettemplom között s mi az a kapcsolat, mely VILLARD DE HONNECOURT-t ehhez a templomhoz fűzi?

Ennek — nézetem szerint — a legvalószínűbb magyarázata csak az lehet, hogy VILLARD DE HONNECOURT még azokban az években, a mikor hazánkat bejárta s itt hosszabb ideig tartózkodott, a kassai polgárok részére, s bizonyára direkt kérésükre, elkészítette az általuk, keresztény hitük s polgári önértékük legbüszkébb kifejezésére emelni óhajtott nagyobb méretű Szent-Erzsébetegyház terveit. Magának az építésnek kiviteléhez lehet hogy nyomban s még VILLARD DE HONNECOURTnak a személyes irányítása mellett, lehet, hogy csak később, de föltétlenül még abban az időben fogott hozzá a kassai polgárság, a mikor a VILLARD DE HONNECOURT által készített tervek még rendelkezésre állottak.

A templom építésének megkezdését akként képzelem, hogy VILLARD DE HONNECOURT, vagy közvetlen utódja, a templom szentélyének, az ehhez csatlakozó két-két kápolnának, a hosszajó oldalfalainak és a tornyoknak földalatti alapfalait rakta le s az így elhelyezett alapokkal — miként azt színes mellékletünk jól szemlélteti — a szó szoros értelmében *körülépítették* az első kis templomot, a nélkül azonban, hogy ezzel a kis templomnak a hozzáférhetőségét és használhatóságát számbavehetőleg korlátozták volna.

Az így elhelyezett alapfalakkal, a melyek azonban a föld színe fölé még csak igen csekély magasságra emelkedhettek, már ekkor *változhatatlanul fixirozták a templom alapdispozícióját* s így ahhoz a későbbi építőmesternek föltétlenül alkalmazkodnia kellett. A templom továbbépítésében az első mestert anyagi vagy politikai körülmények akadályozták meg s így a végleges felépítést, mely VILLARD DE HONNECOURT szereplése után mintegy 150–160 esztendő múlva következett be, jobb időkre kellett elhalasztani. Amíg ezt megvalósíthatták, elkallódtak a VILLARD DE HONNECOURT által készített tervek, a kassaiaknak pedig, a körülmények kényszerítő nyomása alatt, meg kellett elégedniök első kis templomukkal, a melyet a XIV. század végén tűzvész pusztított el. Feltehető, hogy a szomorú eset után újból foglalkoztak a régtől óhajtott nagy és díszes templom felállításával, de addig is, a míg e tervüket megvalósíthatták, leégett régi templomukat ideiglenesen és sürgősen restauráltatták s ilyen állapotban istenisztelet tartására még akkor is használták, a midőn annak föléje — helyesebben: *a körül* — az újabb, a nagy és díszes templom felépítését a már korábban lerakott alapokon a XV. század legelső éveiben megkezdették, illetve tovább-folytathatták.

S hogy ez valóban így volt, azt megdönthetetlenül bizonyítja IX. BONIFÁCZ pápának Rómában 1402 márczius 1-én kelt bullája, a melyben a következő perdöntő intézkedéseket találjuk:

«Minthogy tehát, miként értesültünk, az egri egyházmegyének boldogságos Erzsébetről nevezett kassai plébániatemploma, *mely egykor leégett, aztán az ottlakó keresztények által újraépítetett, mely azonban még ma sincs régebbi állapotában*, melyben a mi urunk Jézus Krisztusnak dicsőséges vére rég letűnt időktől fogva feltaláltatott és a mely templomba, az ott gyakorta csodálatos módon feltűnő csodák miatt, a közel lakó hívőknek és hitetleneknek — oláhoknak és a ruthéneknek — nagy sokasága gyűl össze, sőt a hitetlenek közül némelyek, az isteni kegyelem beléjük szállván, eddig is áttértek s naponként áttérnek a kath. vallásra, minthogy ennek a munkának befejezése s a *fentnevezett egyháznak újraépítése és tatározása* — miként látszik — nem kevés pénzbe kerül: Mi, azt óhajtván, hogy *ez a templom* kissé díszesebben kijavíttassék, befejeztessék s egyúttal megfelelő kiváltsággal gyarapíttassék: mindazoknak, a kik bűneiket őszintén megbánják és meggyónják s a kik boldog Fülöp és Jakab apostolok ünnepén az első vesperától a második vesperáig (terjedő

időben) az említett ünnepre közvetlenül következő három napon át a mondott templomot ájtatosan látogatják s az *említett templom helyreállításához, fenntartásához és az egyház-községnek segítőkezet nyujtanak*, ugyanazt a búcsút és bűnbocsánatot engedélyezzük, a miket a Szent-Márkról nevezett velencei templomot, a castellani egyházmegye urunk Jézus Krisztus mennybemeneteléről nevezett templomát, továbbá a portiunculai Szűz Máriáról, másként az angyalokról is nevezett, Assisi falain kívül fekvő templomot látogatók nyernek. Ugy szintén a nevezett boldogságos Erzsébettemplom elöljárójának és tizenkét erre alkalmas, maga a rector által alkalomadtán kiválasztandó s tetszése szerint megbízandó, vagy a megbizástól megfosztandó áldozárnak jelen iratunk erejével teljes és feltétlen szabadalmat engedélyezünk arra, hogy Szent-Fülöp és Jakab ünnepén s az azt követő három napon az összes és egyes keresztények gyónását apostoli hatalommal meghallgathassák, azoknak a szükséges feloldozást megadhassák, hacsak azok (a bűnök) között olyanok nem voltak, melyek miatt az apostoli szentszék érdemben megkérdezendő.»¹

A tárgyunkra nézve olyannyira fontos s éppen ezért részletesen ismertetett pápai bullából meggyőződhattünk tehát arról, hogy a Szent-Erzsébet tiszteletére Kassán felszentelt első kis templom a pápai oklevél kiállítása előtt *«egykor»* leégett és hogy ugyanazt a templomot a Kassán lakó keresztény hívek újra kezdték építeni. Ezzel az újraépítéssel azonban 1402. márczius elején még nincsenek készen, mert a pápai bulla a templomot ekkor még *«nondum completa»* nak mondja. Kifejezetten beszél továbbá a bulla arról, hogy a leégett templom újjáépítése és kitatarozása nem kevés pénzbe kerül s óhajtja is, hogy ez az egyház a réginél *kissé díszesebben javíttassék ki s fejeztessék be*. S hogy mindez fogatosítható legyen, a pápa mindazoknak, a kik a templom helyreállításához és fenntartásához hozzájárulnak és a templom pénztárának (*fabrica*)² segítő-kezet nyujtanak, a bullában említett feltételek mellett búcsút és bűnbocsánatot engedélyez.

★

Most pedig lássuk azokat a szerkezeti különbségeket, a melyekben a kassai Szent-Erzsébettemplom mintájától, a brainei templomtól eltér.

E különbségek legfontosabbja az, hogy a brainei templomnál a két-két kápolna közvet-

¹ *Monumenta Vaticana historia regni Hungariae illustrantia*. Ser. I. tom. IV. IX. Bonifác pápa bullái. II. rész. 1396–1404. Budapest, 1889. 417–418. I. Az eredeti okmány szövege:

«Bonifacius etc. Universis Christifidelibus . . . salutem . . . Cum itaque, sicut accepimus, parochialis ecclesia beate Elizabeth Cassoviensis, Agriensis diocesis, in qua gloriosus sanguis Domini nostri Jesu Christi a longis retroactis temporibus miraculose est inventus, et ad eam fidelium et infidelium, utpote Olachorum et Ruthenorum, inibi confinantium, propter sepius inibi illucentia divinitus miracula confluit multitudo, et ipsorum infidelium nonnulli, gratia eis affluente divina, ad fidem catholicam se converterunt hactenus et convertunt in dies, *clim combusta et de novo per Christicolos inibi commorantes erecta et nundum* (sic!) *completa existat*, et pro consummatione operis huiusmodi et *reedificatione et reparatione ecclesie* predictae indigere videatur expensis non modicum sumptuosis, Nos cupientes ut ecclesia ipsa decentius reparetur, consumetur et etiam congruis honoribus frequentetur, omnibus vere penitentibus et confessis, qui in festo beatorum Philippi et Jacobi apostolorum a primis vesperis usque ad secundos vespereos et per tres dies dictum festum immediate sequentes dictam ecclesiam devote visitaverint annuatim, et ad reparationem, conservationem et fabricam ecclesie predictae manus porrexerint adiutrices, illas videlicet indulgentias et remissiones peccatorum . . . concedimus, quas visitantes ecclesiam sancti Marci de Venetiis, Castellane diocesis, in Ascensione domini nostri Jesu Christi necnon ecclesiam sancte Marie de Portiuncula, alias dictam de Angelis extra muros Assinates, annuatim et alias quomodolibet consequuntur. Et nichilominus . . . rectori dicte ecclesie beate Elizabeth . . . et duodecim presbiteris . . . ad hoc ydoneis, per ipsum rectorem in confessores pro tempore eligendis, instituendis et destituendis, prout sibi placuerit, ut ipsi confessiones omnium et singulorum Christifidelium huiusmodi . . . in festa sanctorum Philippi et Jacobi et per tres dies sequentes huiusmodi auctoritate apostolica audire et eis debitam absolutionem impendere valeant, nisi forsan talia fuerint, propter que Sedes Apostolica sit merito consulenda . . . plenam et liberam tenore presentium licentiam elargimur . . . Datum Rome apud Sanctum Petrum Kalendis Martii Anno Tertiodecimo.»

² *A keresztény műarchaeologia encyclopédiája*. 207. lap.

lenül a kereszthajó szárához csatlakozik, míg a kassainál a kápolnákat a kereszthajó szárától az oldalhajók félszakaszai választják el.¹ Vagyis, a kassai templomnál a négyezetet egy fél-osztálylyal nyugat felé eltolták, holott, ha a terv szigorúan ragaszkodik a braineihez, a négyezetnek közvetlenül a kiszökő kápolnák végeihez kellett volna csatlakoznia.

A brainei templom egyéb részében is szabatos és világos elrendezésű s öthajós, ellenben a kassai templom, mintájától eltérve, következtelen és zavaros, nem határozottan öt-, de nem is háromhajós s egyáltalában nem központi elrendezésű. PASTEINER szerint ebből a maga nemében példátlan határozatlanságból állottak elő aztán azok a szerkezeti nehézségek, melyeket az építési technikában kevésbé avatott mesterek csak fogyatékosan tudtak legyőzni.²

14. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM LÁTKÉPE ÉSZAKNYUGAT FELŐL, A XIX. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

Nézetem szerint a templomnak éppen eme zavaros szerkezete bizonyít a mellett, hogy a templom terve nem lehetett magának az építést *folytató* mesternek az *eredeti, egyidejű* műve, hanem ellenkezőleg, az egy már régebben elkészült tervezetre vezethető vissza. A templom XV. századbéli építőmestere a felépíteni szándékolt templom alapdispozícióját már készen lerakva kapta, mert a VILLARD DE HONNECOURT által tervezett alapszerkezetből az összes alapfalak már el voltak helyezve s így ezek által kötve volt, ellenben már a saját eszméi szerint s a legnagyobb részében német telepesekből s azok utódaiból álló lakosságnak által előnyben részesített németországi új irány szellemében ter-

¹ Arch. Ért. 1897. 41. l.

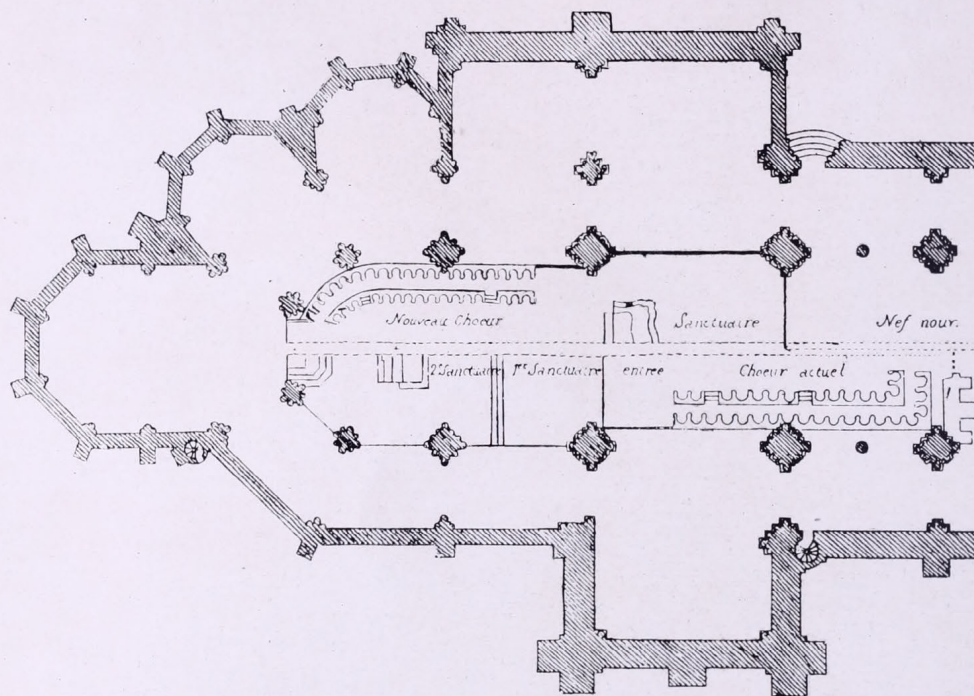
² Osztrák-Magyar Monarchia. Magyarország, V. 82. l.

vezte meg a templomnak föld felett álló többi részét. Ehhez járult még az is, hogy a XV. századbeli mester, részint takarékosági szempontból, részint a *körülépítésből* eredő technikai kényszerből kifolyólag, a leégett régi templomnak tűzvész által megkímélt egyes alapfal-részleteit is beillesztette az ujonnan épülni kezdő templom keretébe,¹ a miből aztán előállott az a zűrzavaros, értelmetlennek látszó és sok időn át kimagyarázhatatlannak tetsző szabálytalanság, mely hazánk e legszebb csúcsíves épületére olyannyira jellemző.

Ez az oka annak, hogy bár a templom a körülményekhez képest mindig nagyszerű épület volt, az még sem bírt hatást gyakorolni a szomszédos környékre, még kevésbé a Felvidékre² s ez volt az alapoka a templom sajátos szerkezetének is, mely az építési elveknek szigorú betartásához szokott szem előtt zavarosnak tűnik fel, de a minek kényszerítő okát — véleményem szerint — mégis meg lehet magyarázni az előbbiekkel és a következőkkel.

Az új nagy templom felépítését nem lehet a szó szoros értelmében új s eredeti épít-

15. A MEAUXI SZENT-FARONTEPLOM ALAPRAJZA.

kezésnek, hanem csak *körülépítésnek* tekintenünk. Ennek a lényege az, hogy az első kisebb templom, mely körül az újabb építkezés folyik, még áll s az az új templom építésének folyamata alatt is még jó ideig használható.³

Ilyen körülépítés nem áll egyedül hazánkban. A váradi polgárok hasonló eljárásnak voltak tanúi, a mikor a Szent-László tiszteletére épült egyhajós kis templomot 1342-ben

¹ Arch. Ért. 1897. 41. l.

² PASTEINER GYULA: Osztr.-Magy. Monarchia, XV. 84. l.

³ E *körülépítésnek* classicus példája gyanánt látszik a *meauxi* Szent-Farontemplom, melynek mellékelt alaprajzán (15. kép) tanulságosan szemléltethető, hogy a régebbi egyszerű templom hajójának dél felé eső része miként alakult át a braineihez, vagy a kassaihoz hasonló kettős-kápolnás szentélyfővé s hogy a kibővítés itt a meglévő alaprészek felhasználásával úgy történhetett, hogy a szűkebb méretű templomnak említett részéhez két polygonálzáródású kápolnát s ezeken alul a négyzet felé egy traveét közbeiktattak, míg a templom északi oldala a pótló-építkezés alatt s azután is változatlanul megmaradt. Már az alaprajzból is következtethető, hogy amíg e *körülépítő* eljárás tartott, a templomnak elzárt többi része istenitisztelet tartására teljesen alkalmas volt. (*Album de Vill. de Honnecourt*. Pl. LXX. 123. l.)

BÁTHORY ANDRÁS püspök a székesegyház nagyobb épületével foglaltatta körül.¹ A váradiak e körülépítésben nem önálló eszmét követtek, mert valószínű, hogy BÁTHORYT e szándékában ELVIN püspök (1189—1200) már megelőzte, miután az általa építtetett ikertorony felásott maradványai régebbi stylusra utalnak, mint a minőt a BÁTHORY által emelt építkezés maradványai feltűntetnek.²

A váradi és a kassai körülépítés között azonban az a nagy különbség van, hogy Váradon a régibb templomot — Szent-László sírhelyének kivételével — előbb teljesen le kellett bontani, hogy az újabb s nagyobb épület középhajójának pilléreit a régi kicsiny templom hosszfalaira állíthassák. Kassán ellenben a nagyobb méretű egyház építését az építés idejében még meglévő s azontúl is még jó sokáig használt templomka *körül* kezdték meg s folytatták a régi templom részeinek fokozatos lebontásával s az abból kiszedett kőanyag felhasználásával, míg végre annak utolsó részeit is eltüntették akkor, a midőn az új templom szentélyének a felépítésével s felszerelésével már annyira előrehaladtak, hogy abban isteniszteletet lehetett tartani.

Ennek az első templomnak az alapfalait 1884 augusztus 5-én találta meg HENSZLMANN IMRE a Szent-Erzsébet-székesegyház restaurálási munkálatait vezető FRÖDE VILMOS építészszel, midőn a dóm főoltára alatt a székesegyház alapkövét s azon az alapítás idejét feltűntető évszámot keresték.

E kis templom szentélyzáródása, — miként azt a színes alaprajzon láthatjuk, — a mai székesegyház szentélyének közepén feküdt. A talaj, melyen a templomka kővekből rakott falazata nyugszik, ki van egyengetve s ilyen szerkezetében folytatódva a dóm mellett álló Szent-Mihálykápolna alá is benyúlik.

A kis templomnak nemcsak talapzatát, hanem *szkárosi* kőből gondosan faragott szentélypárkányzatát is megtalálták még, a dóm középhajójának pillérei irányában pedig azok a falrészek kerültek napfényre, a melyek egymással összekötve a templomhajó oldalfalainak alapzatait adják. Ugyanekkor konstataálta HENSZLMANN, hogy a régi kis templom tengelye a mai templom hossztengeyének irányától kissé eltért, mert amannak távolságát a maitól keleten 0·595 méternyire, nyugaton pedig 0·750 méterre déli irányban eltolódva találta. Ez az eltolódás föltétlenül az akkori keleteléssel van összefüggésben.

A kis templom alapszerkezetéről HENSZLMANN jegyzeteiben és FRÖDE magánleveleiben a következő adatokat találok:

Szentélyének zárása a nyolczszög három oldalából volt szerkesztve. Építése közben, úgy látszik, a község lakosságának gyarapodása miatt, az osztatlan hosszházat a diadalív tövénél jobb s bal felől egy-egy *negyedkör* hozzáadásával tágitották, a mi szokatlan jelenség, mert az ilyen bővítéseknel e helyütt rendesen a félkört alkalmazzák. A templomkának ilyen módon történt tágitása azonban a hosszházat még nem tette háromhajóssá.

A megtalált falmaradványok összekötésével a 40·96 m. hosszú és 10·24 m. széles templomkát eredeti egészében lehetett rekonstruálni ugyan, mégis megoldatlanul maradt két kérdés, a mire az ásatás tökéletlensége miatt akkor sem lehetett, ma sem lehet kielégítő feleletet adni.

Ugyanis a templom hosszszentélyének két végén s a diadalívtól jobb s bal felé, fölötté erős, 2·5 méternyi vastagságú, falmaradványokra bukkantak, a miknek rendeltetése még magyarázatra szorul. Egyszerű táмок nem lehettek ezek, mert ennek ellentmond a falak rendkívüli vastagsága s az a körülmény, hogy a templom hosszfalain támpillérek alapzataira

¹ Itt említem föl, hogy a kassai Szent-Erzsébettemplom régi ereklyéi között Szent-László királyunknak csigolyáját, csontját és palástjának egy darabkáját őrizték: «Spina, ossa et pallium Sancti Ladislai regis Hungariæ». *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

² *Ungarische Revue*, 1886. évf. 97—126. lap és BUNYITAY VINCZE: A nagyváradi püspökség története. III. köt. 147. s köv. old.

sehol sem lehetett találni. HENSZLMANN felveti tehát a kérdést, vajjon a falmaradványok nem tornyokból származnak-e, a mely esetben a kassai kis templomnak is, éppen úgy, mint Szent-István székesfehérvári bazilikájának, négy tornya lett volna. Nem lehetetlen azonban, hogy e falak a templomkával egykor összefüggött kórházépülethez tartoztak.

Igen erős alapfalak tűntek fel a templom nyugati végén is, a hol e maradványok alapján hármass kaput és észak és dél felé jelentékenyen kiszökő ikertornyot kell feltételeznünk. Ez képezi a másik kérdést, melyet még szintén homály fed, mert az itt lévő alapfalak legmélyebben fekvő darabjai részint már ki voltak szedve, részint ma is a mostani székesegyház tornyai alatt fekszenek s így egész terjedelmű felásatásuk kivihetetlen volt. De mégis sejthetni, hogy a két torony közötti 2·97 méternyi roppant falvastagságnak valami különös rendeltetése lehetett s nem éppen valószínűtlen, hogy e falak itt a kalocsaihoz hasonló «egérfogót» képeztek.

E falak vastagsága oly tetemes, hogy a későbbben épülő Szent-Erzsébettemplom orgonakarzatának pilléreit reájuk lehetett állítani. Itt tehát — csakúgy mint Váradon — a régi templomkáának e maradványait az új templom egyes részeinek valóságos alapzatai gyanánt használták föl.

A kis templom mennyezete a hosszházban csakis fából lehetett, mert a falak mentén sem támoikat, sem pilléreket nem találtak, a miből következik, hogy a mennyezet gerendái a falak magasságában kiszökő gyámköveken nyugodtak. A szentélyzárás támai ellenben csillagboltra mutatnak.

A templomka eme maradványaiból világosan rekonstruálhatjuk annak képét s a hosszhájonak jelzett módon történt kiépítéséből, valamint a tornyok jelenlétéből megállapíthatjuk, hogy az épület nem egyszerű kápolna, de valóságos templom volt s már némi díszszel is volt felépítve, a mire a talált profilos kövek s a talapzatnak pálczataggal s horonynyal ékesített parkánytöredékei nyújtják a bizonyítékot.

★

A Szent-Erzsébetegyház altemplomának behatóbb ismertetése s építési módjának tüzetes tárgyalása előtt az altemplomokról általánosságban kell itt néhány szóval megemlékeznem.

Az altemplomok (Unterkirche) és a tulajdonképeni sírboltok, krypták, temető-helyek (Gruft) fogalma még ma sincs élesen elválasztva egymástól, úgyannyira, hogy nemcsak a laikus közönség, hanem maguk a szaktudósok is egy és ugyanarra az építményre hol az *alttemplom*, hol a *sírbolt* elnevezést használják.

HAAAS KÁROLY a szóbanforgó építmények három fajtáját a következőkép határozza meg.¹

1. *Alttemplom* (Gruftkirche) a tulajdonképeni krypta, melynek nélkülözhetetlen kelléke egy vagy több oltár. Az altemplom rendeltetése a halotti ünnepély s a halotti mise tartása.

2. A templom főoltára alatt ritkán alkalmazott *sírbolt-helyiség* (Gruftraum), mely a felső templomból is láthatóan elhelyezett szent ereklyéket magában foglalja, voltaképp az ó-keresztény «confessio» utánzása.

3. A tulajdonképeni *sírbolt* (Gruft) a templom aljának bármely részén helyet foglalhat s a legkülönbözőbb térfogattal bírhat. Az oltárt nélkülözi s mindig csak temetkezésre szolgál. E csoportba tartoznak a kettős-kápolnák csontházai is.

Alttemplomokat a XIII. században egyáltalában már ritkán építenek s Franciaországban még ritkábban mint Németországban. Mindkét országban inkább csak a régibb templomok újjáépítésénél tartották meg az altemplomokat s akkor is csak temetkezési helyül s nem az istenitisztelet céljaira használták azokat. Az altemplomok divatjának elhanyagolását úgy magyarázzák, hogy a nagyrészt földalatti s így többnyire sötét helyiségek a XIII. század

¹ *Mittelalt. Kunstdenkm. d. öst. Kayserstaates*. Stuttgart, 1860. II. köt. 161. s köv. lap.

vallásos szellemének többé meg nem feleltek, mire nézve ifjabb TITUREL versét idézik, melyben ez a föld alatti bujkálást kárhoztatja és az istenitiszteletre a tágas, világos helyiségeket tartja méltónak.¹

Hazai attemplomaink sorában a XI. századból származó *tihanyi* a legrégebb. Ezt követi a XII. század vége felé épített *pécsi* atemplom s ezt a XIII. századbéli *pannonhalmi*. Legfiatalabb atemplomunk az *eperjesi*, mely a XIV. század első feléből származik.

A kassai Szent-Erzsébetegyház atemploma nem a szentély, hanem az északnyugati második, ma ú. n. Szent-István kápolna alá van helyezve. Hogy az építmény kétségtelenül atemplomot képezett, az bizonyos, mert megtalálták benne hajdani oltárának bár fölöttébb megrongált, de határozottan fölismerhető nyomait. Az atemplom oltára akkor pusztult el, mikor az építmény nyolcszögének egyik oldalát áttörték, hogy azon át a földbe egy, a halottak koporsóinak elhelyezésére szolgáló szabálytalan folyosószerű üreget vágjanak, mire az egészet befalazták.

Hogy a kassai Szent-Erzsébetegyház atemploma nem a hossz-szentély aljában, hanem az északnyugati legszélső kápolna alatt foglal helyet s ezzel közösen bírja zárását, az bizonyos mértékig szokatlan jelenség s ezt HENSZLMANN azzal magyarázza, hogy az atemplomot azért nem lehetett a templom szentélye alá építeni, mivel egyrészt a Csermely-patak keleti ága igen közel folyik a szentély falához s így kiáradása alkalmával az atemplom ablakain keresztül befolyó vizével könnyen előnthette volna azt,² másrészt, mert az első kis templom a jelenlegi székesegyház építésének megkezdésekor még állott s így az atemplomot annak ledöntése nélkül nem helyezhették volna az újabb templom hossz-szentélye alá.³

Braineben, mondja HENSZLMANN, a nyugati kápolnákra közvetlenül a négyezet következik, a mit a kassai templomnál lehetetlen volt keresztülvinni azért, mert ha ezt fogantatják, az atemplomnak nem lett volna hosszháza, hanem az egész atemplom csupán csak a kápolna nyolcszögéből állott volna. HENSZLMANN szerint VILLARD DE HONNECOURT azzal segített tehát e nehézségen, hogy a nyugati kápolna és a négyezet közé még egy külön fél osztályt (*travée*) iktatott be s az alá helyezte el az atemplom hosszházát, a mivel egyzersmint a fölötte fekvő kápolna maga is hosszházhoz jutott. Ez a szerkezet annyiban téves — mondja tovább HENSZLMANN — mert vét a szimmetria ellen, másrészt azonban VILLARDnak ezt szükségképen így kellett megoldania, nehogy a templom padozatából kiemelkedő kápolna a négyezetbe vezető kapu egy részét elfoglalja s ezzel a bemenetet akadályozza.⁴

Arra a kérdésre, hogy vajjon ebben a korban nálunk, avagy egyáltalában volt-e még szükség atemplomra, holott másutt erről már lemondtak, HENSZLMANN azzal felel, hogy a kassai atemplomot *V. István saját sírjának szánta* s felépítését is ez okból rendelte el.

HENSZLMANN eme véleményeinek azonban ellentmondanak a tények s a tapasztalatok.

Atemplomokat nálunk még a XIV. században is építenek. Példa erre az *eperjesi* plébánia-templomé, a mely templomnak építésénél ERZSÉBET királyné, NAGY LAJOS anyja, a sárosiaknak 1347-ben meghagyja, hogy ahhoz alkalmas követ szállítsanak.⁵

Különösen feltűnő körülmény, hogy *az eperjesi atemplomot sem építették a hossz-*

¹ ZARNCKE: Der Graltempel, Vorstudie zu einer Ausgabe des jüngeren Titurel. Leipzig. 1876.

«Ob sie da haeten grüfte? Nein, herregottenwelle,

Dar under erden slüfte reine diet sich immer valsch geselle

Als etwunne in grüften wird gesammet.

Mann sol an lieter wite Kristenlouben Künden und Kristes ammet.»

[OTTE: Handbuch d. Kunst.-Arch. 1883. I. 54. old.]

² Id. mű, 9. l.

³ HENSZLMANN jegyzetei a Felsőmagyarországi Rákóczy-Múzeumban.

⁴ U. ott.

⁵ FEHÉR: Cod. Dipl. IX. I. 511. l.

szentély alá, hanem, éppen úgy mint Kassán, oldalvást, az északi mellékhajó keleti végére helyezték azt. Miután pedig az altemplomnak kihelyezésére Eperjesen a kassaiakéval egyező, sem pedig más hasonló vagy egyéb okok fenn nem forogtak, világos, hogy abban a korban, a mikor ez épült, már — legalább nálunk — nem nagy súlyt helyeztek arra, hogy az altemplomot a hossz-szentély alatt képezzék ki.

Meg nem állhat HENSZLMANN ama feltevése sem, hogy a kassai templomnál a nyugati kápolnák és a négyzet közé egy félszakaszt azért kellett beszúrni, hogy az altemplomnak s a fölötté lévő kápolnának ezzel hosszházat biztosítsanak. Élő czáfolata ennek a brainei templom szerkezetében épült *yperni* templom, a melyben szintén megtaláljuk ezt a közbeszúrt travéet, a nélkül azonban, hogy itt altemplom léteznék, a miből világosan következik, hogy a félszakasznak közbeiktatása nem az altemplomból kifolyó szükségesség volt.

Ellentmond végre HENSZLMANN felfogásának magának a kassai altemplomnak a felépítési módja is, mert — miként azt a restauráció kiderítette — az altemplom zárásának falát a mai székesegyház *már elkészült falába, ezt mintegy kibélelve*, úgy építették be s az e nélkül is elég erős s következetesen mindenütt 0.975 méternyi vastagságu templomfalat bélésszerű belső burkolatával e helyütt még vastagabbá tették, amiből nyilvánvaló, hogy az altemplom nem egyszerre épült a templom eme részeivel, hanem hogy azt *pótlásként, utólag illesztették be a nyugati kápolna aljába.* E mellett szól az altemplom ablakainak dísztelen, egyszerű áttörése is.

Mint nagyon fontos s nem kevésbé súlyos bizonyítékszamba menő dokumentumok, ide tartoznak végül azok a kőfaragó-jelek is, a miket az Erzsébettemplom legutóbbi restaurálásánál fedeztek fel s a mikről alább részletesen szólok.

Itt csupán azt a fontos körülményt említem meg, hogy három kőfaragó-jelnek a tanúsága szerint az altemplom boltozatbordáinak a kifaragását ugyanazok a kőfaragók végezték, a kik a Szent-Erzsébettemplom egyéb részeihez, nevezetesen: a templom falának alsó szakaszaihoz, a négyzet két pilléréhez, a középhajó északi és északnyugati pilléreihez, a középhajó külső pillérének erkélybejárat fölötti részéhez, a hosszhajó erkélyéhez, a szentély egyik pilléréhez, az északi kapu ablakainak méretezett műveihez s a kincstár nagy Wimpergjéhez tartozó köveket, továbbá a főpárkányzat alatt 2 méterre fekvő kvádert, végül a lépcsőtorony 12., 18., 22. és 27 fokai gyanánt alkalmazott köveket faragták.

Ha az altemplom, miként azt HENSZLMANN élete utolsó órájáig hitte és vallotta, csakugyan a XIII. században épült volna, ez a körülmény teljesen kizárná azoknak a kőfaragó-jeleknek a jelenlétét, a melyeknek teljesen azonos példányaival a Szent-Erzsébettemplom imént megnevezett olyan részletein találkozunk, a melyeknek felépítése, az előadott bizonyítékok szerint, a XV. századnál előbbre semmi szín alatt nem tehető.

Bizonyos tehát, hogy az altemplom boltozatbordáinak köveit s a Szent-Erzsébettemplom fentebb megnevezett részeihez tartozókat *egyidőben, egy emberöltő leforgása alatt* faragták s így, ha ehhez hozzávesszük még az előrebocsátott többi bizonyítékot is, az altemplom XIII. századbeli keletkezésének hypothézisét elvetendőnek kell tartanunk s e helyett mint tényt kell elfogadnunk, hogy a kassai Szent-Erzsébetegyház altemploma is a XV. században épült.

Ezek után hátra volna még HENSZLMANNnak arra a felvetett két kérdésére felelni, hogy vajjon VILLARD DE HONNECOURT, midőn Magyarországból hazájába visszatért, hagyott-e Kassán maga után teljes építési tervezetet, vagy pedig csupán csak a szentélyfőt tervezte-e meg s csak ezek alapjait rakta-e le?

A brainei és kassai templomok arányainak frappáns hasonlósága alapján — miként már mondtuk is — nem lehet egyebet következtetnünk, mint hogy VILLARD DE HONNECOURT hazánkban való időzése alatt a kassai templomnak teljes alaptervezetét elkészítette s hogy azt ugyanakkor a kassai polgárok rendelkezésére is bocsátotta. Hátra volna tehát még annak a ki-

fejtése, a templom mely részei ragaszkodnak szigorúan a VILLARD által készített tervezethez, melyek térnek el attól s végül, hogy mik lehetnek az okai az eltéréseknek?

Midőn a város polgársága a XV. század legelső éveiben olyan helyzetbe került, hogy régen óhajtott tervének megvalósításához hozzáfoghatott, a templom építésével megbízott építőmester, követve az általánosan divó ama régi szokást, hogy a nagyobb méretű templomok építését a szentélyen kezdték meg,¹ a kassai templomnál is legelőbbben a szentély s az azt övező oldalkápolnák alapfalainak a felépítéséhez látott.

Az építéssel a páros oldalkápolnáig eljutva, tapasztalhatta, hogy a templom a város lakosságának rohamos gyarapodása miatt, eredetileg tervezett méreteiben aligha lesz elegendő terjedelmű s ezért, éppen úgy, miként az első parochiális templomnál is, most a VILLARD-féle tervezetnek a *kibővítésére* kellett gondolnia. De mert ekkor a szentély s a kápolnák falai már állottak, szó sem lehetett arról, hogy a templom méreteit *szélességben* megnövelje, arra kellett tehát törekednie, hogy ezt a kérdést a templom *hosszával* kapcsolatban oldja meg. Ennek tulajdonítható a félszakasznak a kápolnák és a négyezet közé történt beiktatása, valaminthogy ebből eredt az is, hogy a mester az egyes osztályok hosszát, mely rendes körülmények között a középhajó szélességének felétől nem igen szokott eltérni, szerfölött nagyra, a középhajó szélességének ötharod részére nyújtotta ki.²

Ha most ehhez még hozzávesszük a templom különböző részein észlelt egyéb főbenjáró hibákat is, a minők például, hogy a középhajó hibásan konstruált tövei nem feleltek meg a teljes szakértelemmel készült faltöveknek; hogy az ikertornyokat helytelenül a hossz tengely irányában mozdították el; hogy az ivtámokat teljesen mellőzték s végül, hogy az északi tornyot igen alant törték nyolczszögbe, a délit pedig támokkal s aprólékos toronyfiakkal túlságos mértékben megrakták: arra a következtetésre kell jutnunk, hogy ezek a változtatások és pótlások a VILLARD DE HONNECOURT időközben elkallódott tervezetétől teljesen függetlenek, vagyis hogy azokat már az építést fogantató amaz új mester végezte, a ki a templomnak felrajzát is elkészítette.

Hogy ez a mester nem francia volt, hanem német (vagy talán lengyel) lehetett, azt a templom felépítménye árulja el s ez oka annak, hogy az alapszerkezetében francia izlésű templom föld felett álló részei a németországi csúcsíves stylus szellemét követik. Ez a mester volt az, aki a VILLARD DE HONNECOURT által a hosszszentély alá tervezett altemplomot is, az érthető s kellőkép motivált építkezési akadályok miatt, az oldalkápolna alá helyezte s ezzel a templom belsejében olyan assymetriát létesített, a melynek esztétikai hibája nemcsak szembeötlő, de arról is beszél, hogy ez a mester nem lehetett elsőrangú szakértője művészetének.

Nemcsak, hogy ez nem volt, de a templom osztályainak elhibázott méreteiből, a középhajó változó szélességéből, a tövek helytelen s gyöngye constructiójából s a felsorolt többi hibából következtetve még azt is meg lehet állapítanunk, hogy ez a mester a templom technikai felépítése körül is nagy járatlanságot árult el, a minek aztán az a végzetes következménye lett, hogy a tövek, az osztályok szerfölötti hossza s a vállívek nagy nyomása folytán annyira elgörbültek, hogy ennek következtében a templomot, néhány évtizednyi fennállása után, az összeomlás katasztrófája fenyegette.

Hogy a veszélyt elhárítsák, a XV. század hatvanas és hetvenes éveiben a mellékhajók sarokosztályai közepére, a roskadozó boltozatok alátámasztása céljából, pilléreket emeltek s a mellékhajók gerinceit nemcsak mesterkélten, hanem az érthetlenségig bonyolódottan és elferdítetten képezték ki.

¹ Külföldön a magyarországi Szent-Erzsébet tiszteletére emelt első templomot *Marburgban*, Erzsébet szentté avatásának évében, 1235-ben kezdték építeni. Az első oltárt, Szent-János oltárát, 1257-ben alapították benne, magát a templomot 1283 május 1-én, amikor a tornyok még nem voltak befejezve, a főoltárt pedig csak 1290-ben szentelték föl. HORN EMIL: Magyarországi Szent Erzsébet, Budapest, 1905. 230. l.

² *Arch. Ért.* 1884. 189. l.

16. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM LÁTKÉPE ÉSZAKNYUGAT FELŐL, A FÁBRY I. ÁLTAL
1857—1863-BAN VÉGEZTETETT RESTAURÁLÁS UTÁN.

Ezért jellemezte SCHNAASE a templom belső szerkezetét zavarosnak s valószínű, hogy ez a szülőke annak is, hogy LÜBKE sem három-, sem öthajósnek nem hajlandó a templomot tekinteni, hanem központi szerkezetűnek feltételezi azt.

★

Hogy melyik esztendőben kezdett épülni a kassai díszes és nagyméretű Szent-Erzsébet-templom föld felett álló része, azt írott kútforrások híján *évszámmal pontosan fixirozva* ma még nem tudjuk megállapítani.

A hagyomány s több írónk ERZSÉBET királynénak, KÁROLY-RÓBERT királyunk harmadik

feleségének tulajdonítja annak alapítását¹ s bár olvastunk olyan állítást is, hogy a XIV. század huszas éveiben — az 1320-ik év körül — Erzsébet királyasszony, a ki Kassa városát nagy pártfogásába vette, mert Lengyelországba tett utazásai alkalmával azt gyakran meglátogatta, maga is hathatósan előmozdította az egyház építését,² mégis, miután ezekre nincs elfogadható, okmányszerű bizonyítékunk, mindezt pusztá állításnál egyébnek alig lehet tekintenünk.

Az építkezés időpontjának pontos meghatározására ez ideig IX. BONIFÁCZ pápának idézett bulláját kell és lehet elfogadnunk s a fentebbi állítások helyett inkább azt kell hinnünk, a mit a pápai bulla már sejtet s a mit PASTEINER világosan is kifejezett:³ hogy e támogatásnál sokkal bizonyosabb az, hogy itt is eleinte kizárólag a város polgárainak áldozatkészsége fődözte az építés költségeit.⁴

A székesegyháznak legutolsó restaurációja alkalmával a négyezet és a hosszhajó pilléreinek aljában olyan sírköveket találtak, amelyeknek feliratos példányai az 1370—1378. évszámokat viselik. Miután e sírkövek a négyezet- és a hosszhajó-pillérek alapzatának a kiegyengetéseül valóságos bázisok gyanánt voltak a pillérek *alá* helyezve, bizonyos, hogy a templom eme részének a felépítését az 1378-ik év *előtt* meg nem kezdhették.

De ha a már előre bocsátott több adat s ez a negatív bizonyíték nem is határozza meg egész pontossággal a templom földfeletti része építése megkezdésének időpontját, annyit mégis megenged, hogy e részek építésének idejét hozzávetőlegesen az 1400—1402. évekre helyezzük, mert mindazok az adatok, a melyek IX. BONIFÁCZ pápa 1402-ik évben kiadott bullájában foglaltatnak, még nem az újabb, hanem kizárólag az első, ősi parochiális templomról szólnak s egyúttvéve s külön-külön is csak azt bizonyítják, hogy a bulla közrebocsátásának évében még nyoma nincs egy nagyobb szabású egyház felépítésének, hanem abban csupán csak a *réginek* valamivel díszesebb módon történendő *«újraépítéséről»*, *«kitatarozásáról»* és *«befejezéséről»* s erről is csak mint *szándékról* esik szó.

Az első templom tűzvész által történt elpusztulása közvetlenül az 1378. év utánra, vagy talán éppen az 1378-ik évre esik, mert a mai templom pilléreinek alapjául felhasznált s az 1378. évszámmal megjelölt sírkő és társainak nagy része égési nyomokat mutat oly részekben is, a melyek itt történt elhelyezésük óta mészkövetbe beépítve a pillérek alatt feküdtek s így egy későbbi tűzvésznek a nyomait semmiképen sem viselhetik magukon.

Úgy képzeljük, hogy a leégett parochiális templom restaurálásához — a dolog természetéből kifolyólag — nyomban hozzákezdték a kassaiak, de hogy azzal még 1402-ben sem

¹ PASTEINER: Id. mű, 80. l. — Ezt a nézetet vallja a kassai egyházmegye 1837-ik évi Schematismusa is, nyilván Budai Ezsaiás Polgári Lexikona nyomán írván: «Gloria fundat autæ saltem ædificatæ Cassoviensis Basilicæ, relinquatur Elisabethæ Wladislai Lokietek Gnesnensis et Cracoviensis principis filia, Caroli Roberti conjugii, et Ludovici I. matri a profusa in res sacras, ecclesias, et coenobia liberalitate laudatæ; quæ cum ultro citroque ad natale Poloniarum solum commearet, ut pium erga tutelorum suam — (cui parochialis Cassoviensis Ecclesiæ, vero simile adhuc a Béla IV. occasione ea, qua humanitatem Cassoviensium, dum post infelicem cum Tartaris 1241 ad Sajonem initum conflictum, hac fugam coepisset, sibi exhibitum collatione privilegiorum remuneraretur, honori Sororis suæ inter Divos ante sexennium solum 1324 ædificata, et crescente Fidelium numero minus nefors sufficiens fuit) — cultum palam redderet circa relatæ, prima jecit fundamenta.» HENSZLMANN: Kassa városa ó-német stílú templomai, 7. l.

² BUDAI: Polg. Lexicon. I. 610. l. TUTKÓ: Kassa város tört. évkönyve, 26. l.

³ Id. mű, 80 l.

⁴ Annyival is inkább, mivel a kassai Szent-Erzsébettemplom felépítésénél sem püspök, sem káptalan nem segíthetett, mert Kassa akkor még nem volt püspöki székhely s így jómódú papsága sem volt, a melynek a templom, vagy egyik részének a felépítését tulajdonítani lehetne. *Jacob* kassai plébános évi jövedelmét 1332—1337-ben 11 márkára menőnek vallja be s ennek tizede fejében 18 garast fizet. E jövedelem, tekintve a kort, nem megvetendő, de mégis elégtelen, hogy ebből a díszes és költséges építkezésre teljék. *Monumenta Vaticana Hungariæ*, Series I. T. I. p. 208. Ugyanitt a 355. oldalon már a következővel találkozunk: «Item plebanus de Kassa solvit XII. Marcas Cassenses.» Ebben az esetben azonban tudnunk kell, hogy itt a fizetés 3 évre szólt, miről a rubricának czíme: «Registrum trium annorum de dyocesii Agriensis» tanúskodik. A regestrumban a kassai plébános után az *eperjesi* következik LXXII (garassal?), ezután pedig a *sárosi* II kassai márkával.

lettek készen, azt IX. BONIFÁCZ pápa bullájából már tudjuk. De az alatt is, a míg a restaurálás folyt, gondoskodás történt a kis templom nagy részében bizonyára szintén elpusztult belső felszerelésének a pótlásáról is.

Csakis erre vonatkozhatik tehát amaz 1382-ből állítólagosan létező alapító-levél, mely bizonyos szőlők jövedelmét a *főoltár elkészítésének* költségeire, valamint a *Szent-Peter és Pál nevét viselő oltárnál* mondandó misékre köti le.¹ Ugyancsak erre vonatkozik egy második okmánynak amaz adata is, hogy még ugyanebben az évben a tímárok és szücsök czéhe arra kötelezi magát, hogy — *fölépítése esetén* — a templomban fenntart egy Szent-Márton tiszteletére szentelt oltárt.²

Viszont ismeretes, hogy HANNO AURIFABER 1385-ben a kassai Szent-Erzsébetegyházban lévő Szent-Márton oltárra tesz gazdag alapítványt,³ a miből talán az következne, hogy a nevezett oltár két év alatt elkészült. Valószínűbb azonban, hogy ő is a még csak azután fölépítendő oltárra hagyományoz.

IMRE egri püspöknek *Széplakon* (Zeplak) 1382 augusztus hó 3-áról keltezett abban az oklevelében, a melyben jóváhagyja azt a szerződést, mely szerint a PÁL fia NIKUS örökösei a kassai Szent-Erzsébettemplom plébánosa által atyjokért a «Beatorum apostolorum» oltárnál minden nap mondandó misealapítványnak 40 aranyforintnyi értékét a *Szikszó* város határában fekvő három szőlő és egy rét átengedésével megváltják,⁴ már az előbbihez hasonló s elfogadható, határozott történeti adalékkal találkozunk a templom belső felszerelésére nézve s bár erre nincs okmányokból merített adatunk, a fentebbiek mellett fel kell tételeznünk azt is, hogy a díszes Erzsébettemplom felépítésének útját már a XIV. század nyolczvanas és kilenczvenes éveiben — immár kitudja hányadszor! — ismét csak *előkészíteni* kezdik a kassaiak, jóllehet az építkezés tényleges megvalósításához még ekkor sem, hanem csak mintegy 15–20 év multán foghattak hozzá.

Ilyen előkészítésszerű gondoskodásnak kell tartanunk a NAGY-LAJOS 1347. évi szabadelomlevelének 15. pontjában foglalt amaz intézkedést, a mely kimondja, hogy ha valaki a város polgárai közül végrendelet nélkül hal meg, a megboldogult vagyonát s birtokát három részre kell osztani s ebből az egyik rész a kimult lelke üdvösségére alamizsnaként adandó ki, a másik két rész *Kassa épületeire* és erődeire tartandó vissza.⁵

Kétségen felül áll, hogy a szabadelomlevélnek eme rendelkezése még a későbbi időkben is nagyot lendített a templom felépítésének ügyén s így világos, hogy a szabadelomlevél vonatkozó rendelkezése már előzetes tervszerűséggel volt így stipulálva, mert a város tanácsának minden időben kiváló és nagy gondját képezte a régóta hön óhajtott nagyobb szabású egyház létrehozása.

A következőkben felsorolandó adatok, ha nem is beszédesen kimerítő és hézagmentesek, némileg mégis megvilágítják a templom építése előhaladásának egyik-másik későbbi fázisát.

Be kell ismernünk, hogy ezeknek az adalékoknak némelyike éppen nem nagy jelentőségű, mégis súlyt kell fektetnünk rájuk, mert szűkszavú voltuk daczára többet érnek az ú. n. stíltörténeti tanulmányokon alapuló fellevéseknél, mik csak ingatag alapon képesek műtörténetünk kérdéseit felépíteni s legtöbbször meg is dőlnek, ha olykor-olykor egyik-másik, csupán archæologiai kiadványból ismert középkori épületünknek okmánykutatók írják meg a történetét.⁶

A városi számadó-könyvek tanúsága szerint Kassán a XV. század harminczas éveiben szokatlan nagymérvű építkezés indul meg. 1431-ben, amely évtől kezdődőleg a város szám-

¹, ² *Magyarország vármegyéi és városai*. I. 65. l.

³ *Arch. Ért.* 1903. 70 l.

⁴ *A Felsőmagy. Műz.-Egyesület IV. Évkönyve*. 56–58. l. Az oklevél itt egész terjedelmében kiadva.

⁵ *Magyarország vármegyéi és városai*. I. 41. l.

⁶ KÖVÉR BÉLA: Középkori építészetünk chronológiájához. *Arch. Ért.* 1891. 12. l.

adásai hézagesan ugyan, de egészen 1488-ig reánk maradtak, a város kötörésért 36, majd 184 s végül 931, tehát ebben az egy évben összesen 1151 forintot fizet ki és azonfelül 160 szekér kőnek a befuvarozásáról számol el.¹ Föltehetjük, hogy e sok kőanyagra a Szent-Erzsébettemplom építésénél volt szükség, mert a város egyik körfala és erődítményei már a XIV. század elején felépültek,² az időközben megrongált falakat pedig a XV. század első éveiben javíttatta ki s részben újíttatta meg a polgárság, amire ZSIGMOND király 1404-ben Kassán kelt oklevelében a Kassára behozott s onnét kivitt árúk harminczadának felét engedte át.³ A város második falövérről sem lehet itten szó, mert ezt csak MÁTYÁS király építtette fel 1484-ben.⁴

A XV. század elején általánosan megindult s a polgári rend megerősítésére irányuló mozgalom tudvalevőleg hazánkba is eljutott és mert ZSIGMOND az oligarchiával a trónjáért vívott nagy küzdelmek után a *városi rendben* ismerte fel uralmának új és biztos támaszát, ezt hosszú uralkodása alatt számos kedvezésben részesítette, minek következtében a városi polgárság nemzetünk állami életében is országos jelentőségre vergődött.⁵

Mivel ZSIGMOND gyakori utazásaiban sokszor megfordult Kassán⁶ s mert a város éppen az ő uralkodása idejében emelkedett valóságos kincstartói szerepre,⁷ föltehető, hogy a város polgárságának e főbenjáró dolgában már csupa hálából is nagy segítségére volt s így — ha hiányoznak is erre az okmányyszerű egyenes adatok — mégis állíthatjuk, hogy uralkodása a Szent-Erzsébettemplom felépítésének ügyére jótékonyan hatott.

ZSIGMONDNAKA templom építkezésére gyakorolt befolyását igazolja a szentély középső ablaka fölötti falmezőre festett ama két címeralak, a melyek közül az egyik a Luxemburgi-ház egyfejű sasát, a másik pedig a német-római szent birodalmi kétfejű sast ábrázolja. A kettő itt egymás mellé állítva azt fejezi ki, hogy az, a kit e címereképek joggal megilletnek, a Luxemburg-házból származó német-római birodalmi uralkodó volt, a mit királyaink közül csakis Zsigmondról mondhatunk. S miután Zsigmond 1410-ben lett német-római birodalmi király s ezzel csak 1414-ben koronázták Aachenben, világos, hogy a két címeralak 1410, illetve 1414 *előtt* nem kerülhetett a templom falára. Következik ebből, hogy a kassai Szent-Erzsébettemplom szentélye legkorábban 1410-ben, legkésőbb pedig 1437-ben (ZSIGMOND halála idejében) már készen állott, mert a két címeralakot csakis a szentély consecrálásának emlékére festhették a templom falára.⁸

¹ Arch. Ért. 1897. 41. 1.

² Magyarország vármegyei és városai. I. 38. 1.

³ U. ott. 43. 1.

⁴ U. ott. 45. 1.

⁵ SZILÁGYI: A magy. nemz. tört. III. 389. 1.

⁶ ZSIGMOND Kassán való tartózkodását a következő időkből ismerjük: 1399: márcz. 23. (Krakóból hazajövet.) — 1404: jan. 20. és febr. 3. (Ekkor kellezi a behozott és kivitt árúk harminczadának elengedéséről itt kiadott levelét.) — 1406: jún. 15. — 1407: jan. 20. és ápr. 4. — 1409: okt. 5. és nov. 27. — 1410: jan. 12., jún. 13. (ULÁSZLÓ lengyel királylyal történt találkozása után) és aug. 25. (a «kassai révben»). — 1411: febr. 24., márcz. 3., 13., ápr. 19. és 22. — 1412: márcz. 21., 23., 25., 26., 28., 31., ápr. 6. és 7. (ULÁSZLÓ lengyel király fogadása.) — 1419: máj. 8., 11., 17., 18., 25., 29., 31., jún. 3., 18., 20., aug. 7. és 17. (Alkudozások a lengyel királylyal.) — 1423: ápr. 27., máj. 1., 3., 5. és 8. (Ulászlót Bártfáig kíséri.) — 1428: febr. 27. és 28. — 1429: febr. 18. RÁTH KÁROLY: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei. Győr, 1861. 104—143. 1.

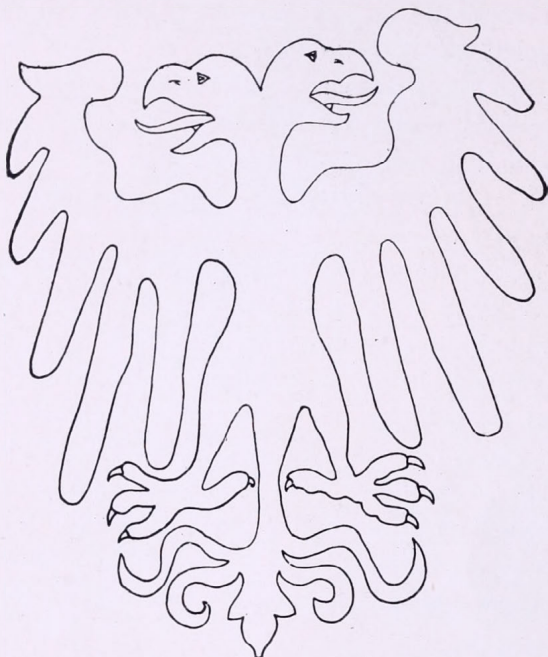
⁷ Zsigmond király nagy inségében már 1392-ben a kassai királyi házat — domus regalis — 2000 frtért eladja a városnak s később is, ha megszorúl, Kassa városához fordul s 3—4 évre előlegez a város adójából. THALLÓCZY LAJOS: Abaujvármegye közigazdasági viszonyai 1427-ben. A Felsőm. Múz.-Egylet III. évkönyve. 1879. 2. és 9. 1. és DRAGÓNER BÉLA: Kassa szab. kir. város levéltárából. A Felsőm. Múz.-Egylet V. Évk. 1884. 86. és 87. 1. Itt Zsigmond kétrendbeli okirata egész terj. kiadva.

⁸ Arch. Ért. 1910. 165. 1. Az időpont tüzetesebb meghatározására talán irányadóul szolgálhatna az a körülmény, hogy a német birodalmi kétfejű sas fejeit ékesítő *diczköröket* Zsigmond császár alkalmazta először. Nyáry: Herald. 41—42. 1. Falképünkön a sas még ezek nélkül van ábrázolva.

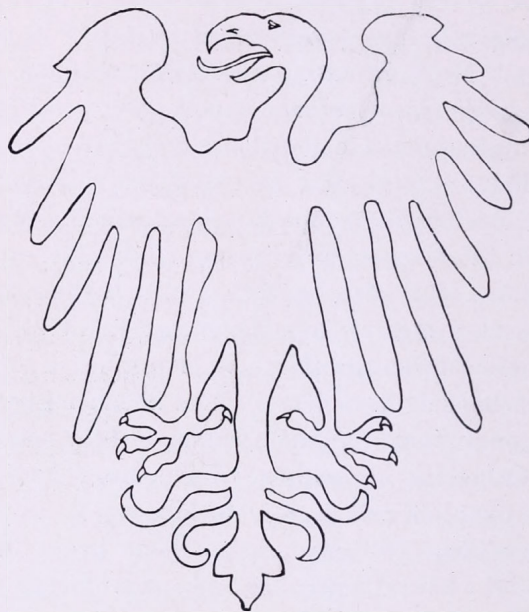

FRÖDE VILMOS is úgy véli, hogy 1437-ben már annyira előrehaladt a templom építése, hogy istenitiszteletet is végezhettek benne,¹ a mi azonban még korántsem bizonyít a mellett, hogy a templom ekkor már teljesen készen állott, mert ismeretes szokás volt a középkorban és egy példában rá is mutattunk már, hogy a nagyobb szabású egyházak csak részenként épültek fel s hogy a templomnak már egyes kellőképen felszerelt és elkülönített helyiségeit — ami Kassán is a szentély volt — szokásos volt istenitisztelet céljaira felhasználni.²

1440-ben GISKRA cseh hadaival ráfeküdvén a városra, tíz-tizenhárom éven át nemcsak minden komolyabb művészi fejlődést megakasztott Kassán, de magát a várost is a legnagyobb szükségbe döntötte. A hadviselés és a sereg költségeire a város saját polgáraitól kénytelen kölcsönöket felvenni;³ maga Kassa a rendes évi adón felül 26,686 forintot, 43 nehezék aranyat és 1500 forintot érő hadi-szereket ad,⁴ sőt GISKRÁNAK 33,000 forintot is kölcsönöz, a mely-

17. A NÉMET-RÓMAI BIRODALMI SAS KÉPE A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM SZENTÉLYÉNEK FALÁN.

18. A LUXEMBURGI-HÁZ CZÍMERE A SZENT-ERZSÉBET-TEMPLOM SZENTÉLYÉNEK FALÁN.

nek megfizetését csak V. LÁSZLÓ vállalta magára, örök időkre felmentvén ennek fejében a kassaiakat a harminczad fizetése alól.⁵

A nyomasztó helyzet daczára azonban még ez években sem szünetelt Kassán végkép a templom építése, mert az északi tornyot még 1453 előtt, sőt valószínűleg közvetlenül az 1446.

¹ *Magyarország várm. és városai.* I. 65. l. — A két czimerkép a szentély boltozatának a középső ablak fölött fekvő két czikkelyére van al fresco festve akkép, hogy a heraldikailag vett jobboldali bolt-czikkelyen a német birodalmi sas, a baloldalin pedig a Luxemburgi-ház sasa van ábrázolva. Méretei különbözők. Az előbbeninek magassága 134 cm., szélessége 118 cm.; az utóbbi magassága 126 cm., szélessége 113 cm.

² A marburgi Szent-Erzsébettemplomnál. Lásd 33. old., 1. jegyz.

³ Így 1443 decz. utolsó napján, «wegen des Grosmachtigen Herren Jan Giskra von Brendis oners Houtmans dy her zubeystendikait der Ritterschafft» 26 aranyforintot vesz kölcsön Goldschmid Hermann ötvösmestertől, «in grossen noten». MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története. Bpest, 1899. 117. l.

⁴ *Magyarország vármegyei és városai.* I. 44. l.

⁵ U. ott, 45. l.

év után emelték fel a középhajó főpárkányzatának magasságáig, mert a felsőbb kősorba már azt a címert látjuk beillesztve, a melyet V. LÁSZLÓ 1453-ban adományozott a városnak. De jogunk van ezt hinni azért is, mert e torony építésének költségeihez CROMER ISTVÁN kassai polgár 1446-ban járul 80 aranyforintot érő bor-adományával.¹

A XV. század negyvenes éveit táján a templom belseje is nagyrészen készen állhatott már. Legalább — FRÖDE VILMOS szerint — nem állítható bizonyosan, hogy a gazdag kőornamentikával épült orgonakarzatot és az 1886-ban megtalált régi szószéket MÁTYÁS király korában építették volna.² FRÖDE véleménye szerint a templom eme részei — a karzat és a szószék — ZSIGMOND király uralkodásának utolsó éveiben készülhettek el s ekkor épülhetett az erkélyszerűen kiszökő s a szentély északi falát diszító énekesek karzata is.³

Hogy a templom déli kapuja a fölötte lévő homlokzattal már 1440-ben készen volt, azt a kapu belső fala fölé alkalmazott ama minusculás felirat igazolja, melyben a kassaiak posthumus LÁSZLÓT már születése évében trónörökösüknek elismerik.⁴

A templom emez időszaki építőmesterei közé számíthatjuk SCHYNNAGEL THADEUST, a kiról egy 1452. évbeli oklevél mint «*unser Pfarkirchen vatter und baumeister*»-ről emlékezik meg,⁵ míg a következő esztendőben a rövid feljegyzések a templomnak két oltárát, a Szent-Annáét és a Szent-Udalrikét említik.⁶

HUNYADI MÁTYÁS uralkodásával az egyház építésének új korszaka kezdődik, mert MÁTYÁS igazi királyi bőkezűséggel karolta fel a templom építésének, illetve befejezésének ügyét. Az 1468. évtől öt, az 1472-ik évtől pedig tíz éven át a templom építésére fordíttatja azt az újról ajándékot, a melyet a város a királynak tartozott fizetni, sőt 1476-ban nagyobb menyiségű sőt is ad a városnak ugyancsak erre a célra.⁷

A kassai templom továbbépítésének sorsára bizonyára lendítően hatott a képzőművészetek iránt lángoló szeretettel viseltető BEATRIX királyné is, a ki három ízben is megfordult Kassán, a mely város már ekkor Felsőmagyarország legnépesebb városa volt s a «*totius regionis inclitum emporium*» hírében állott.⁸ Így 1478-ban férje társaságában két ízben is, tavasszal⁹ és télen, Kassán volt, majd ismét 1479-ben, a mikor öt MÁTYÁS a pestis veszélyei

¹ «1446. Item herr Steffan Cromer von dissen jare weyne dargegeben zu dem bau des obirthurmes fl. auri 80.» *Arch. Ért.* 1893. 66. 1. Ez az adat vitte rá a dóm történetével foglalkozó íróinkat arra a hitre, hogy Cromer István a dóm építőmestere volt. Ezzel a véleménnyel még a legutolsó időkben is találkozunk. A többi közt lásd: Osztr. Magy. Monarchia, Magyarország, V. köt. 8. 1. Itt még azt is állítják Cromer Istvánról, hogy 1464 körül ő építette a kassai és a bártfai szentségházakat is. (81. és 121. 1.)

² *Magyarország vármegyéi és városai.* I. 65–66. 1.

³ *A Szent Erzsébet-székesegyház.* Magyarorsz. vármegyéi és városai. I.

⁴ HENSZLMANN: Id. mű, 15. 1. és TUTKÓ: Kassa város tört. évk. 34. 1. A felirat szövege HENSZLMANN-nál (a rövidítések kiegészítésével): «Anno Domini Millesimo Quadringentesimo Quadragesimo in die Cathedra Beati Petri Apostoli circa auroram in castro Comaron ex præclarissima Regum prosapia, videlicet Domino Alberto Romanorum, Ungariæ, Dalmatiæ, Croatiæ Rege, et Domina Elisabetha vidua, eorundem Regum Regina, olim filia invictissimi Principis, ac Domini Domini Sigismundi Romanorum Imperatoris natus est Princeps gloriosissimus, Dominus Ladislaus, verus Rex ac hæres in successionem horum Regnorum, et Ducatum hæreditarie possidendorum. Eodem etiam anno in festo Pentecostes Sacra Regni Hungariæ corona omni cum solennitate in Alba-Regali legitime coronatus.»

⁵ *Arch. Ért.* 1890. 340. 1.

⁶ *Arch. Ért.* U. ott.

⁷ *Arch. Ért.* 1890. 341. 1. és HENSZLMANN: Id. mű, 13–14. 1.

⁸ BERZEVICZY ALBERT: Beatrix királyné. Bpest, 1908., 216–217. 1.

⁹ Ez május havában lehetett, mert e hónap 8-ikán még Budán van a királyi pár, a honnét Kassára, Körmöcz- és Besztercebányára indul, jún. 17-én azonban már ismét Budán van. (RÁTH K.: Id. mű, 237. 1.) MÁTYÁS és BEATRIX ez alkalommal több napig időztek Kassán s hogy MÁTYÁS útját «*more regio*» folytathassa, Kassától hét aranyforintot vett kölcsön s erről sajátkezűleg aláírt kötelezvényt adott a városnak. Ezt — Tutkó állítása szerint — a XIX. század negyvenes éveig a városi levéltárban őrizték, de ekkor nyomtalanul eltűnt onnét. Mátyás a kölcsönzött összeget azzal kárpótolta, hogy még ugyanabban az évben 30 aranyforintot ajándékozott az építés alatt álló városháza további építésére. (Tutkó: Id. mű, 75. 1.)

elől «Kassa felé» küldte.¹ Miután azonban BEATRIX csakis az 1476-ik év végén lett MÁTYÁS felesége s mert a kassai Szent-Erzsébettemplom 1477-ben már ügyszólván teljesen készen állott, a királynénak jótékony befolyása legfeljebb csak a még akkor el nem készült déli toronyra s még legfeljebb a templom belső berendezésére terjedhetett ki.

Így megérthető, hogy a templom építése különösen a XV. század hatvanas éveitől kezdve gyors ütemben halad előre s az akkori építőmesternék legfontosabb feladatát a befejezetlen déli torony kiépítése képezte. 1461-ben már annyira előrehaladtak a munkálatok, hogy megkezdhatték az első kősor felrakását, a mit az oldalhajó párkányszéle fölött három méternyi magasságban bevéselt évszám bizonyít. E munkával azonban megnehezítették az orgonakarzathoz való feljutást, amit a déli toronynak egy szabad lépcsője közvetített, miért is e feljárt az északi toronyba kellett áthelyezni. E célból az orgonakarzatról az északi toronyba ajtót vágtak, a régi szabadlépcső helyett pedig a torony északnyugati oldalához egy külön lépcsőtornyot építettek kő csigalépcső-fokokkal, a mi, ép úgy mint az előbbeni szabadlépcső, a torony első emeletéig, vagyis az orgonakarzatig vezetett.² E munkával, mint azt a lépcsőtorny ajtaja fölé alkalmazott évszámos városi czimerből látjuk, 1462-ben lettek készen. Ugyanabban az időben kezdték építeni finom komlói kőből a 16 m. magas szentségházat is, a mivel mestere azonban csak tíz évig tartó munka után, 1477-ben, készült el.³

Ezzel a templom építése ügyszólván már teljes befejezést is nyert s a további teendők inkább már csak annak díszítésére és a járulékos munkák elvégzésére szorítkoztak, de már előbb, 1460-ban, a templom üveges munkáin dolgozott a Brunnából (Brünn) származó HELT ISTVÁN, a kinek polgárjoga elnyeréséért a Szent-Erzsébet parochiális templom ablakainak egy részét kellett beüvegeznie.⁴ Még 1469-ben is tartanak a beüvegezés munkálatai, mert NICLAS VON PERGA-t csak úgy iktatják a város polgárai sorába, ha ezért az egyház ablakainak beüvegezése körül szorgoskodik.⁵

Azonban a déli torony építésével még 10 méternyre sem haladhattak, midőn észrevették, hogy a kereszthajó déli homlokfala kitolódott a kereszthajó sekély alapozása s ama nagy nyomás következtében, melyet a két oldalhajó fölé inkonstruktive vont kereszthajó-bordák fejtettek ki. Jóllehet a négyzetpillérek is elhajoltak és ellenállási képességük nagyon megfogyatkozott, mégis elsősorban arra kellett törekedni, hogy a déli kereszthajó magas homlokfalát meglámaszszák. Fölépítették tehát a déli kereszthajóhoz az előcsarnokot és ezzel kapcsolatosan a két kápolnát, a miket az előcsarnok homlokfalával egymagasságra kellett emelni, ha célhoz akartak érni.⁶

Mindeme munkálatok az 1465. évben indulnak meg s a kápolnák 1477-ben már a főpárkányzat magasságáig emelkednek, mert a déli, ma úgynevezett Szent-János kápolna falába helyezett napórába az 1477. évszámot vészték.⁷

Miután mindezeket a támogató- és pótépitkezéseket bevégezték, hozzá láttak a déli előépitmény befejezéséhez és ékítéséhez. Az előcsarnok fölött egy triforiumokkal gazdagon díszített oratoriumot s ehhez külön feljártot építettek. Ez az úgynevezett «királylépcső», melynek a nép a «szerelmesek lépcsője» nevet adta. Az oratorium és a kereszthajó összekötése végett ez utóbbi régi ablaka helyén csúcsíves nyílást vágtak, a királylépcsőt pedig az oratorium

¹ TUTKÓ: Id. mű, 76. l.

² FRÖDE V.: Id. helyen, 66. l.

³ U. ott.

⁴ «1460. Item eodem die STEPHANUS HELT dictus de Brunna vitreator adeptus est ius civile, tenetur laborare in ecclesia parochiali in vitris fenestrarum.» Arch. Ért. 1890. 341. l.

⁵ «1469. NICLAS VON PERGA feria secunda ante Fabiani et Sebastiani martyrum adeptus est ius civile, tenetur laborare fenestrali in ecclesia beatæ Elyzabeth.» Arch. Ért. 1890. 341. l.

⁶ Magyarorsz. vármegyei és városai. I. 67. l.

⁷ Arch. Ért. 1897. 42. l.

padlójától tovább vitték fölfelé, de már nem kettősen, mint az alsó szakaszában, hanem azért itt is díszesen áttört falak között.¹

Hogy e bizonyára tetemes anyagi áldozatokat igénylő munkálatokat végrehajthassák, a város megragad minden megengedhető eszközt és felhasznál minden alkalmat, hogy anyagi forrásokhoz jusson: más rendeltetésű adományt erre a célra átutal, a polgárjogot a templom építésére alkalmas természetbeniek beszolgáltatása, vagy ha a folyamodó erre alkalmazható mesterember volt, — miként két példában már láttuk is — a templom körül végzendő munkának lerovása ellenében adja meg s végre adományokat gyűjt a hívek sorában.

1465-ben GROSZ ISTVÁNT felveszi ugyan a város polgárai sorába, de a jogért Grosznak 1000 darab téglát kell beszállítania,² bizonyára a templom építkezésére.

Ugyanekkor HARNISCH JÁNOS hagyatékából 32 aranyforintot kap Kassa városa hidépítésre, ezt azonban a tanács, az 1431—1485. évi városi számadókönyv tanúsága szerint, ugyanakkor nem eredeti rendeltetésére, de kölcsönkép a templom építésére fordítja.³

A következő évben (1466) LORENCZ STAINMECZET egy heti kézimunka letudásának a feltétele mellett írja a polgárok sorába,⁴ ellenben 1467-ben HANS WAGNERT — a ki fuvaros ember volt — már csak úgy, ha a jogért tíz fuvar homokot,⁵ SZENTISTVÁNI BENEDEKET pedig, a ki szintén fuvaros lehetett, ha tizenhat szekér követ fuvaroz be a templom építéséhez.⁶

Valóban pótolhatatlan veszteség, hogy Kassa város jegyzőkönyvei az 1404. évtől kezdődőleg egészen 1460-ig teljesen hiányoznak a város levéltárából s így éppen a templom építésének legérdekesebb időszakából a legfontosabb adatokat vagyunk kénytelenek nélkülözni s ezek helyett meg kell elégednünk azokkal, a város egyéb írott emlékei közül csak szórványosan felbukkanó feljegyzésekkel, a melyek apró voltak dacára néha mégis élénken bevilágítanak az építés és a berendezkedés munkájának különböző eseményeibe.

Ilyen okmányyszerű adalékok beszélnek el, hogy PÉNZVERŐ BÁLINT (Valentinus Monetarius, 1461—1465) 1465-ben bekövetkezett halála előtt a kassai Erzsébettemplom számára két aranyforintot testál,⁷ az 1472-ben elhunyt néhai WEYSER JÁNOS kassai tanácsstag özvegye, Margaritta asszony pedig a templom részére elkészítendő kehelyre egy övet, egy serleget, hét darab bőrtüvel diszitett s nyolcz közönséges (sima) gombot s végül egy köpenyre való nagy csattot hagyományoz azzal a feltétellel, hogy a mi ezek értékéből a kehely megcsinálása után fennmaradna, azt fordítsák egy «agnus dei»-nek az elkészíttetésére. Ezeken kívül testál még a Szent-Erzsébettemplom építésére egy nagy csattal ékesített zöld köpenyt s egy kisebb serleget, ez utóbbit azzal a kikötéssel, hogy annak árát a templom ládjában helyezték el. Végre intézkedik, hogy hat kötél földjét adják el s árát fordítsák «a ciborium»-ra.⁸

1476-ban ÖTVÖS MÁRTON hagyatékából száz magyar forint jut a templom hasznára és kijavítására;⁹ 1480-ban KRISZTINA, néhai SARTOR JÁNOS volt nagybányai consul neje, hogy bizonyos pénzt a templomra, hogy annak számára a többi között egy vörös miseruhát («ein rote czamlot kasel»-t) is csináltassanak.¹⁰ CROMER JEROMOS 1479-ben «Palota» nevű tállyai

¹ Magyarország vármegyéi és városai. 68. l.

² «1465. Item GROSZ STEFFAN adeptus est iuscivile cygel tausent.» Arch. Ért. 1893. 67. l.

³ Arch. Ért. 1890. 340. l.

⁴ «1466. Item feria 3 ante visitationis LORENCZ STAINMECZ adeptus est iusciv. tenetur laborare unam septimanam.» Arch. Ért. 1890. 340. l.

⁵ «1467. HANS WAGNER eodem die (t. i. feria 3. post Ambrosii) assumtus est iusciv., tenetur 10 fuder zanth ad ecclesiam.» Arch. Ért. 1893. 67. l.

⁶ «1467. BENEDIC ZENTH ISTHWAN eodem die (t. i. feria 3. festi beati Tiburcii) iusciv. adeptus est tenetur XVI. fuder stein ad ecclesiam.» Arch. Ért. 1893. 67. l.

⁷ MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története. II. l.

⁸ U. ott, 13. l.

⁹ «Hunder gulden ung. gegeben wurden allhie zu nucz und besserung der pharkirchen Sand Elizabeth.» Arch. Ért. 1897. 42—43. l.

¹⁰ U. ott.

szőlőjét hagyja a templom építésére¹ s ugyanő 1482-ben, úgy látszik, egy második tályai szőlőjét is testálja «*zcw unser liben frawen yn das kloster auch zcw den gebewd und sunderliche zuw dem thwrm.*»² Ugyanekkor még ezüstneműjét (Silbergeschmaid) is a Szent-Erzsébet-templom részére elkészítendő keresztre hagyományozza CROMER JEROMOS.³

Fel van jegyezve még, hogy 1483-ban DÖRHOLTZ PÁL «viceiudex» állít fel a templomban egy oltárt a «*quatuordecim sanctorum, qui vulgo succurxcores necessitatum hominum apelantur*» tiszteletére, végül, hogy 1492-ben LWNICZER JAKAB mészárosmester nejének hagyatékából készítenek egy ezüstkelyhet a templomnak.⁴

A XV. század 70–90-es éveiből a város adólajstromaiban, jegyzőkönyveiben s egyéb irataiban sok olyan ácsnak, kőművesnek, kőfaragónak és egyéb ipart űző városi polgárnak a neveit találjuk megörökítve, a kikről bizvást feltehetjük, hogy a templom körül munkálkodtak. Így megemlíti a források 1479-ben,⁵ 1480-ban és 1488-ban⁶ PAUL STEINMECZET, a kinek háza van Kassán; 1480-ban és 1490-ben THOMAS MAURERT;⁷ ugyane két évben JORG STEINMECZET;⁸ 1480-ban CRISTAN JAKOB, BALASCH és CASPER CZIMMERMANT;⁹ 1483-ban és 1487-ben NICLOSZ STEINMECZET és PETIR STEINMECZ özvegyét;¹⁰ 1484-ben HANNUSZ STEINMECZ özvegy feleségét és CRISTAN GLOCKEGYSZERT;¹¹ 1487-ben THYNUS MAURERT, STEFAN CZIMMERMANT és STEFAN STEINMECZET,¹² végül 1493-ban LAZARUS STEINMECZET.

A déli toldaléképítmények közül a szentkereszt-kápolna (a mai kanonokok sekrestyéje), melynek építtetője — vagy miként sírkövének felirata mondja: *fundatora*¹³ — az 1472-ben elhunyt CROMER ÁGOSTON (1462-ben, 1463-ban és 1467-ben kassai judex s 1471-ig városi consul), már az 1475-ik évben készen állott. Világosan kitűnik ez özvegyének, MÁRTHA asszonynak ebben az évben kelt végrendeletéből, mert az özvegy ekkor hagy 32 aranyforintot arra a célra, hogy az újonnan épült kápolnában, melyben férjét eltemették s a hol a legutóbbi restauráció alatt sírkövét is megtalálták, oltárképet állítsanak.¹⁴

Ezt a kápolnát még 1516-ban is *Cromer Ágoston kápolnájának* — «in der capell Augustinus Cromer» — nevezi egy városi jegyzőkönyv.¹⁵

Említettük fentebb, hogy a ma Szent-Jánosról nevezett kápolna 1477-ben már a főpárkányzat magasságáig volt felemelve, a mit abból következtettünk, hogy a falán alkalmazott napórába ezt az évszámot láttuk bevéssze. E kápolnának építtetői a kassai születésű SZATMÁRY GYÖRGY esztergomi primás és főkancellár (1457–1524) ősei voltak, a mire kétségbevonhatlan bizonyítékot nyújt a megnevezett főpap 1510-ben tett alapítványának amaz intézkedése, a melylyel kimondja, hogy «*annak a kápolnának a kegyuraságát, melyet ősei az Isten szülőanyjának, a Boldogságos Szűz üdvözlésének* — «in honorem annuntiationis beatæ

¹ «Zcw santhe Elizabeth kirche zcw Casscha czw dem gebewd.» *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

² *Arch. Ért.* 1897. 42. l.

³ MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története, 15. l.

⁴ *Arch. Ért.* 1905. 163. l.

⁵ MIHALIK J.: Kassa város ötvösségének története. 122. l. Ekkor vásárol Michel Munczer 36 forinton Petyr Benesch-től egy házat, mely egy részében MEYSTER PAWL STEYNMECZ háza mellett fekszik. Az aktusnál jelen van «der erbare CRISTANN GLOCKENGYSZER» is.

⁶ *Arch. Ért.* 1893. 67. l.

⁷ *Arch. Ért.* U. ott.

⁸ *Arch. Ért.* 1893. 68. l.

⁹ *Arch. Ért.* 1893. 67. l.

¹⁰ *Arch. Ért.* U. ott.

¹¹ U. ott.

¹² U. ott. — U. ott, 68. l.

¹³ «*Fundator præsantis capelle.*» *Arch. Ért.* XVII. 164. l.

¹⁴ «Item mer vor eyne toffel in die neue capelle zu machen flor auri 32.» *Arch. Ért.* 1897. 41–42. l.

¹⁵ *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

Mariæ Virginis» — *tiszteletére a Szent-Erzsébetegyház déli oldalához építettek*», Kassa tanácsára ruházza.¹

Az alapítvány emez adataiból kitűnik még az is, hogy a szóbanforgó kápolna eredetileg a «*Boldogságos Szűz üdvözlésének kápolnája*» nevet viselte s csak később — hogy mikor? nem tudjuk — nevezték azt el Szent-Jánosról.

Ha a Szent-Erzsébettemplomnak déli oldalához csatolt előépítmények 1477-ben befejezést nyertek is, a templomon még mindig van valami építeni és pótolni való. Bizonyára ilyen célra utalványoz a városi tanács 1484-ben tíz forintot FERBER GYÖRGY kezeihez, hogy e pénzen a templomhoz téglát szerezzen be.²

Az egyház építésének emez időszakából maradt reánk a dóm második építőjének, helyesebben kőfaragó-mesterének s az építő-műhely vezetőjének a neve. Ez ISTVÁN *mester*, vagy a miként ő magát írja: *Meister STEPHAN STEYNMECZ von Cascha*,³ egy másik helyen pedig: *Maister STEFFEN STAIMECZ werkmaister zu khasaw*.⁴ (19. és 20. kép).

Ez az ISTVÁN mester boltozta be 1464-ben a bártfai Szent-Egyedtemplom szentélyét, a hol az arcus triumphalis északi sarkában lévő boltgyámkövön saját domborművű mellképét is kifaragta s annak mondatszalgájára nevének s foglalkozásának kezdőbetűit az év számmal bevészte: 1464. S. A., a minek értelme: *Stephanus Architectus 1464*.⁵

A bártfaiak részére állítólag még valami «domborműveket» is faragott ISTVÁN mester.⁶ Egyik adatgyűjtőnk hite szerint ő tervezte volna a *szepeeshelyi* dóm Szapolyai-kápolnáját és a *csütörtökhelyi* kápolnát,⁷ Kassa város jegyzőkönyvei szerint pedig mesterünket MÁTYÁS király a diósgyőri vár építkezésénél is foglalkoztatta.⁸

ISTVÁN mester készítette el továbbá az egyik bártfai kolostor boltozatát,⁹ de a mi a legnevezetesebb, ő a mestere a bártfai Szent-Egyedtemplom remekművű szentségházának is, a melynek munkájáért 1465-ben a bártfai tanácstól 35 frtot kapott.¹⁰

Kassai szereplésével 1465-ben találkozunk legelső ízben, a mikor KÖLNER JÁNOS *képiró* mesterjogának a megszerzésénél mint jótálló szerepel.¹¹ A szóbanforgó képiró bizonyára kölni származású volt s jövevényvoltát a városi jegyzőkönyv is kiemeli. ISTVÁN mester külföldi «bujdosása» idejében ismerkedhetett meg vele s ama viszonylatnál fogva, mely polgárjogának megszerzésénél közte és a festő között fennállott, joggal lehet arra következtetni, hogy a maga körében Kölner János is munkása volt a kassai Szent-Erzsébettemplomnak.

Ha tehát ISTVÁN mester 1465-ben mint jótálló szerepel egy jövevény polgárjogának a megszerzésénél, világos, hogy ömagának ekkor már kassai polgárnak kellett lennie s miután

¹ TÓTH-SZABÓ PÁL: Szatmári György primás. Magyar Tört. Életrajzok. Budapest, 1906. 297. l. Erre vonatkozik a kassai városi levéltár eme XVI. eleji adata: «Capelle in honore annunciationis in primis alme dei genitricis semperque virginis Mariæ dedicate ad latus a parte meridionali ecclesie parochialis beate Elisabeth hic Cassovie par progenitores eiusdem constructe et edificate.» *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

² «1484. Item dor an habenn wir gegeben am sonnabent vor Marci evangeliste dem hern Jurgk Ferber fl 10 an den czygell zcu der Kyrche.» Kassa város 1431—1485. évi számadó-könyvéből. *Arch. Ért.* 1890. 340. l.

³ *Tört. Tár*, 1884. 536. l.

⁴ Egy év nélküli, de körülbelül 1477-ben kelt levelében. U. ott, 537. l.

⁵ *Tört. Tár*, 1884. 536. l. és *Arch. Ért.*, 1897. 42. l. KROMPHOLTZ MÁTYÁST, a templom későbbi restaurátorát is «architektus et lapicida»-nak nevezik az egykorú emlékek. Lásd alább a 48. lapon.

⁶ *Arch. Ért.*, 1910. 166. l. Ezzel függhet össze a 46. oldal 4. jegyzetében közölt levél.

⁷ U. ott.

⁸ U. ott és *Magy. Mérnök- és Építész-Egylet Közl.* 1904.

⁹ *Arch. Ért.* 1893. 61. l.

¹⁰ *Arch. Ért.* U. o.

¹¹ Kassa város jegyzőkönyveiben: «Item eodem die (t. i. feria tertia ante Priscem Virginis) JOHANNES KÖLNER PICTOR adeptus est ius civile more advenarum; pro eo fideiussores sunt Holyb et MAGISTER STEPHANUS LAPICIDA; (tenetur) I balistam.» *Arch. Ért.* 1893. 66—67. l.

István mester 1467-től 1487-ig a kassai városi communitásnak tagja volt,¹ föltételezhető, hogy polgárjogát jóval előbb, talán már a XV. század ötvenes éveinek közepén szerezte meg.

Ennek az István mesternek egy Kassán, 1477. «sabbato vor Sebastiani et Fabiani» kelt s a bártfai bíró- és tanácshoz intézett levelében rendkívül értékes s olyan adalékokat találunk, a melyek István mester munkásságát művészettörténeti szempontból új világításba helyezik.

«Megérttettem — írja a mester — kedvességek szándékát az *építésre* és a kolostor beboltozására nézve. Kedvességek akaratahoz képest fel is fogok jönni Bártfára, hogy ott a boltozásra nézve kedvességekkel megállapodásra jussak. Tanácslom azonban, hogy a kereszt-

19. STEPHANUS ARCHITECTUS (KASSAI ISTVÁN) KŐFARAGÓ-MESTER DOMBORMŰVŰ KÉPMÁSA
A BÁRTFAI SZENT-EGYEDTEMPLOM SZENTÉLYÉNEK GYÁMKÖVÉN 1464-BŐL. (SZEMBEN).

boltozat² Kassán faragtassék ki s úgy szállittassék fel Bártfára. Mert a mig Bártfán egy rőföt végeznék, ugyanakkor itt Kassán két rőf követ is kifaraghatok, *mivel most már a királytól szabaddá lettem.*»³

¹ Arch. Ért., 1897. 42. l.

² A «*crewczbogen*» alatt István mester nyilván a keresztboltozat *bordait* érti.

³ Tört. Tár. 1884. 536. l. Az érdekes levelet érdemes itt is reprodukálni: «Item Ersame liben hern Ich thue ewir libe czu wissen von des *bawes* twegen vnd von des *gewelbes* twegen *an dem closter* ab ewir libe das wolde lassen machen vnd welben Item so wolde ich czyn ewir libe hynavffn komen ken bartpba vnd wolt mit ewir libe eyn geding mach vmb das gewelbe Item me liben hern wolde ewir libe den mir folgen das leynt an ewrm willen Item zo wold ich also raten *das man dy crewcz- bogen zu Cascha wörde zu hawen und also bereyt ken bartpal füren.* Item was ich zv bartphal auf eyn elle ausricht domit wil ich zv Cascha a czwo ellen stein mit ausrichten *vnd zo ich frey vom kynick bin iczend* dorum liben herrn was ewir wille ist vnd was ewir libe in den sachen thven wil das lat mich wissen. Datum czv Cascha Sabbato vor sebastiano et fabiano (14)77.» Meister Stephan Steinmecz von Cascha.

A levél ez utóbbi kitételét nagy fontosságúnak kell tartanom, mert — felfogásom szerint — e szavakkal: «*ond zo ich frey vom kynick bin iczond*» az van kifejezve, hogy a levélírás idejében, vagyis 1477-ben, ISTVÁN mester már befejezte azokat a munkákat, a melyekkel őt «a király» megbizta.

Hogy ez a munka nem lehetett egyéb, mint a kassai szentségház, az kétség nélkül feltehető, mert ennek elkészülte éppen a levélírás idejére esik. Hogy pedig a király nem lehet más, mint HUNYADI MÁTYÁS, az kitűnik egyrészt az időből, másrészt abból a már ismert körülményből, hogy MÁTYÁS király a kassai nagy templom építésére kiváló gondot fordított s királyi bőkezűséggel áldozott. MÁTYÁS adományából épült a déli torony legtetemesebb része is,

20. STEPHANUS ARCHITECTUS (KASSAI ISTVÁN) KÖFARAGÓ-MESTER DOMBORMŰVŰ KÉPMÁSA
A BÁRTFAI SZENT-EGYEDTEMPLOM SZENTÉLYÉNEK GYÁMKÖVÉN 1464-BŐL. (OLDALT).

mit déli ablaka fölé alkalmazott ama nagy czímertábla bizonyít, melynek középső pajzsán Magyarország czimere, fölötte a királyi koronával, a czímer körül pedig jobbról a magyar kettős kereszt, Galiczia és Szlavónia, balról Dalmácia, Csehország és a Hunyadiak hollós czimere, legalul végül Kassa város czímerpajzsa¹ van ábrázolva. E czímertábla joggal hirdeti, hogy a déli torony, vagy legalább is felső része, a MÁTYÁS adományából épült, a miért a kassaiak a király és birodalmának czímerét ebből kifolyó hálájuk jeléül illesztették a toronyra.²

Ugyanígy vagyunk a templom szentségházával is, melynek építését 1462-ben kezdték el. Befejezése — FRÖDE szerint — 1477-re esik s hogy MÁTYÁS bőkezűsége e remekműnek a létesítésére is nemcsak kihatott, de bizonyára *kezdeményező* actio gyanánt is szol-

¹ BÁRÓ NYÁRY ALBERT: A heraldika vezérfonala. Bpest, 1886. 41. l.

² HENZSLMANN: Id. mű, 14. l.

gált, az a dolog természeténél fogva úgyszólván bizonyos, mert ennek ellenkezője szinte elképzelhetetlen. De bizonyítékkal is bírunk, mely felfogásunk helyességét támogatja s az nem más, minthogy a szentségház rácsműveire applikált 17 czimerpajzs között megtaláljuk az ország czimerét is, szívpaizsában a Hunyadiak gyűrűt tartó hollós czimeralakjával.¹

Hogy a szentségháznak a mestere ISTVÁN kőfaragó, az MYSKOVSKY VIKTOR közleményeiből már ismeretes, de hogy e mester a kassai székesegyház körül tartósabb időn át dolgozott s azon tetemesebb munkát is végzett, azt Kassa város 1480 ik évi számadás-könyvéből elsőnek HENSZLMANN mutatta ki, Kassa városa ó-német stílű templomairól írt monographiájában² közölve erről e fontos bejegyzést: *«Item Sabbatho post Lucie abgerechnet mit Stephan Steinmecz von wegen der Kirchenarbeit Sand Elisabeth hat er von der Stadt empfangen an der Kirchenschult fl. XIIj»*.

Mindezek után nagy valószínűséggel birhat az a feltevés, hogy ISTVÁN mester faragta a kassai templom északi kapuja fölé azokat a szobrokat is, a melyek Szent-István és Szent-László magyar királyokat és Szent-Imre herceget ábrázolják s a melyeket a templomnak 1857-től 1863-ig foganatosított restauratioja alkalmával megrongált állapotuk miatt helyeikről levettek s Kassa város ajándéka gyanánt 1863-ban a Magyar Nemzeti Múzeumban elhelyeztek, a hol azokat ma is gondosan őrzik.³

Ámbár nem igen látszik valószínűnek, hogy ilyen értelme van, mégis hajlandó volnék ISTVÁN mester levelének fentebb aposztrofált kifejezését akként is magyarázni, hogy a mester a bártfaiak által reá bízandó munkát elvállalni annyival inkább kész, mert már a királytól — vagyis szerintünk: *az általa készített s királyt ábrázoló szobormunkájától* — felszabadult. Ha ez a magyarázatunk megáll, úgy támasztópontot nyertünk egyrészt arra, hogy e három szobornak is ISTVÁN kőfaragó a mestere, másrészt arra, hogy e három szobor egyikevel, a sorozatban mindenesetre a legutolsóval, 1477-ben már elkészült a mester.⁴

Az 1474—77-ik évek között keletkezett *főoltár* is a helyén van már 1477-ben, mert a «grosse toffel» felállításához szükséges állványzatra ebben az évben utalványoz a város tizenkét forintot.⁵

1485-ben a templomnak Szent-Márton tiszteletére felállított oltárát is említik a források. Ugyanazt, a melynek a fenntartására — ha felépül — már száz év előtt kötelezte magát a timárok és szűcsök kassai czehe.⁶

A kassaiak remek Erzsébettemploma még fennállásának első századát sem érte meg, máris restaurációra szorult. Ugyanis CORVIN MÁTYÁS halála után II. ULÁSZLÓ ellenében ennek öcsese, JÁNOS-ALBERT lengyel herceg is igényt támasztván a magyar trónra, ennek érvényt szerzendő, Magyar Balázs főkapitány vezetése alatt álló seregével 1490-ben a felvidékre tört, az ULÁSZLÓ pártján lévő Kassát szeptember elejétől egész télen át 1491 február végéig folytonosan ostromoltatta s a Lengyelországból magával hozott nehéz ágyúkkal nemcsak annak

¹ CSOMA JÓZSEF: A kassai dóm szentségházán levő czímerek. Turul, VII. 21. s köv. l.

² 13. l. — ISTVÁN mester ÁGOSTON mesterrel együtt 1480-ban még a kassai városház tanácsszobáját (Rathausstube) is beboltozta.

³ MIHALIK JÓZSEF: Három kassai kőszobor. Arch. Ért. 1910. III. füzet.

⁴ ISTVÁN mesternek egy másik, ugyancsak Kassán, dátum nélkül, de minden bizonynyal 1477—78-ból származó leveléből tudjuk azt is, hogy a mester Kassáról még *szobrokat* is szállított Bártfára. Tört. Tár. 1884. 536—537. l. E levél így szól: «Mayn wylligen dinst zuvor ersomen waisen lieben herren ich byt uch das ir myrsz nit vorybelnellet han das ich yczunt nit kumen mag in den layfenn alsz yczunt aingestalt hat dar zu mecht ich bay den waigen nit auffhin kumen mit den bilden alsz ewer lieb enboten hat auch bit ich ewch wen ewch duncket daz ir mich muget gesicherin das ir mir den ain wagen schickett daz ich mit den bildern mag uffhin komen wen sy verwaren mag wen ewch ffugsam ist geben zu Khassaw Maister Steffan Staimecz werkmaister zu Khassaw.»

⁵ Arch. Ért. 1890. 340. l.

⁶ Lásd a 36. oldalon.

falait és bástyáit lövette össze, hanem a Szent-Erzsébetegyház legszebb műrészeit is tetelesen megrongálta.¹

Ámbátor a dolog természetéből feltehető, hogy Kassa polgársága a veszély elmulta után nyomban hozzálátott legnagyobb büszkeségének méltóképen való karbahozatalához, mégis több esztendő mulik el, hogy az okozott nagy károkat alaposan kiheverhette a város. Közben — mikor? nem tudjuk, de hihetőleg az 1494. év első felében — a kassai bírák, esküdtek és az összes hívek VI. SÁNDOR pápához folyamodnak erkölcsi támogatásért s bizonyára anyagi segélyért is és nevezetesen, hogy e folyamodásukban őket MÁTYÁS király özvegye, a még mindig reménykedő BEATRIX, «Magyarország és Csehország királynéja» is a legmelegebben támogatja.

Az események egybevetéséből úgy látjuk, hogy BEATRIX pártfogó-beavatkozása szoros összefüggésben van ORSO ORSINI teanói püspöknek magyarországi szereplésével, a kit VI. SÁNDOR pápa azért küldött hazánkba, hogy ULÁSZLÓ királyt BEATRIXSZAL szemben fennálló házassági köteletségének teljesítésére szorítsa. A pápai legátus vagy az 1493. év végén, vagy az 1494-ik év legelején érkezett hazánkba, mert 1494 márczius havában már Budán jelentkezik ULÁSZLÓNÁL magánkihallgatáson.² Tudjuk azonban, hogy ULÁSZLÓ márczius közepe táján már Egerben van, a hol őt BAKÓCZ TAMÁS püspök fogadja s vendégli,³ Kassán pedig megfordul márczius 30-án, majd azután Eperjesen, Szebenben és Lőcsén április 7—13-ik napjain s ez utóbbi városban április második felében ALBERT öcsésével találkozik, hogy a közöttük fennforgó nehézségeket elhárítsa. Május 10-én újból Kassán találjuk a királyt, a hol ez alkalommal visszatérőben hét hélig mulatott s június 2-án még onnan datál.⁴

ORSINI budai fogadtatása sikertelen lévén, a pápai kiküldött Kassára ment a király után, hogy ott újabb fogadtatásban részesüljön,⁵ a melynek eredménytelensége után aztán Váradra utazott.

II. ULÁSZLÓ király tehát 1494-ben két ízben is volt Kassán. Először márcz 30-ától április 5—6-áig, vagyis körülbelül egy hétig, másodízben pedig május 10-étől mintegy június végéig. Lehetséges tehát, hogy ORSINI audientiája után nyomban követte a királyt s ebben az esetben vele Kassán már márczius legvégén, vagy április legelső napjaiban tárgyalt, de lehetséges az is, hogy csak a május 10-étől június végéig terjedő idő alatt találkozhatott vele Kassán. Bármiként volt is, annyi tény, hogy a pápai követ a kassai Erzsébettemplom szomorú sorsának közvetlen szemtanúja volt s így autopsia útján győződhetett meg, hogy az annyi tiszteletreméltó hitbuzgósággal, igyekezettel és áldozattal épített remek templom a háború által okozott sérülések miatt végpusztulásnak indul, ha gyors segélyben nem részesül. A kassai polgárság közvetlen kérelmére az ügynek szószólója lett tehát BEATRIXNÁL s ez, tekintettel lévén különben is arra a jó viszonyra, mely a város és az özvegy királyné között már régóta fennállott, bizonyára a legátus tanácsára, nemcsak szíves készséggel pártfogolta a kassaiak kérelmét a pápa előtt, de valósággal a magáévá is tette azt.

VI. SÁNDOR pápa 1494 augusztus 30-án kelt bullájában, «mivel — mondja — a kassai Szent-Erzsébetről nevezett templom, miközben Albert lengyel király Kassát ostromolta, a lövöldözéstől nagy kárt szenvedett, javait elvesztette, az épületet pedig az ott uralkodó szelek nagyon megrongálták és a háborúk folytán már-már a templom összeomlásától lehetett tartani», Mária mennybemenetelének legközelebbi ünnepén teljes búcsút engedé-

¹ A város emez ostromának emlékezetét volt hivatva megőrizni az egyház nyugati homlokzatának felső karzata alatt, a párkányzat legalsó léczére vörös színnel festett: «Anno 1491 obsidio erat urbis Cassa per annum» felirat. HENSZLMANN: Id. mű, 16. l. Ez a felirat ma már nem látható a székesegyházon.

² BERZEVICZY ALBERT: Beatrix királyné. 557. l. — PRAY a legátus jövetelét 1493-ra teszi, BERZEVICZY A. azonban azt következteti, hogy csak 1494 tavaszán érkezett Budára.

³ RÁTH K.: Id. mű, 256. l.

⁴ Id. mű, u. ott.

⁵ BERZEVICZY, id. mű, 558. l.

lyez mindazoknak a híveknek, a kik vétkeiket igazán megbánva és meggyónva, a templomot ájtatosan látogatják, vagy pedig *annak építési költségeire* adakoznak.¹

A város KROMPHOLTZ MIKLÓSRa, a sziléziai *Nissából* (ma: Neisse) származó «architektus és lapicida»-ra és társaira bízta a templom sérüléseinek kiigazítását, a kik a szükséges munkákat 1496-ban és 1497-ben foganatosították is.²

Erről bővebben értesít a templom utolsó restaurációja alkalmával a dőmben talált ama hártatöredék, mely a már régebben ismert adatokon kívül olyanokat is tartalmaz, mik eddigi ismereteinket kiegészítik, sőt az építés költségeiről is felvilágosítást nyújtanak.

Nevezetesen arról tudósít az emlék, hogy ezekben az években az északi torony a templom fedelével egymagasságban újra épült, hogy újra építették a tető oromzatát is s hogy a toronyba ekkor helyeztek órákat. KROMPHOLTZ javította ki a golyók által szintén megsérült szabadon álló torony-gyámfalaknak³ és a nyugati homlokfálnak felső részeit is, mert a nyugati középső kapu fölött lévő nagy ablaktól balra a homlokzat egyik kváderkövének fehér pajzsába vörös színnel mesterjegyét is felfestette.⁴ Mindezek a munkálatok közel 2000 frtba kerültek. Építőmesterekül a már ismert KROMPHOLTZ MIKLÓSON és olcznói CZIMMERMANN JÁNOSON kívül a hártatöredék még megemlíti PRÁGAI VENCZELT is.⁵

Hogy maga II. ULÁSZLÓ király milyen mértékben érdeklődött a megrongált templom iránt, azt tüzetesebben nem ismerjük, de hogy gondja volt a megsérült részek helyreállítására, arra van némi adatunk, mert 1492-ben a kassai egyház elhalt MÁRTON nevű papjának hagyatékát arra a czélra jelöli ki, hogy a templom ennek értékéből építtessék meg.⁶ Ellenben VI. SÁNDOR pápa bullájának fentebb idézett adataiból s abból a körülményből, hogy az építkezéssel csak 6–7 év múlva lettek készen, arra következtethetünk, hogy a templom sérülései csakugyan tetemesek voltak.

KROMPHOLTZ MIKLÓS életéből idáig mindössze annyit tudunk, hogy 1492-ben nyert Kassán polgárjogot,⁷ de mielőtt Kassán megtelepedett volna, Krakóban működött, a hol Blattfwsz János részére emelt valami épületet. Hogy az ezért járó összeget KROMPHOLTZ a krakai KARREL MIKLÓSTól felvette, azt a kassai tanács előtt feleségével, Borbála aszszonynyal együtt 1493-ban nyugtatja.⁸

¹ *Tört. Társ.* 1904. 170–171. l.

² Erre vonatkozik a templom északi tornyának szomszédságában a nyugati rizalitra KROMPHOLTZ MIKLÓSNak bevéssett mesterjegye s eme felirat:

ANNO 149[^] CRISTI EGO NICOLAVS
CRÖPHOLTZ DE NISSA REEDIFICAVI
TVRIM SVPERIOREM AC CLIPEOS
TECTALES ŐS (= omnes) TRES QVE
OIA (= omnia) DESTRVCTA ERAT (= erant)
PER OBSIDIONĒ (m) CIVITATIS
PER ALERTV̄ (m) POENIE REGEM
ADDO HORALEGIA (helyesen: HOROLOGIA) TPE (= tempore)
PLEBANI IOANNIS CROM(er) DOCTORIS
VITRICI IOANIS CZIMERMÁ. D. OLZIL...

A feliratot viselő két darab párkánykövet a templom legutolsó restaurációja alkalmával helyéről levették. E könyv írója e köveket 1905-ben a Kassai Múzeum lapidáriumában helyezte el.

³ FRÖDE: Magyarorsz. vármegyei és városai. I. 68. l.

⁴ HENSZLMANN: Id. mű, 16. l. E mesterjegyet Henszlmann még látta s 1846-ban le is rajzolta. Azóta eltűnt az a dóm faláról.

⁵ *Arch. Ért.* 1897. 43. l.

⁶ *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

⁷ *Arch. Ért.* 1910. 167. l.

⁸ «1493. Nicles Karrel ist freygesagt von NICLES KROMPHOLTZ etc. Es ist zu wissen, das am obgeschriben Dinstage (t. i. feria tertia post dominica confessoris) Kommend vor stizenden rate dieser stadt der forsichtig NICLES KROMPHOLTZ mit Barbara seyner elichen hausfrau und haben cynbekunt gutwillig, das in der ersam herr Nicles Karrel von Craca bezalt habe alles, was er etwen Hanns Blattfwszen am baw em (= ihm) zu Croca geton, schuldig gewest wer allenthalben» stb. *Arch. Ért.* 1910. 168. l.

KROMPHOLTZ 1498-ban belép a kassai kereskedők társulatába (Cromerbruderschaft) s ennek 1499-ben egyik elöljárója (Viermeister).¹ Még ebben az évben házat vásárol Kassán Bank Ferencz krakai polgártól,² őt magát pedig érdemeiért polgártársai megválasztják a communityba, melynek 1496-tól 1513-ig szakadatlanul tagja, 1505-ben és 1506-ban pedig főrendere.³

Jóllehet a Cromerbruderschaft szabályai ezt előírták, KROMPHOLTZ MIKLÓS még sem szakíthatott teljesen mesterségével,⁴ mert a város polgárai őt, az iránt való hálájuk kifejezésül, hogy a város pinczéit a vízveszélytől megmentette, 1503-ban tíz esztendőre felszabadítják az adófizetés alul.⁵

Mátyás király halála után, mint minden egyéb művészeti törekvés, a kassai Szent-Erzsébettemplom építkezése is hirtelen félbeszakadt. Ennek tulajdonítható, hogy a déli torony, mely négyszögével csak ekkor érte el a középhajó magasságát, csönkán maradt s ilyen ma is.

A templom külsején — leszámítva a KROMPHOLTZ és társai által végzett munkálatokat — a nagy király halálát követő legközelebbi években alig történt valami, ellenben a XVI. század harminczas éveiből ismét találkoznak adatokkal, a mik arra látszanak utalni, hogy a templom még hiányzó, vagy még helyesebben: kiegészítésre szoruló részeit ekkor építik föl.⁶

A még ma is befejezetlen északi torony legfelső emeleti része csakis 1502 után épülhetett fel, mert a torony e részébe a városnak II. ULÁSZLÓ által Budán, 1502 Boldogasszony fogantatásának ünnepén adományozott, illetve meg bővített⁷ lovagsisakos címere van beillesztve.⁸

A templomot 1556-ban óriási és végzetes tűzvész sujtja, a mire a második fejezetben bővebben kitérünk még. A templom északi tornyához és az északi mellékhajó falához ragasztott *Szent-József kápolna* a tűzvészt követőleg az 1556–1585. évek között lett toldalékként a templomhoz illesztve,⁹ de azt, mint a templom eredeti terveihez nem illőt s annak harmónikus alaprajzát zavaró pótlást, az utolsó restaurálás alatt lebontották s nem is fogják többé felépíteni.¹⁰

A város némely történetírói beszélnek ugyan arról, hogy a templom BOCSKAY ISTVÁN

¹ Arch. Ért. 1897. 414. l. és u. o. 1910. 168. l. «1498. Hat NICOLAUS KROMPHOLTZ gewonnen dy bruderschaft der reicheromer. 1499. Item NICOLAUS KROMPHOLTZ hat bezalt ym jore 1498. fl 2, dy man geben musz, so man bruderschaft gewynt. Solvit N. CROMPHOLTZ das wachs 4 libra».

² «Sein haus zu den Bokkammer genannt allhie neben dem pfarhof gelegen». Arch. Ért. 1897. 43. l.

³ Arch. Ért. U. ott.

⁴ Azonban lehet, hogy a város, tartva az árvíz veszedelmétől, KROMPHOLTZ műszaki tudását csak *kivételesen* vette igénybe ez alkalommal. Ebben az esetben tehát nem állítható, hogy Krompholtz mesterségével teljesen fel nem hagyott, a mikor a gazdag társulatba belépett.

⁵ HENSZLMANN: Id. mű 16. l. — TUTKÓ: Kassa város tört. Évk. 83. l. jegyz. és Arch. Ért. 1910. 168. l. Itt az erre vonatkozó «Freytumb» teljes szövege kiadva.

⁶ Kassa város jegyzőkönyvei- s okleveleiben említetnek: 1506-ban és 1521-ben AMBROSIIUS mawrer; 1514-ben JOANNES maurer; 1521-ben pedig BRUCKNER GERGELY és AMMAN PÁL kőművesmesterek. (Arch. Ért. 1893. 68. l.) De ebből nem következik még, hogy e nevek viselői a Szent-Erzsébettemplom körül valóban foglalatostokdtek is. — Ellenben a város 1533. évi számadó-könyvében előforduló «Auff dem baw der kirchen fl 27» című tétel s az a körülmény, hogy 1535-ben CUGELBRECHT MIHÁLY volt városi bíró 25 frtot hagyományoz *a templom építésére* (Arch. Ért. 1890. 341. l.), már a mellett szól, hogy a XVI. század harminczas éveiben a templomon valaminő építkezések folytak, vagy legalább ilyenek tervezettek. Még előbb, a XVI. század legelején, egy SOLTÉSZ PÉTER nevű építőmester építtetett az Erzsébettemplomon s 1510-ben tilalmat tett János kőműves vagyonára. (Arch. Ért. XXXII. 268. l.) Itt pusztán csak felemlitem, hogy egy Kalocsára való PÉTER nevű kőfaragó készítette a Kassához néhány kilométernyire fekvő rozsnyói plébániatemplom szentségházát, melyen emlékéért HOC § OPVS § FACTV EST P PETRM DE CoLoA feliratban örökítette meg.

⁷ TUTKÓ: Id. mű, 83. l. A vonatkozó oklevél itt egész terjedelmében kiadva. (Okmánytár: XVI. sz.)

⁸ FRÖDE: Magyarorsz. vármegy. és városai. I. 68. l.

⁹ U. o. 69. l.

¹⁰ U. o. 69. l. és STEINDL IMRÉNEK 1886. decz. 30-án és 31-én a Műemlékek Orsz. Bizottságához intézett jelentései a kápolna ledöntéséről. Arch. Ért. 1887. 84. és 85. l.

ostroma alatt, a mikor ez a város falait ágyuival lövette volna, tetemes sérüléseket szenvedett, ezt az állítást még sem lehet hitelesnek tekintenünk, mert tudjuk, hogy Bocskay, Bethlen és Rákóczy György mindig egyezséggel vették be a várost, mely mindannyiszor készséggel nyitotta meg előttük kapuit.¹

A kassai Szent-Erzsébettemplom az utolsó sérüléseket a Rabutin által Kassa ellen 1706-ban intézett ostrom alkalmával szenvedte. Erre vonatkoznak az egyház gondnokainak ama feljegyzései, a mikből megtudjuk, hogy az említett év október 30-án a városi tanács a széjjellövődözött kődarabokat a templom tetejéről lehányatja és a templomot övező czinterem árkaiba hullottakkal együtt rakásba hordatja, november 1-én pedig a templom belsejében a bombák által széjjelhányt «nemes tanács székeit» hozatja rendbe s kijavításukért e napon az asztalosnak 10 frtot fizet.²

1813-ban és 1845-ben a Hernád folyónak a folytonos esőzések következtében kiáradt vize okozott nagyobb talajbeomlásokat a templomban,³ mire Fábry Ignác kassai püspök az 1857–1863. évek alatt restauráltatta azt. A templomra fordított nagy anyagi áldozatok dacára a kontár kezek által végzett restaurálás nem hogy nem javított, de még rontott a helyzeten, mert — mint azt Fröde az utolsó restaurálás alkalmával észlelte — a falakon és bordákon támadt nagy repedésekbe erős faékeket vertek oly erővel, hogy a bordák több mint 10 centiméternyire eltolódtak, a falak szerkezete pedig meglazult. A repedéseket és a betöltésükre szolgáló faékeket gipszvakolattal kenték be, a hiányzó kőbordákat stukkós fabordákkal pótolták, melyek húsz év alatt nemcsak elrothadtak, de az érintkező kőbordákat is meglazították. A megrongált kőburkolatokra gipszvakolatot kentek s az egészet olajfestékkel bemázolták.⁴ Ehhez járult még, hogy a nagyobb körészek megújításához éretlen gönczi porfirt alkalmaztak, minél fogva ez már rövid időn belül annyira elmállott, hogy az 1875-ben dühöngött nagy viharok a templom nem volt képes ellentállni. Az ekkor szenvedett sérüléseket Perger János püspök némiképp kiigazította ugyan, de egyben felhívta a figyelmet a nagybecsű műemlék tarthatatlan állapotára is s miután az általános közhangulat elismerte, hogy a hazánkban páratlanul álló templomot a további romlás veszélyeinek kitenni nem szabad, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter 1876-ban elrendelte annak restaurálását.

E ténnyel a kassai Szent-Erzsébettemplom régi épületének építési története lezáródik, hogy helyet adjon az új templom restaurálási eseményeinek, a miknek felsorolásával könyvünk második fejezetében foglalkozunk.

★

A kassai Szent-Erzsébettemplom legutóbbi restaurációjánál különös gondot fordítottak azoknak az építőanyagoknak a pontos megállapítására, a melyeket úgy az első, mint pedig a második templom építésénél a régi építőmesterek használatba vettek.

Ezeknek az anyagoknak, a már felsorolt írott történelmi adalékoknak s végül magán a székesegyházon előjövő s részben kormeghatározó nyomoknak és emlékjeleknek az alapján a kassai Szent-Erzsébettemplom építésének öt korszakát állapíthattuk meg.

I. Az első, a legrégibb építkezési korszak, a XIII., vagy a XIV. századra esik s pusztán a templom alapjainak lerakására szorítkozik.

II. A második építkezési korszak az 1400. év tájától az 1430-ik évig terjed. Ebben az időben épül fel a szentély, a templom északi kapuja, valamint felépülnek a nyugati oldal portáléi és a déli, mai belső kapu. Még pedig mindeme részek átlagosan 25 m magas-

¹ Arch. Ért. 1897. 44. l.

² Arch. Ért. U. ott. Erről bővebben a II. fejezetben lesz még szó.

³ Tutkó: Id. mű, 182. l.

⁴ Id. mű, 69. l.

ságig *szkárosi trachytból*,¹ az ezek fölött fekvő felső részek pedig sárgás színű *szurdoki homokkőből*.² Nevezetes, hogy a templom kiválóbb, finomabb részleteit, a minők például a portálék domborművei, kékecsszürke *odorini kőből*³ faragták.

III. Az építkezés harmadik korszaka 1430-tól 1460-ig terjed. Ekkor épülnek a templomban és a sekrestyében lévő pillérek, még pedig az 1–2 m magasságig terjedő alsó rétegek *szkárosi trachytból*, a felettük nyugvó rétegek ellenben már *komlói trachyttufából*.⁴ Fontos, hogy ez a kő a templom emez építési korszakában jelentkezik először. Az ősi Erzsébettemplomnál és a mai székesegyház építésének második korszakában a komlói trachyttufát egyáltalában még nem ismerték. Úgy látszik, csupán az építkezés harmadik periódusában sikerül e jó építőanyagot felfedezni, a mikor aztán a könnyen szétmálló s nem fagyálló *szurdoki* sárgás homokkő helyett ezt veszik alkalmazásba. *Komlói trachyttufából* készülnek a gazdag északi kapu támasztópillérei és az eme kapu, meg az északi torony közé eső összes támasztópillérek is, a minek oka az *odorini* kő drága volta lehetett. Az építkezés e korszakában jó használatba a *zsegyei*⁵ *trachyt* is, a miből a templom nyugati karzatának méretezett műveit faragták.

IV. Az építkezés negyedik korszaka az 1460–1490-ik évekre terjed. Ekkor építik *komlói trachyttufából* a szentségházat, a lábazati részeket pedig *szkárosi trachytból*, az ezeken fekvő rétegek ellenben már mind *komlói trachyttufából* s csak helylyel-közzel s csak igen alárendelten alkalmazzák még az *odorini* homokkövet is.

V. Végül az építkezés ötödik korszaka az 1490–1500-ig terjedő évekre esik s inkább csak a pót- és javítási munkálatokra szorítkozik. Nem használnak meghatározott kőnemeket, de különféle maradékköveket s ezek sorában túlnyomó a silányabb minőségű *komlói trachyttufa*.

A felsorolt kőanyagokon kívül az építkezés második periódusában használnak még *csermelyvölgyi patakkövet* és *Victoriahegyi követ* is. Mindkettőt a templom alapzatánál és falainál vették igénybe, ellenben a növény-lenyomatokat tartalmazó könnyű *mészttufát* a templom oldalhajóinak beboltozásánál alkalmazták téglá helyett.

Fölöttébb figyelemre méltó mozzanatot képez a templom építésének történetében FRÖDE VILMOSnak amaz észlelete, hogy a második templom építéséhez felhasznált kemény *szkárosi* kövek kivétel nélkül *egy már régebben állt s később lebontott épületből származnak*. Kétségtelen, hogy e kövek az ősi Szent-Erzsébettemplomból valók, a melyet a nagy templom felépítésével *egyidejűleg*, de csak részenként s oly mértékben bontottak le, a milyen mértékben előrehaladt a második, az új templom építése.

Ezekből a már egyszer használt kövekből épült a templom homlokzatának egy része s épültek a belső pillérek is 2,5–3,2 méter magasságig. Továbbá a belső faloszlopok egész magasságukban, végre a külső támasztó-pillérek és falak 4,8 méter átlagos magasságig, még pedig oly módon, hogy az épület e megnevezett részeit kívülről ezekkel a már egyszer használatban volt kövekkel burkolták be.

S hogy itt csakugyan e régi kövekkel van dolgunk, tanúbizonyság rá az, hogy — jól lehet e részekkel *befelé fordítva* vannak a falba illesztve — e köveknek egy tetemes, körülbelül negyed része, faragott profilokat és profilrészleteket visel. A többi részekben e köveknek

¹ *Szkáros* község Abauj-Tornamégye füzéri járásában, Kassától délkeletre mintegy 20 Km távolságra fekszik.

² *Szurdok* község Abauj-Tornam. szikszói járásában, Kassától délre 30 Km távolságban fekszik.

³ *Odorin* község Szepesmegye iglói járásában, Markusfalvához közel fekszik.

⁴ *Komlós* község Abauj-Torna vármegye füzéri járásában, Kassától délkelet felé mintegy 30 Km távolságra fekszik. A komlói követ a Szent-Mihálytemplom építése idejében nem ismerték még. E kis templom anyaga a *szkárosi* trachyt.

⁵ *Zsegye* község Sárosvármegye alsótarczai járásában, Kassától északra mintegy 45 Km távolságban fekszik.

nagy régiségét s már használt állapotát világosan felismerhetni a faragott felületekről s ezenkívül konstatálható az is, hogy e köveket nem bányanyers állapotban, hanem már érett, teljesen kiszikkadt minőségükben használták fel a második templom építéséhez.

Ha mindezeket a körülményeket figyelmen kívül nem hagyjuk s ha tekintetbe vesszük, a mit már előbb is hangsúlyoztunk, hogy t. i. a XV. század harminczas éveiben Kassán szokatlan nagymérvű építkezés indult meg, nem merészség azt mondani, hogy az 1430-ik évig a kassai Szent-Erzsébettemplomnak mindama részleteivel már teljesen elkészültek, a melyeknek felépítéséhez az első templomból nyert kőanyagot felhasználhatták.

E részletek: a szentély, a külső falak és támasztó-pillérek különböző, de 4,7 m. *átlagos* magasságig, a belső falpillérek egész magasságukban s végre a belső szabadpillérek, de csak 2,5–3 m. magasságig.

S miután láttuk, hogy az *odorini* kékesszürke, drága homokkövet csupán a templom építésének második korszakában s akkor is csak a templom legnemesebb részeinek a kikészítésére használták, továbbá, hogy az építkezés harmadik korszakában e követ éppen nem, a negyedikben pedig csakis elvétve s alárendelten alkalmazták: támasztó-pontot nyerünk annak a megállapítására, hogy a templom kapuzatai, domborműveikkel együtt, az 1430-ik évben már készen állottak.

*

A kassai Szent-Erzsébetegyház építése történetének kronológiájában nagy segítségünkre vannak a templom különböző részein előforduló *kőfaragó-jelek*, a mik a szó szoros értelmében a régi építő-páholyok kőbe vésett emlékiratai.

Jelentőségüket s nagy értéküket felismerjük, ha figyelembe vesszük, hogy a jelt, a mit a tanulóbból legénysorba felszabaduló kőfaragó a páholy elüljárójától nyert, az illető legénynek élte fogytáig meg kellett tartania s tiszteletben részesítenie.

A kőfaragó-jelek nem önkényesen alakított, szeszélyes ábrák, hanem egy meghatározott alapidomba bizonyos kulcs szerint beilleszthető olyan jelvények, a miknek szimbolikus jelentőségük is volt. S miután ennek értelmével a legénynek tisztában kellett lennie, a részére megállapított jelet *«olvasni»*, azaz: szimbolikusán értelmezni és *«beállítani»*, vagyis a kulcs gyanánt szolgáló alapidomba geometriailag beilleszteni kellett tudnia.

Hogy a kőfaragó-jelek e mellett még *szövetség-jelek* gyanánt is szolgáltak, ez be van bizonyítva s köztudomású az is, hogy a paizsban elhelyezett — adjusztált — jelvények a mesterek jegyeit képezik. Idáig ez az egyetlen módja annak, hogy a mesterek jegyeit felismerjük, jól-lehet tudjuk, hogy nem minden mesterjegy van paizsba vésve s hogy ez a szokás csak a XIV. században lép fel.¹

A kassai kőfaragó-jeleket a legutolsó restaurálás alatt az építést vezető FRÖDE VILMOS úgy az első, mint pedig a második templom különböző részeiről összegyűjtötte, gipszbe leöntötte s pontosan le is rajzoltatta.²

Az első templom szentélyének lábazatáról s a mai székesegyház különböző részeiről összesen 353 ilyen jel került napfényre, ezekből azonban a szorosan vett kőfaragó-jelvények kategóriájába csak 290 sorolható. Miután a többi 63 jegy túlnyomó részben csak olyan kőműves-jelvénynek (Lagerfugen-Zeichen) tekintendő, a melyeknek a kő fekvőlapjára vésett ábrái csupán a kövek egymáshoz tartozó részeinek megjelölését célozzák, ezek tárgyunkra nézve nem bírhatnak különösebb érdekekkel.

A 290 kőfaragó-jelvény között vannak a templom egyazon, vagy különböző részein

¹ RZIHA F.: Studien über Steinmetz-Zeichen. Wien, 1883. 19., 36. és 49. l.

² A gipszlenyomatú kőfaragó-jelek egy sorozatát e sorok írója megszerezte s a Kassai Múzeumban helyezte el megőrzés végett.

többszörösen is előfordulók. Ilyen jel van 53 fajta. Ha ezeket a többszörös példányokat az összesből leszámítjuk, az egymástól eltérő, vagyis a különböző típusú kőfaragó-jelek száma mindössze 165-re rúg.

FRÖDE VILMOS megkísérlette e jeleket RZIHA tanár ismeretes elve¹ szerint osztályozni s úgy találta, hogy e jelvények négy csoportba sorolhatók.

I. Az első csoportba tartoznak a *négyzetalak* (Quadratur),

II. a másodikba a *háromszögalak* (Triangulatur),

III. a harmadikba a *négyes-karéj* (Vierpass), végre

IV. a negyedik csoportba tartoznak a *hármaskaréj* (Dreipass) elve szerint szerkesztett alapidomba beilleszthető kőfaragó-jelek.

RZIHA elmélete szerint az első csoport a *strassburgi*, a második a *kölmi*, a harmadik a *bécsi*, az utolsó csoport pedig a *berni* és *prágai* építő-páholyok kőfaragó-jelvényeinek a kulcsát adja.² Ha tehát a kassai kőfaragó-jelvényeket eme csoportok alapján osztályozzuk, azokról a következő táblázatot állíthatjuk össze:

Folyó-szám	A templom mely részéről valók a kőfaragó- (kőműves-) jelvények	A csoportok RZIHA szerint				Összesen darab
		I.	II.	III.	IV.	
1.	Az első Erzsébettemplom szentélyének lábazatáról	4	1	—	1	6
2.	Az altemplom boltozatának zárókövéről (mesterjegy)	—	1	—	—	1
3.	A középhajó boltozatának zárókövéről (a négyzet melletti travéról, mesterjegy)	—	1	—	—	1
4.	A délkeleti kápolna (kanonokok sekrestyéje) boltozatának zárókövéről (mesterjegy)	1	—	—	—	1
5.	A nyugati homlokzati oromról (Krompholtz Miklós mesterjegye)	1	—	—	—	1
6.	Az altemplom boltozatának bordáiról	3	6	1	—	10
7.	A déli oldalhajó homlokzati részéről	2	3	—	—	5
8.	A szentély diadalívéről és az ahhoz tartozó két falpilléréről	2	5	—	—	7
9.	A négy négyzetpilléréről	9	15	—	4	28
10.	A középhajó négy pilléréről	1+	3+	—	1+	5+
11.	A középhajó felső falairól	5	8	—	2	15
12.	Az énekesek karzatáról	9	7	—	—	16
13.	Az oldalhajók négy pilléréről	1	3	—	—	4
14.	A középhajó boltozatának bordáiról	1+	1+	1+	—	3+
15.	Az északi kereszthajó ormáról és ablakának méretezett műveiről	5	2	—	—	7
16.	A nyugati oromzatról	1	6	1	—	8
17.	A déli toronyról (oldalhajó fölötti magasság)	2	1	—	—	3
18.	A déli előépítményről és a kereszthajó ormáról	1	3	—	—	4
19.	A déli oldalkápolnákról (különösen a Szent-János kápolnáról)	15	9	—	1+	25
20.	A király-lépcsőről	1+	—	1+	—	2+
		—	4	—	—	4
Össze-sen	a) szabályszerű kőfaragó-jelvények (a mesterjegyekkel együtt)	62	75	2	6	156
	b) kőműves-jelvények (+-el jelölve)	3+	4+	2+	2+	

A mint e rovatos kimutatásból kitűnik, a kassai Szent-Erzsébetegyház kőfaragó- s kőműves-jelvényeinek 40—50 %-a a *kölmi* és a *strassburgi* építőpáholyok kulcsai szerint van alakítva. Mellettük a *bécsi*, a *berni* és a *prágai* páholyok sémái szerint szerkesztett jelvények csak teljesen alárendelt, 2—3 %-kal, tehát mondhatni, elenyésző számmal szerepelnek, a

¹ RZIHA F.: Id. mű, 38—43. lap és 68. tábla.

² Id. mű, 47. lap.

miből az következne, hogy a kassai XIII. századi templom és a későbbi egyház XV. századbeli építő-munkásai a kölni és a strassburgi építő-páholynak kebeléből szakadtak ki.

Ez azonban, ha nem is éppen lehetetlen, mégis alig hihető, mert ha egyelőre nincs is reá közvetlen bizonyítékunk, mégis szinte bizonyosra vehetni, hogy hazánkban s különösen Felsőmagyarországon már kulturánk első virágzásának idejében, legkésőbbben pedig a XIV. századtól kezdve, már kellett lenni önálló építő-páholynak. S hogy aztán ez a páholy, talán a szászrochlitzihoz hasonlóan létesült, mely a reformáció idejében az anyapáholytól különválva s annak befolyása alól felszabadulva szervezkedett, az magára a tényre nézve talán közömbös, de az már fontosabb, hogy ennek a felsőmagyarországi építő páholynak a jelvénykulesa az I. és II. csoportok sémája szerint alakult ki, még pedig e kettőnek a kombinációja által, a mi könnyen föltehető, mert az első templomnak és a mai székesegyháznak közel 200 évnyi

időközöt felölelő építési részleteiről rendelkezésünkre álló példák ehhez a feltevéshez elég alapot nyújtanak.

E jelek közül a csupán csak egyszer előfordulók a templom építésének kronológiájához közvetlen kor-meghatározó adatot, legalább a kutatás ez idő szerinti állása mellett, sem direkte, sem kombinative nem nyújtanak s leginkább csak arra valók, hogy későbbi összehasonlító tanulmányoknak alapul szolgáljanak.

A többszörös példányban s, ami tárgyunkra nagyon fontos, a templom *különböző* részein előfordult *egyforma* jelek ellenben már nagy értékkel bírnak, mert ha nem is határozzák meg az illető épületrész keletkezésének idejét évszám szerint, annyit mégis elárulnak, hogy a templom mindama részei, a melyeken ezek a jelek előfordulnak, *egy emberöltő* leforgása alatt épültek fel.

A FRÖDE VILMOS által összegyűjtött, jegyzékbe foglalt s általam itt bizonyos rendszer szerint csoportosított 165 kőfaragó-jel közül 5 darab [I. 1—5. szám, 21. kép] az ősi Szent-Erzsébettemplom szentélyének a lábazaráról való. Valamennyi kőfaragó-jel között ezek tekinthetők tehát a legrégebbieknek, mert ennek a templomnak az építési idejéből, vagyis még a XIII. század közepe tájáról származnak.¹

E legrégebb kőfaragó-jeleket időrendben azok követik, a melyek formára nézve *egyedülálló*k, de a *mai székesegyház alsó részein úgyszólván mindenütt előfordultak*. [II. A) 1—28. szám, 22. kép.]

Ezek után jönnek a sorozatban azok az egyedül álló példányok, a melyek a *templom alsó részein már nem, hanem csak annak felsőbb részein fordultak elő*. [II. B) 29—112. szám, 23. és 24. kép.]²

A sorozat legtöbb tanulságot nyújtó kőfaragó-jeleit a III. csoport A) alatt feltüntetett

¹ Hogy e jelek közül az 1-ső számúval még az északi kis lépcsőtorony 30-ik lépcsőfokán is találkozunk, annak magyarázata az, hogy a régebbi (az ősi) templom e jelet feltüntető kődarabját a később második templomnál újból felhasználták.

² A csoportban a 112. szám alatt ábrázolt a *Krompholtz Miklós* mesterjegye. Ennek tökéletes hasonmásával találkozunk a zólyommegyei *szászfalvi* templom szentélyének hálógérméjére helyezett tizenegy paizs egyikében. *Ipolyi A.*: A besztercebányai egyházi műemlékek története és helyreállítása. Budapest, 1878. 28. l., 14. ábra.

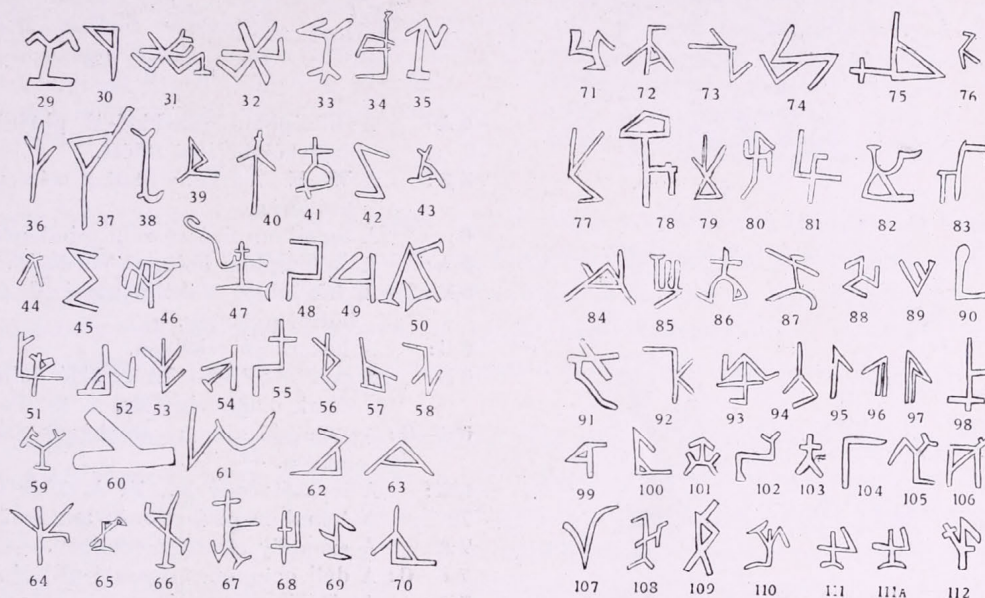

ama többszörösen előforduló példányok képezik, a melyek a templomnak alsó és egyéb részein is fellelhetők voltak. [1—17. sz., 25—27. kép.]

Feltehető, hogy ezeket is — mint egyáltalában valamennyit — FRÖDE VILMOS kiváló gondnal s a lelőhelynek pontos feljegyzésével gyűjtötte össze, minélfogva a hozzájuk fűzhető kombinációk megállják a kritikát s így a templom egyes részei építésének kronológiájához felette értékes adalékul szolgálhatnak.

A 3. szám alatt feltüntetett jelet használó kőfaragó például nemcsak a templom alsó részein dolgozott, hanem az egyik négyzetpillérnek negyedik rétegében nyugvó egyik követ is kifaragta. Hasonlóképen a 2. számú munkás, a ki nemcsak az altemplom boltozatának bordáit, hanem magát a boltozatnak a zárókövét is elkészítette.

Érdekesebb ennél a 4-ik számú jelet használó kőfaragó, mert ez már az altemplom boltozatának bordáján kívül még a templom két négyzetpillérén, továbbá a középhajó egyik

23—24. II. B) CSOPORT: 29—112. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM ALSÓ RÉSZÉIN NEM, HANEM CSAK ANNAK FELSŐBB RÉSZÉIN MAGÁNYOSAN ELŐFORDULT KŐFARAGÓ-JELEK. (1/6-od nagyságban.)

A 112-ik számú jelvény Krompholtz Miklós kőfaragó-mester jegye s az 1496—97-ik évi restaurálás idejéből származik.

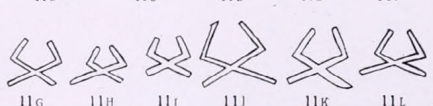
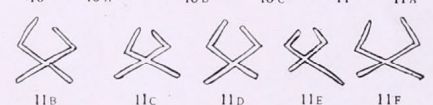
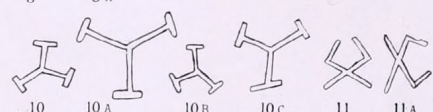
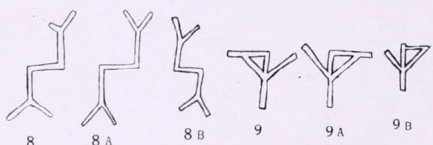
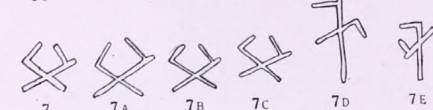
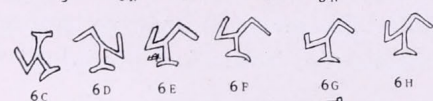
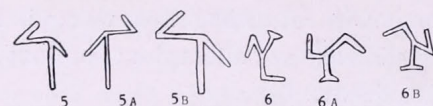
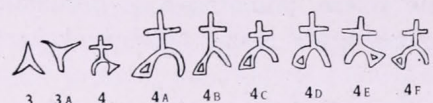
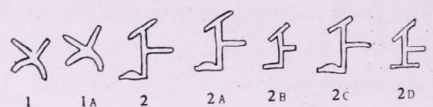
északkeleti pillérén, a kincstár nagy Wimpergjén, a szentély egyik pillérén s végül a lépcsőtorony 22-ik lépcsőfokán is dolgozott

Az 5. számú munkás faragta az altemplom boltozatának bordáját s egyben a középhajó északkeleti külső pillérén az erkélybejárat fölött és a templom főpárkányzata alatt 2 méternyire fekvő kváderen is dolgozott.

Ugyanígy a 6. számú jelet használó munkás, a ki a templom alsó falainak számos részletén kívül az altemplom boltozatának bordáján is munkálkodott. Ugyanő dolgozott még: a középhajó északnyugati pillérén, a hosszahajó erkélyén, a szentély egyik pillérén, az északi kapu ablakának méretezett művén, végül a lépcsőtorony 12., 18. és 27-ik lépcsőfokain.

A templom egyik legérdekesebb munkása volt a 7. szám alatt feltüntetett jelet használó kőfaragó. Ez nemcsak a templom alsó részein alkalmazott kövek kifaragásával foglalatoskodott, hanem dolgozott még: a szentély fölötti diadalíven, a déli octogon egyik támasztópillérén, az egyik négyzetpillérén a hevederív magasságában, az északi kapu iv-frizén, az északkeleti ablaknak erkélymagasságban fekvő béléten, végül az oldalhajó boltozatbordáin elhelyezett köveken is.

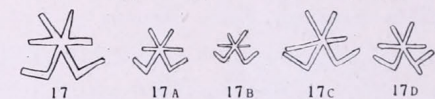
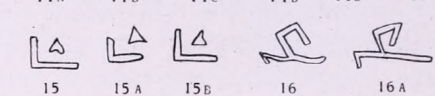
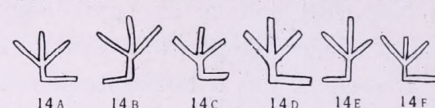
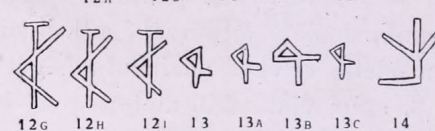
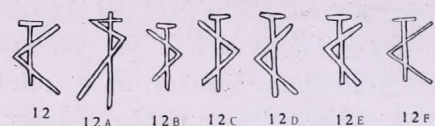

25–27. III. A) CSOPORT: 1–17 D. (1/6 n.)

A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM ALSÓ ÉS EGYÉB RÉSZEIN
TÖBBSZÖRÖSEN ELŐFORDULT KŐFARAGÓ-JELEK.

- 1–1 A: A templom alsó részein mindenütt.
2–2 D: A négy első az altemplom boltozat-bordájának zárókövén. Az utolsó a bordán.
3: Az R négyzetpilléren, a 4-ik rétegben.
3 A: A templom alsó részein mindenütt.
4: Az altemplom boltozat-bordáján.
4 A: Az R négyzetpilléren, az erkély magasságában.
4 B: Az U négyzetpilléren, az ablakküszöb magasságában.
4 C: A középhajó északkeleti Q pillérén, az erkély magasságában.
4 D: A kincstár nagy Wimpergjének P pillérén.
4 E: A szentély P pillérén, az alsó boltív gyámjának magasságában.
4 F: A lépcsőtorony 22-ik fokán.
5: Az altemplom boltozat-bordáján.

- 5 A: A középhajó északkeleti pillérén, kívül az erkélybejárat fölött.
5 B: A W–X főpárkány alatt 2 méternyire lévő kváderén.
6: A templom alsó részein mindenütt.
6 A: Az altemplom boltozat-bordáján.
6 B: A középhajó északnyugati U pillérének boltív-gyámján.
6 C: A hosszahajó erkélyén.
6 D: A szentély P pillérén, az alsó boltív gyámjának magasságában.
6 E–G: Az északi kapu ablakának méretezett művén.
6 H: A lépcsőtorony 12., 18. és 27-ik fokán.
7: A templom alsó részein mindenütt.
7 A: A szentély fölötti diadalívén.
7 B–C: A déli octogon támasztó-pillérének ívén.
7 D: Az R négyzetpilléren, a hevederív magasságában.
7 E: Az északi kapu ívének párkányán.
7 F–H: Az északkeleti ablak bélletén, az erkély magasságában.
7 I–J: Az oldalhajó boltozat-bordáin. (Szkárosi trachyt.)
8: A templom alsó részein mindenütt.
8 A: Az Y négyzetpilléren, 2 méternyire az ablakküszöb alatt.
8 B: Az U négyzetpilléren, a boltgyám alatt.
9: A templom alsó részein mindenütt.
9 A: A főhajó északnyugati vasablakának rácsművén.
9 B: Az északi octogon kváderén (i–h).
10: A templom alsó részein mindenütt.
10 A: A D négyzetpillér 14-ik rétegén.
10 B: Az R négyzetpilléren, az erkély magasságában.
10 C: A főhajó belsejében.
11: A templom alsó részein mindenütt.
11 A–B: Az R négyzetpilléren, a boltív-gyám alsó részén.
11 C: Ugyanott, az erkély magasságában.
11 D: Ugyanott, a hevederív magasságában.

- 11 E: A középhajó Q pillérén, a boltöv gyámja alatt.
 11 F: Ugyanott, északkeletre, a lábazati réteg alatt.
 11 G: Az északi kereszthajó erkélyének méretezett művén.
 11 H: Az északi kapu középső ablakán.
 11 I: Az északi kapunak egy kváderén, a templom belsejében.
 11 J: Az északi kapun.
 11 K: A mellékhajó boltozatgerinczén. (Szkárosi trachyt.)
 11 L: A Z—n—E ablak-béltetén.
 12: A templom alsó részein mindenütt.
 12 A: A D négyzetpilléren, az ablakküszöb alatt 2 méternyire.
 12 B: Ugyanott az ablakküszöb magasságában.
 12 C: Ugyanott, a felső boltgyám alatt.
 12 D: A középhajó északkeleti Q pillérén, a hevederiv gyámja magasságában.
 12 E: A középhajó X pillérének 8-ik rétegén.
 12 F: A déli octogon e—f ablakívének támpilléren.
 12 G: Az északi octogon i—h kváderén.
 12 H: A g pillérnyaláb 2. rétegén.
 12 I: A főhajó belsejében.
 13: A templom alsó részein mindenütt.
 13 A: Az oldalhajó északkeleti főpárkányzatán.
 13 B: A déli octogon C Wimperg-pillérén.
 13 C: Az északi kapu ívének friezében.
 14 A: A templom alsó részein mindenütt.
 14 B: A D négyzetpilléren, az ablakküszöb magasságában.
 14 C—D: A déli octogon támasztó-pillérén.
 14 E: A főhajó belsejében.
 14 F: A lépcsőtoronyban, a főhajó boltgyámja fölött.
 15 A: A templom alsó részein mindenütt.
 15 B: Az északi j pillér kváderén.
 16: A templom alsó részein mindenütt.
 16 A: A középhajó északkeleti Q pillérén, az erkély magasságában.
 17 A: A templom alsó részein mindenütt.
 17 B: A kincstár nagy Wimpergjének P pillérén.
 17 C: Az i lépcsőtorony ajtóbéltetén, jobbra.
 17 D: Az i lépcsőtoronyban, belül a 10. rétegén.

Hozzája hasonló hosszú életű s nagy tevékenységet kifejtő munkása volt a templomnak a 11. számú jelet használó egyén, a kinek munkájával találkozunk: a templom alsó részein, az egyik négyzetpilléren különböző magasságokban, a középhajó egyik pillérén, az északi kereszthajó erkélyének méretezett művén, az északi kapu középablakán, az északi portálénak egyik belső kváderén, magán az északi kapun, a mellékhajó boltozatgerinczein s végül az egyik ablaknak a béltetén is.

A 12. számú kőfaragó ugyancsak a templom alsó részein, két négyzetpilléren, a középhajó északkeleti s ugyanannak egy másik pillérén, a déli octogon egyik ablakának ívén, az északi octogon kváderjén, az egyik szolgatám 2-ik rétegének egyik kövén, végül a főhajó belsején dolgozott.

S hogy e sorozatból még egy példát bemutassak, utalok a 14. számú jel tulajdonosára, a kinek munkaköre kiterjedt: a templom alsó részére, az egyik négyzetpillérre, a déli octogon támasztó-pillérére, a főhajó belsejére s végül a lépcsőtoronyra, a melynek főhajó-magasságban fekvő részén munkálkodott.

És így tovább.

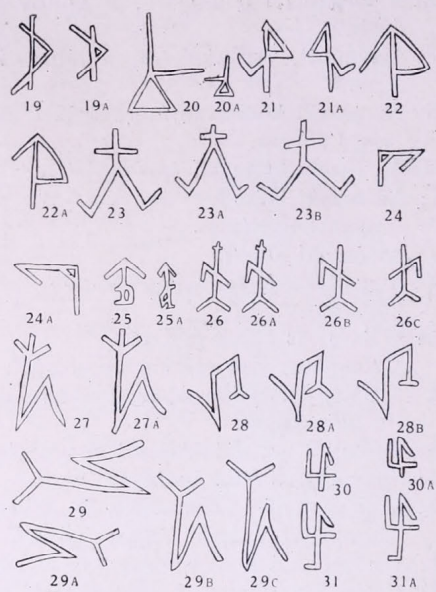
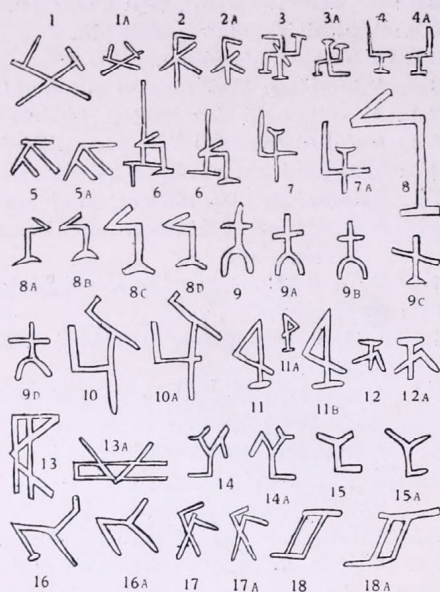
Jóllehet a következtetések mind értékesek, mégis a legfrappánsabb eredmény, melyhez e jelek tanulmányozásánál jutottam, az, hogy az altemplom boltozatán feltalálható kőfaragó-jelek három példánya előjött még a templom egyéb részein is, a miből az következik, *hogy az altemplom boltozata és a templomnak most említett részei egy emberöltő alatt készültek, mert azokon egyazon kézművesek dolgoztak.*

A harmadik csoport B) 1—31. számai alatt azok a kőfaragó-jelek vannak felsorolva, a melyek többes példányban fordulnak ugyan elő, *de a templom alsó részein már nem, hanem annak csakis feljebb eső tractusain voltak feltalálhatók.* (28—29. kép).

Abból a körülményből aztán, hogy ezek az azonos jelek az épületnek minő részein s egymással minő relációban lépnek föl, szintén érdekes tanulságokhoz jutunk. Ha röviden is, de azért felemlítünk belőlük egyet-kettőt.

A 8. számú jelet használt kőfaragó például a szentély egyik pillérének 5-ik rétegekövén, az egyik négyzetpillérnek hevederiv magassága alatti részén, a hosszhajó erkélyén s végül a kincstár ablakának zárlatán, a 9. számú munkás pedig az egyik négyzetpillér felső részén, a középhajó egyik pillérén az ablakalapzat (Sohlbank) alatt 2 méternyire s végül a középhajó északkeleti falának szelementartó gyámkövén (Mauerbank-Träger) dolgozott.

28—29. III. B) CSOPORT. 1—31A. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM ALSÓ RÉSZÉIN NEM, HANEM ANNAK CSUPÁN FELSŐ RÉSZÉIN TÖBBSZÖRÖS PÉLDÁNYBAN ELŐFORDULT KÖFARAGÓ-JELEK. (1/6-od nagyságban.)

- 1: A szentély fölötti diadalív.
 1A: A kincstár ablakának bélletén.
 2—2A: A kincstár nagy Wimpergjének P pillérén.
 3: Az R négyzetpillérén, a hevederív magasságában.
 3A: Ugyanott, a boltív magasságában, alul.
 4: Az R négyzetpillérén, a boltív gyámjának magasságában, alul.
 4A: A középhajó északkeleti pillérén, az erkély magasságában.
 5—5A: Az R négyzetpillérén, a boltív gyámjának magasságában, alul.
 6: Az R négyzetpillérén, a felső boltgyám alatt.
 6A: Az U négyzetpillérén, az ablakküszöb alatt.
 7: Az R négyzetpillérén, az erkély magasságában.
 7A: A délkeleti ablak bélletén, az ablakküszöb fölött.
 8: A szentély F pillérén, az 5-ik rétegen.
 8A: Az R négyzetpillérén, a hevederív magasságában, alul.
 8B: A hosszahajó erkélyén.
 8C: A kincstár ablakzárlatán.
 8D: A lépcsőtorony 10., 21., 23. és 24. fokain.
 9: Az R négyzetpillérén, a felső boltgyám alatt.
 9A—B: Ugyanott, az erkély magasságában.
 9C: A középhajó X pillérén, az ablakküszöb alatt 2 méternyire.
 9D: A középhajó északkeleti falán, a szelemen-tartó gyámkövön.
 10: A D négyzetpillér 10-ik rétegén.
 10A: A főhajó belsejében. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
 11: Az R négyzetpillérén, az erkély magasságában.
 11A: Az északi kapu F pillérén, a 10-ik rétegeu.

- 11B: A déli octogon támasztó-pillérén.
 12: Az Y négyzetpillérén, az ablakküszöb alatt 2 méternyire.
 12A: A nyugati homlokzat falkvaderén, belül a templomban.
 13: Az R négyzetpillérén, a hevederív magasságában.
 13A: Ugyanott, a boltív gyámja magasságában, alul.
 14: Az U négyzetpillérén, a felső boltgyám alatt 3 méternyire.
 14A: Az északi kereszthajó hevederívén.
 15: A főhajó északnyugati vakablakának rács-művén.
 15A: Az R—Q hevederívén.
 16: A középhajó északkeleti falának szelemen-tartó gyámkövén.
 16A: A hosszahajó erkélyén.
 17: A főhajó belsejében. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
 17A: Az északi kereszthajó karzatának méretezett művén.
 18: A főhajó belsejében. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
 18A: A főhajó boltozatbordáin.
 19: A középhajó északkeleti Q pillérén, a boltív gyámjának magasságában.
 19A: A főhajó belsejében. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
 20: Az északi kereszthajó hevederívén.
 20A: A kereszthajó északkeleti ablakának bélletén.
 21: Az északi kereszthajó hevederívén.
 21A: Sima kváderén. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
 22: A középhajó ablakának bélletén.
 22A: Az északi kereszthajó erkélyének rács-művén.

- 23: Az északi kapun.
 23 A: A nyugati kapu egyik kváderén.
 23 B: A nyugati homlokzat középső ablakának bélletén.
 24: A nyugati kapu íves párkányában.
 24 A: A nyugati homlokzat középbablakának ívén.
 25: A nyugati homlokzat ablakának rácsművén, alul balra.
- 25 A: Az orgonakarzat baldachinján.
 26–26 C: A déli torony elsőemeleti szobájában.
 27–27 A: A déli torony kváderein.
 28–28 B: Ugyanott.
 29–29 B: A déli torony elsőemeleti szobájában.
 29 C: Az oldalhajó fedele fölötti csigalépcsőn.
 30–30 A: A királylépcső legfelső fokain.
 31–31 A: Ugyanott.

Már valamivel többoldalú és változatosabb volt annak a 11. számú kőfaragónak a munkája, a ki az egyik négyzetpillérnek erkélymagasságban fekvő kővén kívül az északi kapu egyik pillérének és a déli octogon támasztó-oszlopának egyik részét faragta. A 23-ik számú munkás ellenben az északi kapun, a nyugati portálé egyik kváderjén, a nyugati homlokzat középbablakának bélletén, a 24-ik számú a nyugati homlokzat középbablakának ívén és a nyugati kapu ívfriezében, míg ellenben a 25-ik számú jellel bíró már ugyanennek az ablaknak a méretezett művein s az orgonakarzat baldachinján alkalmazott köveket munkálta meg.

A MÁTYÁS király uralkodása alatt kiépülni kezdő, de ennek halálával csonkán maradt déli torony köveinek a kifaragásával, meglévő jeleinek tanúsága szerint, négy kőfaragó foglalatostkodott. Ezek közül a 26-ik számú a torony első emeleti szobájának köveit alakította s ezekbe négyszer is bevészte jelét. A 27. és 28. számú kőfaragók a torony különböző kváderjeit, a 29-ik számú, 26-ik számú társával együtt, a torony első emeleti szobájának (úgy látszik külső) kváderét faragta s végül a csigalépcsőnek az oldalhajó fedele fölé eső részén is dolgozott.

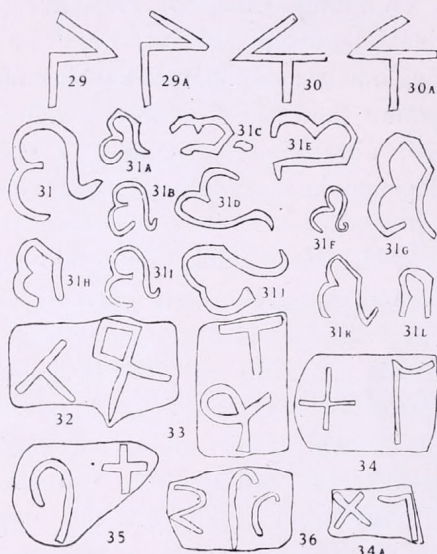
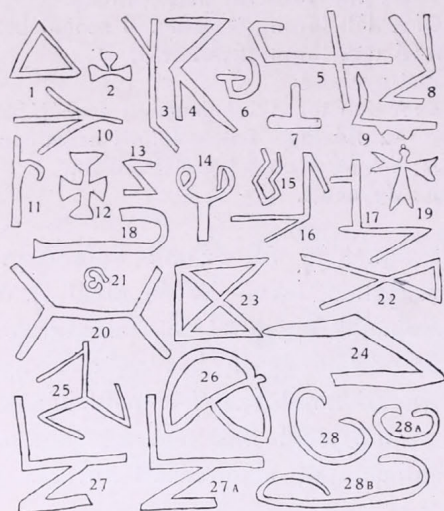
A kőfaragó-jelek e csoportjának sorozatát a 30. és 31-ik számú jeleket használó egyének zárják be, a kik a mesterművű királylépcső legfelső fokait faragták, ahol jeleiket kétszer-kétszer is megörökítették.

Ha végül a IV. csoportban közölt «kőműves-jegyeket» (30–32. kép) vizsgáljuk, feltűnő, hogy az itt ábrázolt negyvenhat jel közül a 7. és 13. számúak tökéletesen megegyeznek az I. csoport 2. és 3. számai alatt bemutatott jegyekkel, a mikkel az első templom szentélyének lábazatán találkoztunk. E kövek most az orgonakarzat oszlopaiban vannak elhelyezve. A jelek analógiájából azonban következik, hogy ezek nem pusztán egyszerű kőműves-, hanem valóságos kőfaragó-jelvények s ebben az esetben azokat a kőfaragó-legényeket illetik meg, a kik az első templomon dolgoztak. Világos tehát, hogy itt is az első templomból származó olyan kövekkel van dolgunk, a miket a nagy Erzsébettemplom felépítéséhez utólag használtak fel.

Az összehasonlítást tovább folytatva, azt tapasztaljuk még, hogy a IV. csoport 16. számú jegye megegyezik a III. csoport A) 5 alatti jegyeivel, tehát azokkal, a melyek az altemplom boltozatának bordáján, a középhajó északkeleti pillérén és a W—X főpárkány alatt 2 méternyire lévő kváderén, a IV. csoport 25. számú jegye pedig, a mi a hosszhajó egyik kövéről van másolva, megfelel a II. csoport B) 88 alatt látható ama jelnek, mely az északi hosszhajó ablakának bélletén fordul elő. Következik ebből, hogy a IV. csoport eme most említett jelei nem kőműves-, hanem valóságos kőfaragó-jelek, a miből viszont az folyik, hogy a 16. számúnak tulajdonosa nemcsak az altemplomon, a középhajó pillérén és a főpárkány alatt lévő kváderén, hanem még az oldalhajó O oszlopán, a 25. számú jegy tulajdonosa pedig a hosszhajó északkeleti ablakának bélletén kívül magában a hosszhajóban is dolgozott.

Már nehezebb kérdéssel állunk szemben, ha a IV. csoport több jelből kombinált «kőműves-jeleinek» elemzését kíséreljük meg. Ha ugyanis a 32., 33., 34., 37. és 39-ik számú jeleket kőfaragó-jegyeknek minősítjük, ezek sorában a + és T idomúak olyanok, a minőkkel az I-ső csoportban az 1-ső és 2-ik szám alatt már találkoztunk. Miután a 39. számú jelvény-csoport ezek mindkettőjét előtűnteti, talán nem helytelen arra következtetni, hogy e követ,

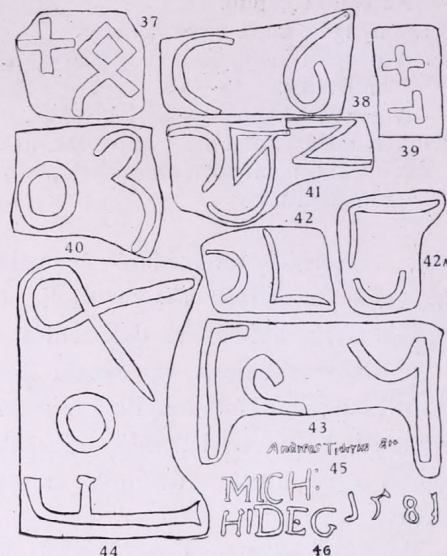

30–32. IV. CSOPORT: 1–46.

A SZENT-ERZSÉBET-TEMPLOM KÜLÖNBÖZŐ RÉSZÉIN ELŐ-
FORDULT KÖMŰVES-JELEK. (1/9-ed nagyságban.)

- 1: Az Y négyezetpilléren, 3-ik réteg.
2: Ugyanott, 5-ik réteg.
3: Az orgonakarzat oszlopán.
4: A D négyezetpilléren, 10-ik réteg.
5: A D négyezetpilléren.
6–7: Az orgonakarzat oszlopán.
8: A diadalív F pilléren, 9-ik réteg.
9: A déli előépítmény falkvaderén.
10–11: Az orgonakarzat oszlopán.
12: Az orgonakarzat falpilléren, 5-ik réteg.
13–14: Az orgonakarzat oszlopán.
15: Az orgonakarzat oldalhajójának oszlopán.
16: Az oldalhajó Ő oszlopának tövén.
17: A diadalív F pilléren, 9-ik réteg.
18: Az északi K támasztó-pilléren.
19: Az északi kapu T támasztó-pilléren, 14-ik réteg.
20: Az északi ablak zárlatán.

- 21: Az északi kapu T támasztó-pilléren, 11-ik réteg.
22: Az északi kapun, 24-ik réteg.
23: Ugyanott, 14-ik réteg.
24: A nyugati kapun.
25–26: A hosszahajóban. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
27: Az Y négyezetpillér boltgyámja alatt.
27 A: Az U négyezetpilléren.
28: Az északi j támasztó-pilléren.
28 A: A hosszahajóban. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
28 B: Az északi l támasztó-pilléren.
29: Az orgonakarzat oszlopán.
29 A: A hosszahajóban. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
30–30 A: Az orgonakarzat oszlopán.
31: Az Y négyezetpillér lábazati rétegén.
31 A–B: Az orgonakarzat oldalhajójának oszlopán.
31 C: A középhajó Q pilléren. («Sohlschichte».)
31 D: Az északi kapu ívfriezében.
31 E: Az északi l támasztó-pilléren.
31 F: Az északi kapun.
31 G: A nyugati kapun.
31 H–I: A hosszahajóban. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
31 K: Az orgonakarzat oszlopán.
31 L: A középhajó Q pilléren, a hevederív boltgyámja alatt.
32–34: Az északi és nyugati támasztó-pilléren.
34 A: A déli előépítmény falkvaderén.
35–36: A hosszahajóban. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
37–40: Az északi és nyugati támasztó-pilléren.
41: A déli előépítmény falkvaderén.
42 A: Az északi és nyugati támasztó-pilléren.
43–44: A hosszahajóban. (Közelebbi megjelölés nélkül.)
45: ANDREAS TIDORYUS (15)81.
46: MICH(ael) HIDEG 1581.

mely második fekvőhelyén a székesegyház északi és nyugati pilléreiben fordult elő, az első templom megfelelő jegyű két kőfaragója *közösen* munkálta meg. Ha e kombinációnk megállhat, úgy ezt a követ is az első templomból származottnak kell tekintenünk s vele együtt mindazokat, a melyek az első templom most bemutatott kőfaragó-jegyeit tüntetik fel s ezek mellett azt a másodikat, a melyeknek típusát egymagában a rendelkezésünkre álló kőfaragó-jelek sorozatában nem találjuk meg.

A IV. csoporthoz 45. és 46. szám alatt csatolva van végre két bevésett föliratnak a hű reprodukciója is. Ezek nem kőfaragó-, avagy kőműves-jelek, hanem csupán olyan egyszerű bevésett feliratok, a miknek az illető nevek megörökítésénél egyéb rendeltetést nem tulajdoníthatunk.

A 45. számúnak értelme: ANDREAS TIDORYUS (15)81. A feliratot magán viselő követ a királylépcső legfelső részén találták a III. B. csoport 31/A. száma alatt feltüntetett kőfaragó-jel kíséretében, egy másik példány pedig, mely az

ANDREAS TIDORIVS
IACOB⁹ BLESELI⁹
ANNO DÑI 1580

bevésett sorokat tünteti fel, az énekesek karzatának ajtóbelletéről került elő.

Ez utóbbi feliratban szereplő JACOBUS BLESELIUS neve még egyszer előfordult a Mária halála-oltárán, a hol annak egyik szárnyára vörös cinober-festékekkel ekképen volt felfestve: JACO. BLESELIUS 1579.

FRÖDE VILMOS véleménye szerint¹ úgy TIDORIUS, mint pedig BLESELIUS a templomnak 1556-ban tűzvész által elpusztított részein dolgozó kézművesek voltak s így nagyszabású s kiválóbb művet nem is lehetett módjukban létrehozni.

Éppen így állunk a 46. szám alatt közölt s a MICH(AEL) HIDEG nevet s az 1581. évszámot feltüntető vésettél is, a melynek tulajdonosa a templom javítási munkálatai körül foglalatoskodó egyszerű kőfaragónál egyéb alig lehetett.

¹ HENSZLMANN IMRÉHEZ intézett, Kassán 1888. márcz. 1-én kelt levelében. A Felsőmagy. Rákóczy-Múzeum levéltárában.

MÁSODIK FEJEZET.

A Szent-Erzsébettemplom története felépítésétől restaurálásáig.

A XV. század utolsó tizede és a XVI. század.

A kassai Szent-Erzsébettemplom négyszáz éves története úgyszólván állandó és legbensőbb összefüggésben van a város történetével. Része politikai, nemzeti és vallási küzdelmeinek s a hitújítás és az ellenreformáció mozgalmas időszakában nemcsak a helyi, de az országos eseményeknek is a közvetlen homlokterében áll.

Mondhatjuk, sorsa csak néhány esztendőkre terjedő rövid időközökben volt nyugodalmas. Felépítése még be sincs fejezve, a pártokra szakadozott ország politikai küzdelmei s az elemi csapások máris erősen sujtják s alig készül el, hogy méltó tanuja legyen a kassai polgárság rajongó hitének, vallásos buzgóságának és anyagi jólétének, újra csak viszontagság s megmegujuló balsors az osztályrésze.

1490-ben II. ULÁSZLÓ testvéröccse, JÁNOS-ALBERT lengyel herceg, bátyja ellenében igényt támasztván a magyar trónra, 4000 gyalog és 8000 lovas harczosból álló lengyel és tatár hordával betör az országba, szeptember havában megjelenik Kassa alatt s a ma *Hliniknek* nevezett fennsíkon tábort ütve, a várost szeptember első napjaitól a Lengyelországból magával hozott nehéz ostromágyúkkal lövetni kezdi s annak daczára, hogy ULÁSZLÓT szeptember 18-án Székesfehérvárott már királylyá koronázták, a város ostromával egész télen át fel nem hagy.

Az öt hónapig tartó, több ízben félbeszakított ostrom alatt nemcsak a város falai és bástyái rongálódtak meg, de tetemesen megsérült a Szent-Erzsébettemplom is, mert az ellenséges had éppen a királyhű város polgárainak eme legjobban féltett büszkesége felé irányította ágyúit.

A király hiveivel 1491 január havában ér hatvani táborából Kassa alá és seregével a Hernád folyó s a Csermely-patak közötti síkfeldön üt tábort. Még mielőtt ütközetre került volna a sor, JÁNOS-ALBERT kényszerűségből február 20-án békét köt a királylyal, a Szent-Erzsébettemplomban ünnepélyesen lemond a magyar királysághoz való jogáról s hadával Lengyelországba távozik.

A békekötés ellenére JÁNOS-ALBERT kevés idő múlva újra betör az országba, Kassát másodizben is ostrom alá fogja, de miután seregét SZAPOLYAI ISTVÁN a Tarcza völgyében szétverte, végleg kivonult az országból.

Ennek az ostromnak az emlékeztétét hirdette a templom nyugati homlokzatának felső karzata alá alkalmazott, de ma már többé nem látható *ANNO 1491 OBSIDIO ERAT URBIS CASSA PER ANNUM* felirat¹ s az az ágyúgolyó, melyet a szomorú esemény emlékeztetére a templom északi homlokzatába falaztak be.²

¹ TUTKÓ: Id. mű, 81. l.

² U. ott. Ezt az ágyúgolyót 1860-ban TUTKÓ még látta a templom falában. Azóta, valószínűleg a mult század hatvanas éveit folyamán végzett restauráció alatt, a golyó eltűnt a templom falából.

A megsérült templom kijavítását a kassaiak — mint láttuk — KROMPHOLTZ MIKLÓS mesterre bízta, a ki 1497-ben készült el munkájával. Abból a körülményből, hogy JÁNOS-ALBERT ágyúai a várostól délnyugatra eső *Htinik-magaslaton* voltak felállítva, valamint hogy a KROMPHOLTZ által végzett munkákra vonatkozó feliratot a templom nyugati homlokzatának a párkányába vésték be, mesterjegyét feltüntető pajzsa pedig ugyane homlokzat felső ablakának közvetlen közelében volt elhelyezve, joggal következtethetjük, hogy JÁNOS-ALBERT ágyúai a templomnak főképp nyugati homlokzatát s annak környező részeit sértették meg tete-mesebben.

Hogy a templom helyreállítási munkálataihoz a kassaiak a pápa segítségét is igénybe veszik s hogy ebben az ügyben őket MÁTYÁS király özvegye, BEATRIX is szívesen támogatja, azt már fentebb elmondottuk.

A templomnak azt a békességes néhány esztendejét, a mely JÁNOS-ALBERT ostromától a hitújítás okozta villongások idejéig terjed, 1506-ban fényes és örömteljes ünnepség teszi feledhetetlenné a kassaiak előtt. Ekkor, «az őszi időben», mutatja be a város nagy szülöttje, SZATMÁRY GYÖRGY pécsi püspök, majd később esztergomi érsek és főkancellár első szentmise-áldozatát, saját óhajta szerint szülővárosának gyönyörű Szent-Erzsébettemplomában¹ s úgy látszik, már ekkor ajándékozta meg azt egy aranyvirágokkal himzett fehér casulával s a hozzátartozó felszerelésekkel, két dalmaticával, egy fehér cappával és egy «ornamentum»-mal, a miket mind a főoltár részére adományoz,² hogy ezentúl aztán állandóan, élte fogyáig nagy jótevője, «minden bajban legbiztosabb menedéke, jóakaró patrónusa és segítője»³ legyen a városnak; a Szent-Erzsébettemplomnak pedig valóságos mæcenása, a ki elhalmozza azt minden anyagiakkal s nagy gazdaságától kitelhető adományokkal.

A templomban, bizonyára felszentelésének idejéből, főpapi jelvényeket: süveget és pásztorbotot tartott SZATMÁRY, kétségkívül azért, hogy Kassán való sűrű tartózkodása alkalmával az isteniszolgálatot méltósága díszében végezhesse⁴ s azok őrizetét a városi tanácsra bízta, ezenkívül készpénzben 8000 aranyat, 14 darab aranyozott ezüsttálat, tíz tányért s egyéb más szerelvényeket helyezett el Kassán.⁵ Majd a saját kápolnájának ajándékoz ismét egy arannyal átszőtt bíbor miseruhát,⁶ az Erzsébettemplom részére pedig, előbbi adománya folytatásul, egy hasonló casulát humeráléval. A miseruha gyöngyökkel volt kivarrva s hátirészen egy kisebb feszülettel díszítve.⁷

SZATMÁRY GYÖRGY első nagyobb alapítványát 1508-ban teszi, a mikor Kassán időzik s a Szent-Erzsébetegyházban bizonyos számú misék és hórak végzését rendeli, hogy «honfitársait az istenitisztelet körül nagyobb buzgóságra serkentse». Egyelőre a városi tanácsra bízta, hogy évnegyedenként szolgáltassa ki azt az összeget, melyet a hórak elmondására kitűzött, addig, a míg erről másképp nem fog gondoskodni, mit már a közel jövőben remél megtehetni.⁸

¹ TÓTH-SZABÓ PÁL: Szatmári György primás. Budapest, 1906. 70. l.

² Item vna casula alba cum floribus aureis cum omnibus attinencijs et cum duabus dalmaticis et vnam cappam albam et vnum ornamentum ad magnum altare, quod dedit dominus ezotmarierig. PETKÓ BÉLA: Kassa város székesegyházának kincsei 1526-ból és 1552-ből. *Tört. Tár.* 1882. 718. l. Pettkó e bejegyzést a XV. századból származó írásnak mondja, e vélemény azonban meg nem állhat, mert Szatmár a XV. században még mit sem ajándékozott az egyháznak.

³ A városi tanács szavai. Lásd lejjebb.

⁴ TÓTH-SZABÓ: Id. mű, 295—296. l.

⁵ Est de proximi domini Georgii archiepiscopi ad sacellum suum pertinens ex aurea purpura zederjes. *Tört. Tár.* 1882. 728. l. Nyilvánvaló, hogy e kápolna alatt a Szent-Mihálytemplomka északi toldalékaként kiépített kápolnát kell értenünk.

⁶ TÓTH-SZABÓ: Id. mű, 302—303. l.

⁷ Casula Rhuni quondam domini Georgii archiepiscopi de rubeo purpure aureo, una cum humerali suo margaritis ornata et a tergo vestimenti existente crucifixo minori. *Tört. Tár.* 1882. 726. l.

⁸ TÓTH-SZABÓ P.: Id. mű, 296. l. Szatmárnak 1508 aug. 4-én kelt levele a kassai városi titk. levéltárban, C. 16.

Ebbeli ígérletét 1510-ben váltja be SZATMÁRY, a mikor ismét Kassán tartózkodik.¹ Ekkor ajándékozza az egyháznak Kassán lévő két házát, *Tállyán* lévő szőlőjét az épületekkel együtt, ajándékoz továbbá szántóföldeket s ezenfelül intézkedik, hogy ha unokanővére, ANNA, THURZÓ ELEKNÉ, örökös nélkül halna el, 3000 frtból álló készpénze is az egyházé legyen.²

1519-ben ismét Kassán időzik SZATMÁRY GYÖRGY. A hálás városi tanács örömdallal üdvözli ez alkalommal nagy fiát,³ a kinek ekkor tett nagy alapítványairól a városi levéltárnak 1521-ből kelt ama fogalmazványa számol be, a melyet TÓTH-SZABÓ nyomán⁴ érdemes itt bővebben megismételni.

«GYÖRGY püspök úr — mondja az irat — figyelmes elmével mérlegelvén, hogy az örök boldogság jutalmának elnyerésére, a mi minden ember életének végső célja és főtörekvése, semmi sem hasznosabb; hogy a lélek veszedelmének eltávoztatására, a mi kincscsel el nem érhető, mi sem üdvösebb és szükségesebb, mint jámbor és őszinte szívvél, minden buzgósággal való gondozása azoknak, a mik a lélek üdvére, az istenitiszteletre vonatkoznak; nemkülönben különös áhitata- s ájtatosságától indítva, úgyszintén őszinte szereteténél fogva is, melylyel mint hazájának igazi atyja és fenntartója, hazája, városa, annak minden polgára és lakosának java iránt van, a következő intézkedéseket tette...»

Mindenekelőtt annak a kápolnának a kegyuraságát, melyet ősei az Isten szülőanyjának, a Boldogságos Szűz üdvözlésének, — «in honorem annuntiationis Beatae Mariae Virginis» — tiszteletére a Szent-Erzsébetegyház déli oldalához építtettek, Kassa tanácsára ruházta, majd ekkép rendelkezett: A most említett kápolnában az ő, nemkülönben szülei s minden rokona lelkiüdvéért a Szent-Erzsébetegyház egyik káplánja a többi káplánok segédletével a hét minden szerdáján és szombatján ünnepélyes szent misét fog énekelni «de SS. Trinitate», illetőleg «de annuntiatione b. Mariae Virginis», minden pénteken pedig gyászmisét. A káplánok kapnak ezért évente 45, az orgonista négy, a harangozó egy forintot.

A káplánok a karvezetővel naponta eléneklik a hórakat a Szent-Erzsébetegyházban. Ezért a karvezető díja 50, a káplánoké 150 ft.

A «missa summa» — főmise — előtt a karvezető, a káplánok, valamint az iskolák tanuló-serege «Te Deum»-ot énekelnek. Ezért jár a káplánoknak 15, az orgonistának 6, a kántornak 4 ft. Ez utóbbinak még további 4 ft. azért, mert úrfelmutatás alatt az iskolásokkal a «Gloria laus»-t éneкли.

Abban a kápolnában, melyet Szent-Mihály egyháza mellett alapjától ő maga épített, mindennap tiz iskolás fiú fog énekelni, a mindennapi misét egy káplán végzi. Ezért a káplánok évente 4 frtot kapnak, az iskolamester pedig, hogy a tiz ifjút kiválaszsa, előkészítse s az éneklésbe begyakorolja s gondoskodjék, hogy mindenkor teljes számban jelenjenek meg, 10 frtot, a kántor, hogy figyelemmel legyen a gyermekek iránt, 2 frtot, minden egyes énekes gyermek 1 frtot, a plébános pedig, hogy mindezek pontos betartására felügyeljen, 3 frtot kap.

Külön emlékezik meg édesanyjáról, ki a hegyaljai *Liszka* városka parochia-egyházában volt eltemetve. Meghagyja, hogy érette naponta misét szolgáljanak. A liszkai plébános díjazását a tanácstól fogja kapni.

Hogy pedig mindezek a misék, hórak s más rendelkezések örök időkre rendesen s pontosan elvégeztessenek s végrehajtassanak, SZATMÁRY kassai házait, úgy azt, a melyben lakni szokott, mint a melyet GÖBEL JÁNOSTÓL és TAMÁSTÓL vásárolt, úgyszintén kertjeit, szőlőit, szántóföldjeit és rétjeit, melyek Kassán s közelében vannak, nemkülönben *Szántó* és *Tállya* városokban lévő házát és szőlőit, valamint az egész *forrói* birtokot mindennemű hasznával

¹ TÓTH-SZABÓ: Id. mű, 296. l. Kassa város 795. sz. jegyzőkönyve, 21. l.

² TUTKÓ: Id. mű, 83. l.

³ Ennek címe: «Jubilus heroicus Cassoviae habitus.» Szerzője ECK BÁLINT. Nyomtatásban megjelent 1520-ban Krakóban. FRANKL V.: A hazai és külföldi isk. 350. l.

⁴ Id. mű, 297—299. l.

és jövedelmével átadta a tanácsnak örök birtokul. a Kassa közelében a Hernád folyón álló malmot illetőleg pedig úgy intézkedett, hogy ha előbb halna meg mint unokahúga, THURZÓ ELEKNÉ, akkor a malom hűgára, illetőleg gyermekeire, ezek nemlétében idővel Kassa városára szálljon. Mindezen felül átadott még a tanácsnak készpénzben 3333 frtot, hogy ennek évi kamataiból — éppen 100 frt — tett rendelkezéseit nehézség nélkül hajthassa végre s a kápolnákat gyertyával s más szükségesekkel elláthassa.

Kassa város tanácsa hálával fogadta az alapítványt, jóllehet — mondja — nem csekély teher magát és utódait ezekre kötelezni, de hálás szívvvel és lélekkel mérlegelvén azokat a nagy s szinte hihetetlen jótéteményeket, melyeket GYÖRGY püspök a várossal szemben tett; hogy minden bajában legbiztosabb menedéke, jóakaró patrónusa és segítője volt; megdölvén azt is, hogy tekintélye növelésére van, ha egyházában az istenisztelet nagyobb fényvel és fokozottabb buzgalommal végeztetik s hogy az elsorolt javakból és jövedelmekből a város megterhelhetése nélkül megfelelhet kötelezettségének: SZATMÁRY rendelkezéseihez mindenben hozzájárul s igéri, hogy ezeket mindenkor teljesíteni fogja. Kiköti azonban, hogy ha a forrói birtok idővel visszaváltatnék, megkapja azt a 4000 frtot, melyet SZATMÁRY TÁRCSAI JÁNOSNAK s ULÁSZLÓ királynak adott kölcsön.¹

Az 1522-ik év őszén ismét meglátogatja szülővárosát SZATMÁRY s ott maradt a télre is, mert decz. 20-án innét megy át Jászóra, ahol a convent előtt GÁSPÁR olesvai plébánost hegyaljai szőlőinek felügyelőjévé nevezi ki s úgy a maga, mint pedig unokahúga, THURZÓ ELEKNÉ nevében is teljes felhatalmazást ad neki, hogy e szőlőknek és szántói házának jövedelmeit tetszése szerint juttathassa a kassai tanács kezeihez.² 1523-ban II. LAJOS király SZATMÁRY kérésére, vagy mint az adománylevélben mondja, hűségére és érdemeinek sokaságára való tekintetből, nemkülönben méltányolva Kassa város polgárságának hasznos szolgálatait, *Szepsi* és *Szina* városokat SZATMÁRYNAK és Kassa városának adta örökbirtokul oly czéllal, hogy jövedelmükből könnyebben legyenek gondozhatók és végezhetők azok az alapítványok, melyeket SZATMÁRY a kassai Szent-Erzsébetegyházban s a tőle épített kápolnában már jóval előbb létesített.³ Ugyanakkor meghagyta II. LAJOS a jászói conventnek, hogy SZATMÁRYT és Kassa városát a megnevezett városok birtokába iktassa be.

SZATMÁRYNAK 1524 ápr. 7-én történt halála után LAJOS király igényt tartván a hagyatékában található vagyonra, április 8-án parancsot küldött Kassa város tanácsához, hogy SZATMÁRYNAK ott lévő pénzét s egyéb értékes ingóságát ne engedje széthordani, de hűségesen őrizze mindaddig, míg ez irányban intézkedni fog.⁴ A királyi biztosoknak Kassára történt érkezése alkalmával kiderült azonban, hogy a városi tanács SZATMÁRYTÓL egy 8000 aranyat tartalmazó fehér ládácskán, a már említett főpapi szerelvényeken és ezüst házieszközökön kívül egyebet nem kapott s ezek közül is az 1509-ben megörzés végett átvett 8000 aranyat már 1520-ban,⁵ a többi tárgyat pedig a boldogultnak még életében visszaszolgáltatta s ezekről az eredeti átvételi elismervényeket is fel tudta mutatni.⁶

Az Erzsébettemplom kincstárának gazdagságáról, ötvösművekben s egyéb felszerelvényekben, valamint miseruhákban s minden az isteni tisztelethez tartozó paramentumokban való

¹ TÓTH-SZABÓ PÁL: Id. mű, 297—299. l. A kassai titkos levéltárban őrzött eredeti fogalmazványt kiadta KEMÉNY LAJOS: A reformáció Kassán. Kassa, 1891. 31—37. l. Kassa város jegyzőkönyve 221—222. *Obligatio dominorum societatis etc.* 1519 szept. 5.

² TÓTH-SZABÓ: Id. mű, 259. l.

³ U. ott, 275. l.

⁴ Kassa vár. levélt. : 1061. TÓTH-SZABÓ: Id. mű, 302. l.

⁵ Kassa vár. levélt. : 1006. 1520. jan. 27. TÓTH-SZABÓ: Id. mű, 278. l.

⁶ A tanács levele 1524 ápr. 12-éről. Kassa vár. levélt. : 1069. TÓTH-SZABÓ: Id. mű. 302—303. l. — Egyik forrásunk szerint SZATMÁRY GYÖRGYÖN kívül a XVI. században nagy pártfogói voltak még a templomnak RUSZKAY PÁL és özvegye, ZAKOLY MARGIT. A férj 100 magyar frtot, az asszony pedig 1525-ben minden ingatlan s ingó vagyonát végrendeletileg a templomra hagyta. TUTKÓ: Id. mű, 83. l.

bővelkedéséről az 1516-ik évből reánk maradt ama leltári jegyzék szól, a melyet egy alábbi fejezetünkben részletesen bemutatunk. Az okszerű következtetés úgy okoskodnék, hogy e lajstrom a hitbuzgó polgárok áldozatkészsége és egyéb adományok révén idők múltán folytonosan növekszik, közbenjött okok miatt azonban ennek az ellenkezőjét kell tapasztalnunk.

Az első csapás, mely tudtunkkal a kassai Szent-Erzsébettemplom kincseit éri, 1526-ban állott be, a midőn királyi rendelet folytán a török ellen viselendő háborúra azoknak egy tetemes részét a királyi biztosok kezeihez kiszolgáltatják, hogy abból az ország szükségleteire pénzt verjenek.

«NICOLAUS BACHY venerabilis magister» és «STEPHANUS BOTH DE BAJNA» királyi commissariusoknak 1526. «dominica die ante festum beati Bartholomei» állítja ki a városi tanács a bizonyítványt, hogy a kassai Szent-Erzsébettemplom kincstárából «duas deauratas monstrancias, crucem unam deauratam, alteram vero argenteam» kivételével összesen *százharminczkilencz márka*, továbbá a Mária-Boldogasszony tiszteletére felszentelt Domonkoszerzet templomából 35 márka, a Szent-Miklós tiszteletére épült Ferenczrendiek templomából pedig 40 márka súlyú ezüst templomi szerelvényeket mérnek le s adnak át, az ő becsületes őrizetükre bízván azokat.¹

A három templomból tehát összesen 214 márka súlyú egyházi kincsek jutnak ez alkalommal a királyi biztosok kezeire s ezek sorában egymagából a Szent-Erzsébettemplomból százharminczkilencz márkát nyomó, hogy örök időre megsemmisüljenek a magyar művésztörténet végtelen veszteségére. Sajnálunk kell, hogy az átadott művek részletes lajstromát nem ismerjük s így inkább csak sejteni lehet, hogy az ekkor kiszolgáltatott kincsek sorában az Erzsébettemplomnak bizonyára a legrégibb, nemes fémtartalomra legtöbbet nyomó s így pénzzé legkiadóbban fölverhető, vagy másként értékesíthető szerelvényei foglaltak.

Azt a harminczöt-negyven esztendőt, mely JÁNOS-ALBERT lengyel herceg ostromától a XVI. század harminczas éveig elmúlik s amit a Szent-Erzsébettemplom történetének békés, nyugodt időszakához számíthatunk, csakhamar a hitújítás mozgalmas eseményei váltják fel Kassán is, hogy ettől fogva kisebb-nagyobb hullámaival, sokszor veszélyes s a nemzet békéjét is kockáztató, izzó párt- és vallási tusává fokozódott szenvedélyeivel kétszáz esztendőn át megzavarja az egész város nyugalma.

A reformáció mozgalmai már nagyon korán, a XVI. század huszas éveiben kezdenek jelentkezni Kassán. Egyik első s legnagyobb híve, HENCKEL JÁNOS, a reformáció felé hajló katolikus lelkész, II. LAJOS nejének, MÁRIA királynénak későbbi udvari papja, a reformációnak az akkori budai polgárokkal együtt Budán a királyné udvarában egyik legbuzgóbb terjesztője volt.

HENCKELT ROBELL JÁNOS kassai papnak 1522-ben történt halála után hívja meg lelkészül a kassai tanács s még ugyanebben az évben küldi bíróját, FERBER JÁNOST és consulját, KÜKELBRECHT MIHÁLYT, 12 lovassal és 3 szekérrel Lőcsére, hogy ezek az akkor ott működő HENCKELT Kassára hozzák. A kassaiak nagy pompával fogadják a már ekkor híres férfiút s

¹ MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története. 35. l. — Az ország egész területéről ekkor összeszedett kincseknek a «becsületes megőrzésére» nézve commentár nélkül idézzük egyik kiváló történetírónk szavait: «Az egyházi kincseknek pápailag is engedélyezett s az ország védelmére fordítandó beszédese és értékesítése sem fedezhette legkevésbé is a szükségelt kiadásokat. Mert először is az egészet úgy sem szolgáltatták ki a kegyurak és lelkészek, másodszer pedig, mert a kiszolgáltatottnak egy jó része az exactorok kezén tűnt el. SZERÉMI nem habozik néven is megnevezni a hűtlen sáfárokat, kik a kincsek egyrészének eltolvajlása által szegénységből gazdagságra vergődtek, vagy a kik a prédát víg duhajkodásban eldözsölték: Domum Dei intaxabant et exigebant cruces, calices, turibulum et sic de singulis. Et exactores isti erant CASPARUS SEREDI, erat valde pauper, sed ex thesauro Ecclesie fuit magnificus; et secundus parochus BENEDICTUS BUDENSIS erat exactor, et ipse pauper quicquid optinuerat totum consumsit cum eccleriscibus.» ORTVAY TIVADAR: A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei. Értek. a tört. tud. kör. XXII. köt. 9. szám, 12. és 61. l. 96. jegyzet.

másnap megmutatják neki a paplakot, a gazdasági épületet s a kertet, «melyet előde elég pusztá állapotban hagyott.»¹

HENCKEL JÁNOS időközben Mária királyné udvari szónokává lesz s midőn a mohácsi ütközet után 1526-ban visszatért volna Kassára, a város előkelőit s a lakosság egy részét csakhamar beavatta LUTHER tanaiba. SINAY szerint a «csendes, szelid és bölcs»² HENCKEL tanítása rohamosan hódít a lakosság soraiban, úgyannyira, hogy a mikor 1531-ben SZALAHÁZY TAMÁS egri püspök DÉVAI BIRÓ MÁTYÁST, a kassai magyar hívek prédikátorát elfogatja, bilincsekbe vereti s fogságba hurczoltatja,³ e miatt valóságos zendülés tör ki a városban.⁴

Kassa a XVI. század harminczas éveinek közepén úgyszólván már teljesen behódolt a reformáczióknak.

Az új vallás elfogadása minden nagyobb nehézség nélkül ment Kassán is, amiként elterjedt az egész országban «tulajdon szépsége, kiválósága és igazsága következtében és nem valami külső erőszak útján, vagy emberi cselvetésekkel»⁵ s így, mivel e mellett az egyház patrónusa is maga a város volt, a templomok papjaikkal, szerelvényeikkel és gazdag alapítványaikkal a városi előljárósággal és a lakossággal együtt aránylag simán s minden jelentékenyebb rázkódtatás nélkül mentek át a reformáczió szolgálatába.⁶

HENCKEL JÁNOS után STÖCKEL LÉNÁRD a legerősebb terjesztője a lutheranizmusnak a felvidéken s már Bártfán való működésének első évében, 1539-ben, egységet teremt az öt szabad királyi város — *Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse és Kiszzeben* — között, végleg megnyeri ezeket a reformáczióknak s megírja a *Confessio Pentapolitana* czímen ismert hitvallását,⁷ mit az öt város, az 1548. évi országgyűlés XI-ik dekrétuma értelmében s királyi utasításra 1549. augusztus 14-én nemcsak I. Ferdinándnak, de addig legfőbb egyházi hatóságának: VERANCICS ANTAL egri püspöknek is bemutat annak igazolására, hogy abban KÁLVIN-féle sacramentárius irány nem foglaltatik.⁸

Vallási tekintetben Kassa városa ebben az időben az említett négy szab. kir. várossal együtt egy szeniorátusi kerületet képezett s e városok egymásközti viszonya valósággal a dacz- és védszövetség természetével bírt. A mindnyájukat közösen érdeklő ügyeket egyetemes ülésekben, zsinatokban tárgyalták s amennyiben valamelyikük a vallásuk szabad gyakorlata ellen célba vett merényletről korábban értesült, ezt a többiekkel azonnal tudatta, bajaikban egymást kölcsönösen támogatták, sőt az egyes városok követek útján képviseltették magukat a szövetséges társaik beléletében felmerült ünnepélyes alkalmakkor. A hivatalosan is az ágostai evang. hitfelekezethez tartozónak ítélt kassai egyház élén a plébános vagy lelkipásztor állott s ő alája voltak helyezve a magyar, a német s a tót nyelvű lakosság külön prédikátorai, a segédlelkészek, az iskolaigazgató, a segédtanárok és a karvezető.⁹

Így állván a helyzet, megérthető, miért nem lehet Kassán a reformáczió *erőszakos* foglalásáról beszélni. A város egész lakossága, csekély kivétellel, úgyszólván észrevétlen átmenetben térvén át LUTHER tanításaira, a *lutheránus vallású város* minden nagyobb emotio nélkül vette birtokába a Szent-Erzsébettemplomot s miután annak kegyura maga a város volt, ez hívta meg vagy választotta és fizette a lelkészeket is. Ez az oka annak, hogy évszám

¹ TUTKÓ: Id. mű, 86. l.

² SINAY MIKLÓS: A magyar- és erdélyországi reformáczió története 1564-ig. Ford.: HERPAY GÁBOR. Debreczen, 1911. 170. l.

³ SINAY MIKLÓS: Id. mű, 189. l.

⁴ RÉVÉSZ IMRE: Dévai Bíró Mátyás. Pest, 1863. 31. l. és *Magyarország vármegyéi és városai*. I. 51. l.

⁵ SINAY: Id. mű, 196. l.

⁶ RÉVÉSZ KÁLMÁN: Százéves küzdelem a kassai ref. egyház megalakulásáért. Budapest, 1894. A Magyar Prot. Irod. Társ. kiadv. 2. l.

⁷ A hitvallás tulajdonképeni címe: «*Confessio Christianae Doctrinae Quinque Regionum Libellumque Civitatum*». Cassovia, 1613. (Szabó: RMK II. 352. sz.)

⁸ *Századok*, 1895. 27. l.

⁹ RÁTH GYÖRGY: Két kassai plébános a XVI. században. *Századok*, 1895. 27—28. l.

szerint nem tudjuk fixirozni azt az időt, mikor váltja fel a kassai Szent-Erzsébettemplomban a katolikus istenítisztelet a lutheránus szertartás s így meg kell elégednünk annak a megállapításával, amit PAULER GYULA és RÉVÉSZ KÁLMÁN is kimondottak, hogy a kassai Erzsébet-templomot már a reformációnak kezdete óta bírta a lutheránus felekezet.¹

Elfoglalásával — dicséretükre szolgálhat — éppen úgy mint németországi hitsorsosai, változatlan állapotban őrzik meg a templom összes régi felszereléseit s úgy, amiként azelőtt álltak, meghagyják helyeiken az oltárokat, a képeket s az orgonát is.

1549-ben Kassa lakossága — nagyon csekély számú katolikus kivételével — teljesen lutheránus már s templomaiban, kezdve a Szent-Erzsébetegyházon le a legkisebbikig, mindenütt a lutheránus istenítiszteletet és szertartásokat gyakorolják² mindaddig, amíg egy félszázad múlva a protestantizmus egy másik felekezetének — KÁLVIN híveinek — minderősebb terjedése és a kálvinizmus tanainak kialakulása a viszonyokat itt is meg nem változtatja.

KÁLVIN hívei a XVI. század ötvenes éveiben jelentkeznek Kassán s már ekkor kezdődnek el azok a súrlódások a két felekezet között, a melyek körül a város magyar és német lakossága nyelv szerint csoportosul.

Emez összeütközéseket akarja orvosolni FERDINÁND királynak 1552. évi ama rendelete, melyben meghagyja, hogy a város magyar és német lakosai egyenjogúaknak tekintessenek, de a mely királyi intézkedés nem vezet az óhajtott eredményre, mert a túlnyomó számban lévő lutheránus vallású polgárság a kálvinista magyarok továbbzaklatásával fel nem hagy. S miután e belső viszálykodáshoz még a folyton meg-megújuló katolikus reakció is hozzájárult, 1553-ben már annyira elmérgesednek a viszonyok, hogy a kassai nép fegyveres kézzel a Domonkosok templomára ront, az abban lévő képeket és oltárokat vandál módra összetördeli s a Boldogságos szűz Máriának két, csodás művészettel és nagy költséggel készített szobrát, melyek közül egyik a templomban volt felfüggesztve, a másik pedig drágakövekkel és gyöngyökkel ékesítve a zárdatemplom kamrájában szoros zár alatt volt elhelyezve, a bíró és társai apró darabokra vagdalják s ez utóbbinak darabjait — bizonyára nem kegyeletből indítva, de a drágakövek és gyöngyök miatt! — a városa polgárainak házaiban szétosztják.³ Ugyanekkor a polgárok KOLOZSVÁRI JÁNOS perjelt és szerzetes-társait is halállal megfenyegetve a városból szitkok között kiűzik, miközben sárral és kövekkel dobálják őket.⁴

S míg a város lakosai közt az áldatlan felekezeti viszálykodások dúlnak, 1556-ban szomorú s végtelen nagy csapás éri magát a Szent-Erzsébettemplomot: április 13-án a város jegyzőjénél, SCHEICZLICH MÁTYÁS házánál, esti 9 órakor tűz támad s ez a várost 32 ház kivételével rövid idő alatt teljesen elhamvasztja. A város veszedelmét hirdető lángok egész Rozsnyóig ellátszottak. A rettenetes tűzvészben leégtek a város déli és nyugati részén lévő bástyák,⁵ leégett a Szent-Erzsébettemplom is, de nem csak külsején, hanem miután a tűz a templom belsejébe is utat talált, megégett benne minden, a mi nem kőből volt, négy oltára kivételével, amiket sikerült megmenteni.⁶ A templom tornyában lévő harangok kivétel nélkül elpusztultak

¹ Wesselényi Ferencz nádor és társai összeesküvése. II. 422. l. és Abauj-Tornavárm. és Kassa monogr. 150. l.

² PAIKOSS ENDRE: A kassai hely. hitv. egyház megalakulásának története. Sárospatak, 1889. 15. l. Szerző e részletről a következő forrásokra hivatkozik: TIMON, Cassovia. 172. l. — Schemat. Cler. Cassov. de Anno MDCCCXL., 12. l.

«Tabulas et altaria eiusdem monasterii difregissent, et dissecuissent, Præterea duas imagines beatissimæ Mariæ virginis, mira arte et magnis sumptibus fabricatas et exsculptas, alteram in templo prædicto suffixam et pendentem, alteram vero lapidibus præciosis et gemmis exornatam, in latereque templi ipsius monasterii inclusam et sub clausura et sera conservatam, iidem iudex et ceteri complices sui in minutas particulas dissecuissent, quas quidem particulas imaginum prædictorum in singulas domos civium ipsius civitatis Cassoviensis divisissent.» Kassa város levélt. 1652. évi 153. sz. Arch. Ért. 1902. 332. l.

³ Magyarorsz. vármegyei és városai. I. 52. l.

⁴ Arch. Ért. 1899. 111. l.

⁵ Ezek: a főoltár, a Mária halála-, a Szent Antal- és a Mária látogatása-oltára.

s ezek összeolvadt maradványaiból öntette ILLENFELD FERENCZ kassai műhelyében 1558-ban a tanács a mai Orbán-harangot s azt a másik, Szent-János tiszteletére felszentelt 70 mázsa súlyú kisebb harangot, mely most a Szent-Erzsébettemplom északi tornyában van elhelyezve. Leégett továbbá a Boldogságos Szűzről nevezett Domonkosok temploma és a minoriták egyháza zárdáikkal együtt, a paróchia s a csúcsives stilben épült régi s nevezetes városi tanácsház — curia civitatis — is, mely a Szent-Erzsébettemplomtól északra a piacz-tér ama részén állott, ahol jelenleg a színházépület van; leégett végül még az iskola, a városi fürdő és az öntőház is. A tűzvész oly iszonyú erővel dühöngött, hogy a város évkönyvei és okmányai éveken át erről az évről mint a «nagy tűzvész» — der Brunst — idejéről beszélnek¹ s CROMER LÉNÁRD, a későbbi városi főjegyző, aki a katasztrófa idején segédtanító volt Kassán, ezt a chronosztikonos disztichont költi a tűzvész emlékére:

VentVrI eVentVs CeLebrIs CassoVia beLLI
VVLCano MethVens Ipsa perVsta rVIt,²

az 1558-ban öntött Orbán-harang felirata pedig ekkép emlékezik meg róla: *Anno Christi MDLVI, quo Cometæ duo visi, ac rebellium aliquot regni Procer. contra Maj. Reg. insalescebat conspiratio: haec Regalis urbs Cassovia ex horribili eorum flatu proximam diem XIII Aprilis sequente una cum sacris aedibus, ac speciosis aedificiis fere tota conflagravit.*

A tűzvészben elpusztult az a toronyóra is, a melyet a KROMPHOLTZ MIKLÓS által 1497-ben befejezett restaurálás alatt helyeztek el a templomon.

A tanács a veszedelem elmúltja után nyomban hozzá lát a város újjáépítéséhez s a nagy költségek fedezéséhez szükséges pénzt, vagy legalább annak egy tetemes hányadát, a Szent-Erzsébettemplom kincsei egy részének eladásából és zálogbavetéséből szerzi meg. Ez volt a második csapás, mely e tiszteletreméltó emlékekkel érte, bár e veszteség az 1526-ikihoz képest enyhébbnek mondható, mivel e kincsek, ha eredeti helyükről el is vitték őket, véglegesen meg nem semmisülhettek s lappangva most is létezhetnek valahol.

«Item — mondja az egykorú városi számadó-könyv — *haben wir vom herr(n) HANS FYNCK das geltt empfangen, welches er von dem Bartfeler herrn auff das geschmaidt der Kyrchen enttlehent hatt ym namen des Ersamen Rotts, ond sind gewesen fl 400.*»

Majd tovább:

«Item *donnerstag vor* Bartholomej (az új naptár szerint: aug. 25-e előtti csütörtökön) *haben wir vom LOSONCZI ANDRES DEAK empfangen von wegen des sylbers der Kyrchen fl 140.*»

«Item *sonabentt am Tag* Emerici (az új naptár szerint: nov. 5.) *hatt ein Ersamer ROTT dem herrn JÖRG BERGSTETER die 4 Kreutz der Kirchen verkaufft, ond wir von ihme haben darauf empfangen fl 175.*»

Végül:

«*Montag vor* Martini (az új naptár szerint: nov. 11-ike előtti hétfőn) *hatt herr JÖRG BERGSTETER für dieselben Kreucz uns eingereicht fl 10.*»³

Amint e feljegyzésekből látható, a kassai tanácsurak három ízben adtak ki az Erzsébet-templom kincstárából ötvösműveket. Május 7-én FYNCK JÁNOS városi tanácsos 400 frtot szolgáltat be a számadók kezeihez a *bártfaiaknak* elzálogosított értékek fejében; augusztus 24-én a számvevők azt a 140 frt átvételét nyugtázzák, a melyet LOSONCZI ANDRÁS DEÁKTÓL kapnak ugyanilyen tárgyakért, november 5-én végre JÖRG BERGSTETERNEK ad el a tanács négy keresztet, amikért ő ez alkalommal lefizet 175 frtot, egy hétre rá pedig kifizeti a hátrálékos 10 frtot

¹ MIHALIK JÓZSEF: Kassa város 1556. évi számadás-könyve. Tört. Tár, 1896. 160—171. l.

² Tört. Közl. Abauj-Tornav. és Kassa múltjából. I. 84. l.

³ MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története. 37. l.

A zálogbavetett templomkincsek közül 400 frt értékű Bártfára került. Hogy mik voltak ezek, nem lehet tudni, mert részletes lajstromuk hiányzik, lehet azonban, hogy e készletek az ottani Szent-Egyedtemplom kincstárába kerültek s ebben az esetben azok még ma is ott vannak s a templom régi fölszerelésének bizonyára legérdekesebb tárgyai közé tartoznak. Az Erzsébettemplom kincseinek másik része LOSONCZI ANDRÁS DEÁK kezein keresztül származott el Kassáról. Oly mindennapi e név, hogy lehetetlen őt magát tekintenünk a kincs megvásárlója gyanánt s e helyett inkább azt kell hinnünk, hogy ő csak mint közvetítő, vagy megbízott járt el e vásárlásnál, vagy csupán csak a kincsek átvételére s elszállítására volt felhatalmazva.

JÖRG BERGSTETTERREL, neve előtt a «herr» jelző állván, némi tekintetben tisztába jöhetünk: BERGSTETTER tanácsstag lehetett valamely felvidéki városban, talán éppen *Bártfán*, lehet azonban, hogy *Iglón*, avagy *Lőcsén*.

Miután az eladott templomi szerelvények súlya felől nincs útbaigazító adatunk, azok értékösszegét kell vizsgálat tárgyává tennünk, hogy fogalmat nyerhessünk a kincsek mai értékéről. Összesen 725 frt ára egyházi készletet adtak el ez alkalommal. Ha ennek az összegnek 15-szörös értékét számítjuk, kitűnik, hogy a mai érték szerint 1556-ban mintegy 10,875 frtnyi kincs került eladásra. Ha ezt az 1516-ik évi leltár összes értékével hozzuk viszonyba, megállapítható, hogy ez amannak ötödrészét sem teszi, amiből, számításba véve az 1526-ik évi 139 márkányi apadást, ismét az lesz nyilvánvaló, hogy az Erzsébettemplom kincstára ennek az eladásnak a révén 1556-ban körülbelül fele részével megkevesbedett, tehát jelentékenyen megszegényedett.

Nem lehet okunk feltenni, hogy a tanács a templom kincseinek árából befolyó pénzt másra s nem magának a templomnak karbahozatalára fordította. A város 1556-ik évi számadó-könyveinek tanúsága szerint a Szent-Erzsébettemplomot — a többi templommal együtt — GÁBOR és GYÖRGY ácsmesterek még ebben az évben befedik s ezért, egyéb természetbeli járulékokon kívül, 207 frt készpénzt kapnak a tanácstól.¹ A kőfaragó-munkát MÁTYÁS mester végzi s a templom (illetve templomok) ilyenmő javítására fordított összeg 116 frt 28 denár-ra rúg.

Ugyanekkor lát hozzá a tanács a templom órájának kijavittatásához is s erre összesen 27 frt 5 denárt fordít, a miből MÁTÉ *lakatosmesternek* 8 frt, MIKLÓS *festőnek* 17 frt 55 d, az aranyozást végző MIKLÓS *öttyőznek* (a ki MIKLÓS *festővel* nem egy személy) 1 frt 50 d, az esztergályosmesternek 16 d, végre BRICCIUS *puskaművesnek*, a ki az órához szükséges harangokat öntötte, 32 denár jut.²

¹ «Carpentario templum edificanti. Item dem meister GABRIEL und JORG zimerleuthe, welche die Kirchen deken, haben wir par gelth auff arbeyt geben fl 207. Mehr inen gekauft 8 seiten bachfleisch per f 2 d 32, tutt summa fl 9 d 28.» *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

² Item (t. i. am dienstage vor pfingstn) dem mate schlosser habn wyr gebn auff den szeger machn fl 6.

Item am obent Jois (= Johannis) baptiste habn wyr gebn dem her richter ain gulden ym golt dy hand czum szeger vergolden tut fl 1 d 50.

Item (montag Margarethe) dem Moler der den Seiger malet gebenn fl 1.

Dem dreszler, das her ein pater noster und eyn stab zcw wr gemacht hott d. 16. *Arch. Ért.* 1899. 111. l.

Item dem meister MATTS, das er den Szeiger zugericht hat nach der Stattbrunst haben wir abzalt und geben fl 25. *Arch. Ért.* 1899. 111. l. (A számadó-könyv e bejegyzése cummulatív feljegyzés lehet s így a lakatosmesternek a részletekben kifizetett összegeket egyesítve tartalmazza.)

Item dem BRICCI buhsenmaister für den glöcken zur chr d 32. *Arch. Ért.* 1899. 111. l.

Item dem Moler gegeben sabbate ante Laurenty fl 1.

Item dem MICLOS moler die Joannis decollationis haben geben, das her dy wr molth fl 3.

Item (t. i. am Sonabent die decollationis Seti Joannis) mer dem MICLOS moler gebn auff moler golt, dy wr zü molen, was der MICLOS goldtschmidt hot bezalth vnd geborgth fl 1 d 55.

Item am Sonnobent noch Nativittis Marie hoben dem MICLOS goldtschmidt das her zcw wr mollwerk, als goldt und ander farb gekauft hath fl 11j.

33. KASSA VÁROS LÁTKÉPE A XVII. SZÁZAD KÖZEPÉN.

E számveteli tételekből tudjuk meg, hogy az ujonnan elkészített órának mutatói kezét ábrázoltak s hogy az óramű harangokkal volt felszerelve. Jóllehet az órán dolgozott munkások járandóságait még az év végén is fizetgeti a tanács, az óra maga már augusztus hó vége előtt készen lehetett, mert a tanács keresztelő Szent-János fővételének előestéjén fizeti ki annak a 6 festett zászlónak az árát, a melyekből hármát a városházára, kettőt az iskolára, egyet pedig az *óra fölé* tűztek ki, bizonyára valamelyes ünnepélyes alkalomból, talán éppen a tűzvész után történt építkezések befejezésének az öröme.¹

Szent-Erzsébet napja táján már annyira előrehaladtak a templom javítási munkálatai, hogy az ezt követő vasárnapon a toronyőroket is felfogadják² a tanácsurak, bizonyára azért, hogy szolgálatuk teljesítésére nyomban befogják őket.

1560-ban FRÖLICH, másként HILARIUS TAMÁS lesz protestáns lelkész Kassán s ettől fogva négy lusztrumon át gyakorol nagy befolyást a város egyházi és iskolai ügyeire. FRÖLICHET az 1560-ik év elején hívta meg a város Hodrusbányáról s ő már működésének első napjaiban szabályozza a háromnyelvű lakosság között az istenitisztelek rendjét.

A magyar lakosság vele egyidőben választja meg prédikátorává HUSZÁR GÁLT, kit a városi közgyűlés 1560 márczius 20-án iktat új állásába. FRÖLICHnek HUSZÁRRAL, a tót pappal és a tanári karral rövid idő alatt sikerült az istenitisztelek sorrendjére nézve egyetértésre jutnia. HUSZÁR GÁL FRÖLICH «superintendens» alá helyezkedik s az április hó 3-án tartott tanácsülésben vele és a szláv prédikátorral, valamint az iskolamesterrel és segédtanítóval együtt jelenik meg az ülésben, a hol FRÖLICH tolmácsolja a polgárság magyar részének óhajait, mire a tanács elhatározza, hogy vasárnapon reggel a magyar prédikáció s azután, szokásosan, 12 órakor a német tartassék, a katekizmus pedig német nyelven a nagy, magyarul a kisebb templomban (t. i. a Szent-Mihálykápolnában) taníttassék. Az estvéli imádságot követőleg ismét németül prédikáljanak a nagy templomban, viszont kedden HUSZÁR GÁL — ha jónak látja — reggel tanítson a nagy templomban s mint a szokás előírja, fehér ingben keresztelje a kisdedeket.³

E szépen meginduló rendet azonban csakhamar zavar váltja fel, mert VERANCICS ANTAL egri érsek, hogy még egy kísérletet tegyen a városnak a hitújításból való kiragadására, HUSZÁR GÁLT október havában elfogatja s a városi főkapitány őrizete alá helyezi. A város minden módot megragad HUSZÁR kiszabadítására s midőn a prédikátort karácsony másodnapján Egerbe akarják vitetni, a nép formálisan fellázad s HUSZÁRT fogsága színhelyéről a bedöntött kemenczén át kiszabadítja.⁴ A kormány e kudarcz után s látva a szívos ellent-

Item (ugyanakkor) hobn geben dem Miclos Moler auff seyn arbett fl 1j durch dem Miclos goldschmidt geschickth.

Item dem Miclos Moler am Sonnobent vor fran. hoben an seyn lon gebn fl 1.

Item am Sonnobent in vigilia Luce evangeliste hoben der *er macher Mester mathe schlosser* gebn fl 1j.

Item sonobent noch Elizabeth haben wir dem Moler gebn fl 1.

Item eodem die (t. i. Donnerstag am tag Sylvestri) dem Moler der den *seiger* gemalt hatt habn wir (gegeben) fl 3.

Dem schlosser der die er macht. Item dem schlosser am Sonnobent in die Joannis decollationis haben dem Mathe schlosser gebn fl 1 j. off seyn arbet vnd ist sein knab off den hawsz (t. i. a város-házán) gewesen. MIHALIK JÓZSEF: Kassa város 1556-ik évi számadás-könyve. *Tört. Tár*, 1896. 160—171. l.

¹ Sabbato die decollationis sancti Joannis Baptiste. Item dem CHRISTOF Moler von 6 pfenel, 3 auf Stadthausz, 2 auf dy Schule, 1 *über den szeger* von farbe und czymmerman geben fl 2. *Tört. Kézl. Abauj-Tornavárm. és Kassa multjából*. I. 84. l. és *Arch. Ért.* 1899. III. l.

² Item Sonabent nach Elizabeth haben die heren 2 wechter auff dem Thwrm aufgenommen, deren lon ist wochlich d. 50 iglichen. Der eine heist JANOSS HUSKA vnd der Ander JANOSS OLASZ THAMASZ FIA von Eperies. Vnd haben wir dem einen geben vor 3 tag d. 23. MIHALIK J.: *Id. helyen*.

³ *Tört. Tár*, 1890. 197. l. és RÁTH GYÖRGY: Két kassai plébános a XVI. században. 31—32. l.

⁴ FRAKNÓI V.: Huszár Gál életéhez. Századok, 1876. 32—33. l. — Dr. Csűrös F.: A debreczeni városi nyomda története, 19. l. és a 309. lap 3. jegyzete. — És *Magyarország vármegyéi és városai*. I. 52. l.

állást, jó ideig nem igen háborgatja a várost s inkább a kálvinisták és unitáriusok ellen fordul, a miben a város telivér lutheránus tanácsa is következetesen s mindvégig kitartóan a kezére jár.

A milyen mértékben nyomul az ország déli területén mind előbbre s előbbre a török, olyan mértékben gyarapszik Kassa magyar lakossága is, melyet az alsó részekből a törökség «szélesztett el, mint a szél a polyvát» s a mely «futott nép» mint biztos menedékhelyre, szívesen özőnlík Kassára, hogy «annak szárnya alá adja magát».¹

A város magyar lakosságának gyarapodásával nő a kálvinizmus ereje is s ez 1567-ben már olyan fokú, hogy FRÖLICH TAMÁST SCHWENDI LÁZÁR főkapitány előtt — a ki szintén lutheránus volt — arra a nyilatkozatra fakasztja, hogy kész helyét átengedni a magyaroknak.² Ez az erő azonban tehetetlen még, mert a lutheranizmus felülkerekedése most még visszaszorítja a református magyarságot s ez csak egy jó félszázad múlva, BETHLEN GÁBOR alatt, lép egész erejével s annyira előtérbe, hogy szintiszta magyar várossá alakítja át Kassát. Hogy KÁLVIN tanai tényleg 1567-ben kezdenek Kassán a legerősebben elterjedni, azt a város írott emlékei is bizonyítják.³ A református hitbuzgóság túlkapásának a rovására kell írunk aztán, hogy ha kisebb mértékben is, de újból megismétlődnek az 1553-ik évi események: Bakay István és Tóth Ferencz református polgárok a Szent-Mihálykápolna oltárait törik össze,⁴ a miért a városból futva kell menekülniök.

A Szent-Erzsébettemplom 1576-ban égett le újból, e században immár másod ízben.⁵ Ez a tűz azonban nem lehetett valami jelentékeny s nagyobb károkat sem okozhatott a templomban, mert minden bővebb feljegyzést nélkülözünk róla.

A harmadik tűzvész 1585-ben sújtja a templomot, a mikor a városi tanács a leégett toronysisak tervének elkészítését ANDRÁS *ácsmesterre* bízta.⁶ E tűzvész után fedeti be a tanács a templom tornyát réz- és bádoglemezzel, a miről egy 1604-ben kelt okirat fogalmazványából értesülünk,⁷ a templom leégésének emlékére pedig a Szent-János kápolna falába a

P(OPULUS) S(ENATUS) K(ASSOVIENSIS), ANNO 1585 feliratot véseti be.⁸ A protestáns lakosság 1589-ben készített el vörösrézből azt a kakast, a melyet megaranyozva az Erzsébet-templom tornyára szánt.⁹ A kakas testébe bevéselt 1589. évszám a készítés idejét mutatja, a B. T., T. B., L. B., S. H., N. W., G. S., G. G. és H. K. betűk pedig a város akkori előjáróinak neveit rejtik.

Eger várának 1596-ban történt eleste után, RUDOLF király 1597. évi decretumával, «mivel hogy az egri káptalannak eddig még székhelye nem volt», addig is, a míg Egert visszafoglalhatják, a káptalan székhelyéül, a város szabadságának érvényben hagyása mellett, Kassa neveztetik meg. A királyi decretum megengedi, hogy a káptalan saját egyházmegyéje

¹ MIHALIK JÓZSEF: Kassa város ötvösségének története. 50. l.

² *Felsőmagy. Múzeum-Egyl. XI. évkönyve.* 66. l.

³ *Prot. Civ. Cassov. Tom. II. de anno 1567.* TUTKÓ: Id. mű, 110. l.

⁴ *Arch. Ért.*, 1902. 332. l. és 1897. 44. l.

⁵ *Arch. Ért.*, 1890. 341. l.

⁶ *Arch. Ért.*, 1899. 112. l.

⁷ «Dieselbe (t. i. a Szent-Erzsébettemplom) nach dem sie innerhalb 50 jahren *dreimal* abgebrennen, wiederum erbaut, der Kirchturm daneben, so zuvor nur ein hölzernes dach gehabt, mit kupfer undt blech gedeckt und wohl verwahrt, die grosse glocken mit ihrem uncosten giessen lassen, auch die hungarische capellen (t. i. a Szent-Mihálykápolnát) und die schulen grösser gebaut.» *Arch. Ért.* 1890. 341. l.

⁸ *Arch. Ért.*, 1897. 44. l. — E felirat ma már nem látható a templomon.

⁹ TUTKÓ azt állítja, (id. mű, 107. l.), hogy a Szent-Erzsébettemplom 1589-ben a kálvinisták kezére került s ekkor ezek tüzik annak tornyára a kakast. Ez állításnak ellentmondanak a történeti tények, mert a templom soha sem került a reformátusok birtokába. Ha tehát a kakast a templom tornyára 1589-ben tényleg feltűzték, azt csakis a lutheránusok tehették meg, mert a templom az időben is az ő kezükön volt. — A kakas ez idő szerint a kassai ref. templom tornyának csúcsán van elhelyezve, a hová azt 1853-ban tűzték fel.

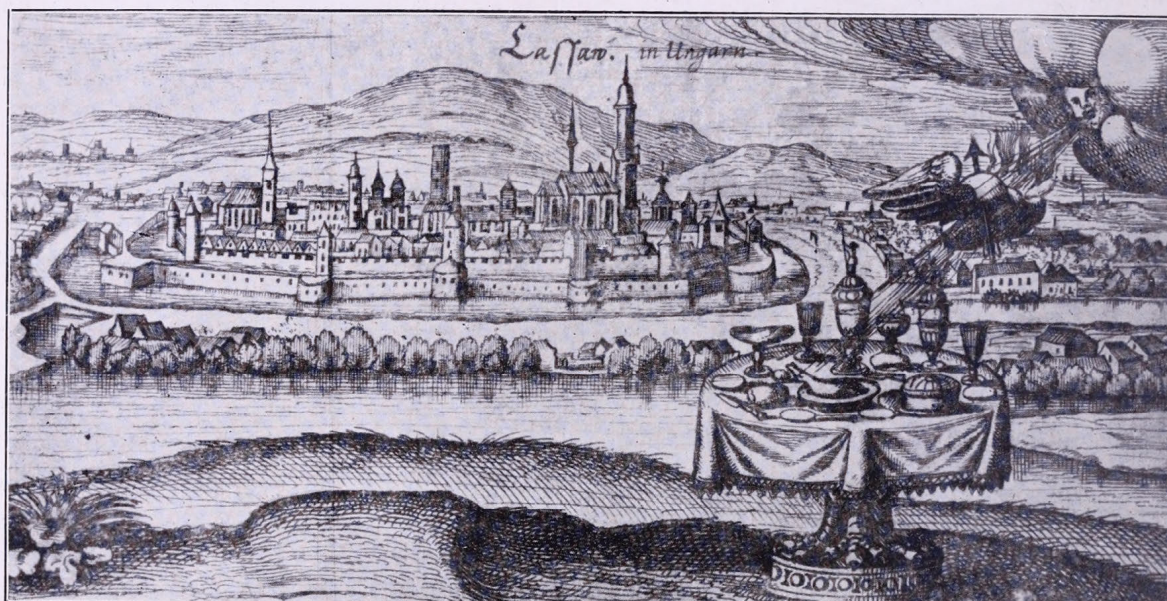

területén a végrehajtásokban és kiküldetésekben eljárjon s hogy elveszett pecségei helyébe újakat készíthessen, de kisebb számban, mint eddig voltak, hogy jövőre a hamisítások kikerülhetők legyenek.¹

Ezzel az aktussal végződik a kassai Szent-Erzsébettemplomnak s a vele kapcsolatos eseményeknek XVI. századbeli viszontagságos története, hogy a következő század során a máris sokat kiállt templom az eddigiéknél még súlyosabb megpróbáltatásoknak legyen részese.

A XVII. század.

Az egri káptalannak Kassára történt átköltözése után RUDOLF türelmetlen kormányja segítségével nemsokára újult erővel indul meg a Szent-Erzsébettemplomnak a katolikus hívek számára való visszafoglalására irányuló mozgalom, a melyben, mint egyáltalán az ellen-

34. KASSA VÁROS LÁTKÉPE DÉLNYUGAT FELŐL, A XVII-IK SZÁZAD MÁSODIK FELÉBŐL.

reformációnak és a vallásüldözésnek a megindításában, FORGÁCH FERENCZ nyitrai, de különösen SZUHAY ISTVÁN egri püspöknek, a ki ekkor nem rendes székhelyén, hanem mint a magyar kamara elnöke Pozsonyban lakott, volt a legtevékenyebb része.

A «minden jog- és erkölcsi érzék nélküli» SZUHAY, «a kibén Rudolf beteges lelke megtalálta a maga föltétlen emberét»,² sürgette leginkább a királyt, főképp pedig az 1603. év nyarán arra, adassa át az egri káptalannak a kassai Erzsébettemplomot. RUDOLF ezt nyomban megígérte, de mert a kassai főkapitányi állás éppen üresedésben volt, a templom elvételét arra az időre halasztotta, a mikor Kassára főkapitányt küldhet.³ GONZAGA FERDINÁND lemondása után BARBIANO JÁNOS JAKAB belgiojosói gróf neveztetvén ki kassai főkapitánynya, RUDOLF már 1603 november 11-én BARBIANO útján meghagyja a tanácsnak, hogy a Szent-Erzsébetegyházat összes felszerelésével és kincseivel együtt BARBIANONAK minden további

¹ *Corpus Juris Hungarici*. Magyar Törvénytár 1000—1895. Budapest. 1526—1608. évek, 827. l.

² ACSÁDY I.: Magyarország három részre oszlásának története. Budapest, 1897. 569. l.

³ ACSÁDY I.: Id. mű, 578. l.

késedelem és ellentállás nélkül adja át, hogy ő viszont annak birtokába az egri káptalant bevezesse. A királyi rendelet egyben figyelmezteti a tanácsot s általa az egész várost, hogy a katolikusokat az isteniszolgálatban akadályozni s háborgatni ne merészkedjenek s megjegyzi, hogy ha e parancsnak csak némikép is ellenszegülnének, BARBIANO meghatalmazást nyert a templomot fegyveres erővel is elfoglalni.¹

A főkapitány a király e parancsát kegyetlen szigorral hajtja végre 1604 január 6-án. Miután tartott a város népétől s hogy bátorságosabban foglalhassa el a templomot, *Szendrőből*, *Tokajból* s egyéb véghelyekből ötszáz német és vallon fegyverest rendelt Kassára, a kik kora virradatkor leeresztett zászlókkal jönnek be a városba, legelsőbben is elfoglalják a kapukat s aztán körülvesszik a Szent-Erzsébettemplomot s a reformátusok házeit, mert a város népe is fegyveres kézzel volt, de «darabonkint, házaknál»² eloszolva. A katonaság az ágyúkat élesre tölti s az Erzsébettemplom ellen szegezi, lelövessel fenyegetve minden protestánst, ki csak belépni is merészelt volna. Maga BARBIANO a «poéta szabású» BOCATIUS János városi bírót felhívja az «udvarba», vagyis a főkapitányság épületébe s miután közölte vele a király parancsolatját, felszólítja, legyen a város a parancs iránt engedelmes, ha a maga javát kívánja. A templom kulcsait is elhozatja a papoktól s ezek, nem mervén a kulcsokat maguknál tartani, átadják neki s ő a káptalan tagjainak kézbesíti azokat. Erre aztán január 7-én³ reggel a fegyveresek és a vallonok bemennek a templomba, utánuk FORGÁCH FERENCZ püspök, MICATIUS (= MIGAZZI) MIKLÓS a kamara prefectusa és BARBIANO, a főparancsnok.⁴ A papi öltözeteket «és egyéb oltárhoz való apparatusokat» nagy rakással előhordják, azokat FORGÁCH FERENCZ megszenteli s utána «az udvarban való templomból is» a papi öltözeteket s «egyéb aféle szentségeket» nagy processióval az öreg templomba viteti. Ezek megtörténtével a lutheránus papokat s az iskolából a mestereket az egész városból kiküldik, «a kik helyébe mind jezsuitákat akartak azután hozni üdövel».⁵

Egyrészt a kassai Szent-Erzsébettemplomnak ily módon történt elfoglalása,⁶ a mit nyomban a protestánsok összes templomainak elvesztése s a város javainak elfoglalása követett, másrészt a RUDOLF király 1604. évi decretumába az országgyűlés hozzájárulása nélkül betoldott 22-ik articulus⁷ sérelmei hajtják ezúttal Kassát az erdélyi fejedelem táborába s viszik a városi polgárságot arra az elhatározásra, hogy elpártol a magyar királytól, az álmosdi győzelem után BARBIANOT minden rimánkodása s abbeli ígéretei daczára, hogy templomaikat visszaadja, be sem bocsátja többé a város falai közé s BOCSKAY ISTVÁN előtt megnyitja a város kapuit. A fejedelem vitéz fővezére, LIPPAY BALÁZS, hosszas alkudozás és tárgyalás után, már előbb, október 30-án, századmagával bejő a városba s ekkor első s leg-sürgősebb dolga a Szent-Erzsébettemplom kincseit és a BARBIANO által otthagyott vagyont «eltározni».⁸ Maga a győzedelmes fejedelem, tíz zászlóaljából álló hajduság kíséretében, csak november 11-én vonul be a polgárság örömrádala mellett s nagy pompával Kassára, mely

¹ KATONA: XXVIII. 180. l. TUTKÓ: Id. mű, 116. l.

² Ujabb pótlék SZAMOSKÖZY történeti följegyzéseire. *Tört. Társ.* 1892. 404—405. l. — WARGA LAJOS: A ker. egyh. tört. II. k. Sárospatak. 1887. 260—261 l.

³ «(1604) 7 Januarii Cassoviae templum adeptum est Evangelicis» mondja ALVINCZY PÉTER feljegyzéseiben. Kaprinai gyűjt. a budapesti Egyet. Könyvtárban. Tom. XXIX. in 4°, 91. l.

⁴ SZAMOSKÖZY: Id. h. — Más forrás szerint a templom átadásánál a katonai főparancsnokon kívül a király részéről PETHŐ MÁRTON kir. helytartó, kalocsai érsek, MIGAZZI MIKLÓS kassai kamarai elnök, nagyvárad püspök, SZALATNOKY GYÖRGY pécsi és SZUHAY ISTVÁN egri püspökök voltak jelen. FESSLER: VII. 543. l. TUTKÓ: Id. mű. 117. l.

⁵ SZAMOSKÖZY közlése. Id. h.

⁶ PAULER GYULA «Wesselényi F. nádor és társai összeesküvése» című műve II. k. 422. lapján állítja, hogy a kassai templomnak Barbiano által történt elfoglalása volt egyike amaz okoknak, melyek a Bocskay-féle fölkelés kitörését sietteték.

⁷ Ezt az 1606. évi bécsi békekötés első cikkelye eltörli.

⁸ TUTKÓ: Id. mű, 124. l.

azontúl rendes székhelye lesz. Állítják még, hogy a fejedelem ekkor egyenesen a Szent-Erzsébetegyházba ment s miután annak közepén lováról leszállt, a templomot a reformátusoknak átadta. Miután azonban Bocskay nem bevonulása napján, hanem csak másnap, november 12-én, adta át a protestánsoknak a templomot,² ez az állítás koholmányánál egyébnek nem tekinthető.¹

Kassa városa a felszabadítás örömeit nem sokáig élvezhette, mert Bocskay 1606 decz. 22-én Kassán elhunyt. A szeretett nemzeti fejedelem tetemeit a város lakossága nagy pompával viteti az Erzsébettemplomba s helyezteti gyászravatalra, melléje helyezvén azt a fekete bársonyszéket is, a melyet a fejedelem életében oly gyakran használt. A ravatal fölött álló cenotaphiumot koronával, karddal és buzogánnyal díszíti fel a gyászoló magyarság s a ravatal körül éjjel-nappal száz hajdút állat díszőrségül 1607 február 3-áig, a mikor a gyászszertartás befejeztével a koporsót Gyulaféhevár felé indítják útnak.³

Bocskay halála után Kassa a bécsi békekötés értelmében a király birtokába lévén átadandó, Rudolf február 12-én küldi ki Forgách Zsigmond és Dóczy András biztosait, hogy a várost részére elfoglalják. Kassa február 15-én esküszik fel a király hűségére s adja át a város kapuinak kulcsait Forgách Zsigmondnak.

Az 1613-ik évi országgyűlésen követelték ugyan, hogy Kassa városában, a hol Luther és Kálvin követői vallásukat szabadon gyakorolhatják, e jogot adják meg a város katolikus vallású lakosainak is, a tanács azonban váltig ellentáll s következetesen azzal felel, hogy Kassa összes lakossága az «egy igaz biblica religiön van».⁴ Így állván a dolog, a török elől 1597-ben ide menekült egri káptalan csakhamar belátta, hogy működésének nem lehet alkalmas színhelye Kassa, a hol még temploma sincs s ezért a káptalan II. Mátyás 1613. évi decretuma 3. cikkelyével *Jászóra* rendeltetik azzal, hogy «székhelye ott legyen s a végrehajtásokat az ő kerületében onnét végezze».⁵

Ebből az időből maradt reánk a régi Kassának leghűbb látképe. Míg a többi kép, a melyekből néhányat reprodukcióban bemutatunk, a városnak többnyire csak eszményi, emlékezet, vagy bemondott adatok után készült képe, a mi különösen a régiebbiekre áll, addig e képünk a városnak természet után készült pontos ábrázolása. A képet, miként jobb alsó sarkában lévő feliratából megtudjuk, Van der Rye Egidius belga művész festette⁶ és Hoeffnagel György metszette rézbe 1617-ben.⁷

Reprodukciónk nem az eredeti rézmetszet, hanem az ezt 1860-ban lemásolt Klimkovics Béla kassai rajztanárnak könyomatú képe után készült.

A kép dél felől, a mai sörgyarak irányából tekintve tárja elénk a várost, melynek legnagyobb, impozáns módon kiemelkedő épülete a Szent-Erzsébettemplom. Jellemző ennek északi tornya, mely toronyfiakkal ékes kettős-gúlaalakú sisakkal van fődve. Mellette jobbról a Szent-Mihály kápolnát látjuk. A kép közepén a Domonkosok templomának leégett csonka tornya foglal helyet, ettől balra pedig a Francziskánusok temploma, szintén toronyfiakkal díszített gúlaalakú toronysisakkal. A város képéből kiemelkedő egyéb tornyok a város falainak

¹ Arra, hogy Bocskay lóháton ment a templomba, Tutkón kívül más forrást nem ismerünk. I. Plath «Kaschauer Chronik»-jában erről csupán mint «némelyek állításáról» («wie man es behaupten will») emlékezik meg. 107. l.

² Révész K.: Száz éves küzdelem stb. 17. l. V. ö.: Paikoss: Id. mű, 118. l. és Pauler Gy.: Id. mű, II. 422. l.

³ Szilágyi S.: A Rákóczyak kora Erdélyben. I. 73. l. — Tutkó: Id. mű, 129–130. l. — I. Plath: Id. mű, 109. l.

⁴ Magyarország. vármegyei és vár. I. 54. l.

⁵ Corp. Jur. Hung. 1608–1657. évi czikkek. Budapest, 1900. 97. l.

⁶ A belga származású Van der Rye díszítette Grácban az I. Károly főherceg által épített várkápolnát értékes freskókkal. (Nagler: Künstlerlexikon, Linz 1906, XV. köt. 518. l.).

⁷ Hoeffnagel (Hufnagel) György festő és rézmetsző, szül. 1545-ben Antwerpenben, megh. a XVII. század elején Prágában. Braun számára sok városlátképet rajzolt. (Nagler, id. mű, VII. 19–20. l.).

35. KASSA VÁROS LÁTKÉPE 1617-BŐL, DÉLNYUGAT FELŐL.
A Van der Rye rézmetszete nyomán Klimkovičs Béla által készített kőrajz után.

toronyalakú bástyái; a balról emelkedő három szélső között középen a város felső kapujának tornya áll, mellvéddel ellátott karzattal. A város falain innen eső mélyebb s lapályos részen a külváros terül el, a domboldalban látható út pedig, melyen a két férfialak áll, ugyanaz, melyen ma is Kassáról Szepsi és Torna felé közlekednek.

A következő évek alatt az ellenreformációtól meg-megújulólagon szorongattatván a város, 1619-ben BETHLEN GÁBOR pártjára áll s ennek vezére, RÁKÓCZY GYÖRGY előtt, 1619 szept. 6-án megnyitja kapuit. A fejedelem szept. 11-én vonul be nagy pompával a városba s itt üli 1626 március 2-án menyegzőjét BRANDENBURGI KATALINNA, JÁNOS-ZSIGMOND brandenburgi választófejedelem és GUSZTÁV ADOLF svéd király nejének nővérével.¹

A Szent-Erzsébettemplom magyar papja 1606-tól egész haláláig ALVINCZY PÉTER, a kiváló hittudós, polemikus író és államférfi volt, a ki kassai lelkészkedése alatt a protestáns *uniót* igyekezett létrehozni. 1634 nov. 22-én bekövetkezett halála után nov. 26-án temették el az «öreg templomban» a «vörös kő alá».²

BETHLEN halála után Kassa ismét meghódol a királynak, de a BETHLEN GÁBOR uralma alatt megerősödött kálvinista magyarság mind hevesebben követelte, engedje meg a tanács vallásuk szabad gyakorlatát, mert hát, miként ezzel VÁRADY PÉTER szenátor az 1636 április 3-án tartott városi gyűlésben büszkén hangoztatja: «Az ittvaló emberek majd mind alföldiek és kálvinisták!»³

Ennek az erős nemzeti önérzetnek a kifejezése, de még inkább s első sorban a vallási kérdések nyilvános feszegetése volt most napirenden Kassán. Ezzel foglalkozott az egész város, az egész közvélemény, úgyannyira, hogy a tanácsnak 1637 ápr. 21-én határozatilag kell intézkednie a nagyon is nekilendült vitatkozások ügyében, mert azokat a közbéke s nyugalom szempontjából károsaknak tartja.

«Az disputatorokról — mondja — kik az religio dolgát városunkban annyira forgatják, hogy csak két vagy három ember valahol összegyűl, varga, csizmadia és akármilyen emberek is, kikre úgy, mint reánk is, az religio dolga nem bízott, mindjárt csak az religio dolgát forgatják, egymást káromolják annyira, hogy nemcsak magok vesznek gyakorta össze, de városunknak is nem kevés kárt tesznek vele, az kit kevés ember tud meggondolni».⁴

Mindez azonban nem sokat használt s maga a város vakbuzgóságában az említett VÁRADY PÉTER 1642-ben börtönre vetvén, e tettével nemcsak a nemes ember szabadságát, de KÁLVIN egyik legexponáltabb hívének a vallásos érzületét is érzékenyen megsérti.

Ily viszonyok mellett természetes, hogy Kassa szívesen látja I. RÁKÓCZY GYÖRGYöt, a ki 1644-ben jelenik meg seregével falai alatt s némi alkudozások után a városba bebocsáttatást nyer. RÁKÓCZY GYÖRGY nyomban azt kéri a városi tanácstól, engedtesse át neki a nagy templom, hogy abban udvari papja által hála-istenizteletet tarthasson, de a lutheránus városi tanács a templom használatát megtagadja, «nehogy a városba épen azon czeremonia hozassék be, melyet eltávolítani akarnak».⁵ Midőn a fejedelem 1645-ben feleségével és ZSIGMOND fiával ismét Kassán jár, június 1-én újra kéri a tanácsot, engedné meg, hogy a nagy templomban a «maga udvari prédikátorával» prédikáltasson s pünkösdi ünnepén (jún. 4-én) ugyanott úrvacsorával egybekötött istenizteletet tarthasson. A tanács a fejedelem mindkét kérését most is ridegen visszautasítja s így csakis a kis udvari kápolnában tarthatott istenizteletet az udvari pap.⁶

¹ GINDELY-ACSÁDY: Bethlen Gábor és udvara. Magy. Tört. Életrajzok. Budapest, 1890. 111—112. l.

² IMRE SÁNDOR: Alvinczi Péter kassai magyar pap. Hódmezővásárhely, 1898. 117—118. l. — V. ö. PAIKOSS: Id. mű, 52. l. és RÉVÉSZ K.: Id. mű, 26—27. l.

³ MIHALIK J.: Kassa város ötvösségének tört. 50. l.

⁴ Magyarorsz. várm. és vár. I. 56. l.

⁵ PAIKOSS: Id. mű, 70—74. l. Paikoss itt a városi jegyzőkönyvre, mint forrásra hivatkozik.

⁶ RÉVÉSZ K.: Id. mű, 56. l.

A Jászón székelő egri káptalant, mivel az Jászó mezővárosában, mint a törökök beütéseinek és pusztításainak kitett és már részben leégett helyen biztonságban nem maradhat, a végrehajtásokra ki nem mehet s az ügyfelek a részükre szükséges bevallások eszközlése végett oda biztosan el nem mehetnek, III. FERDINÁND 1649. évi decretumának 38. cikkelyével Kassára helyezi át s megengedi neki, hogy ott szabadon vásároljon házakat.¹

S a káptalan él is e jogával, mert a midőn Kassára átköltözik, itt tényleg szerez is ingatlanokat magának. Egy jogügyi eset tanuinak vallomásaiból értesülünk, hogy a káptalan székháza a nagyutcán (mostani főutca) a kamara épülete mellett állott s mentes volt minden adótól, a minek jeléül a ház elé egy vaskör (eiserer Zirkel) volt húzva. A káptalan egy másik házzal is birt ebben az időben Kassán s ez a mai Kovács-utcán, a Ferenczrendiek kolostora mellett állott.²

FERDINÁND, a protestánsok nyugalmit némileg helyreállítandó, 1650-ben elrendelte, hogy 90 templomot adjanak vissza a protestánsoknak. Miután erről Kassán szó sem lehetett, mert a templomok kegyura maga a protestáns vallású város volt, PÁLFFY PÁL nádor még 1649 augusztus havában felhívta a városi tanácsot, hogy a református hívek számára építendő templom helyéről gondoskodják, maga pedig 1650 febr. 16-án a felépítendő ref. egyház, paplak és iskola részére szükséges helyet a mézáros-utcán, a mai apácák temploma helyén személyesen kijelöli, a hol egyházukat a református hívek még ugyanabban az évben fel is építették. Ugyanekkor a római katolikusoknak is hely adatott a felső kapu mellett lévő fegyverház szomszédságában, de ezek, remélve a jobb idők bekövetkezését, a kitűzött templom felépítéséhez sohasem fogtak hozzá.³

A Jászóról átköltözött egri káptalannak temploma nem lévén, a nádor rendeletére MOSDÓSSY IMRE kamaraigazgató a minoriták egyházának a szentélyét és sekrestyéjét a fölötté lévő toronynyal és a torony körülötti kis területet temetkezési célokra 1651 április hó 29-én átadja a káptalannak⁴ olyképp, hogy azt a Ferenczrendiekkel együtt közösen bírja, miután a minorita zárdának hátulso osztályában tűzterek laknak. Mosdóssy a templom szentélyéből az ágyúkat és egyéb hadiszereket a templom első részébe (a hajóba), a sekrestyében elraktározott tűzszerszámokat pedig más alkalmas helyre vitette át s így biztosított helyet a káptalannak.⁵

Az egri káptalan átköltözése után indulnak meg Kassán az ellenreformáció legerősebb mozgalmai: visszatelepítettnek a Ferenczrendiek s utánuk a jezsuiták, a kik részére III. FERDINÁND 1654-ben átengedi a felsőmagyarországi főkapitányok palotáját, a melyben berendezik a maguk házáat és a collegiumot.⁶ KISDY BENEDEK egri érsek 1657 febr. 26-án ez iskolára 40,000 tallérnyi alapítványt tesz, hogy az bölcséleti, jogi és hittudományi karral látassék el s az oktatást a jezsuiták vezessék. Kisdy alapítványát 1660-ban erősíti meg I. LIPÓT a «bulla aurea»-val, a főiskolát egyetemi rangra emeli⁷ s fölszabadítja a városi tanács törvényhatósága alól.⁸ Ugyancsak KISDY BENEDEK alapítja Kassán 1659-ben a Szent-Lászlóról elnevezett papnevelő-intézetet, a BALASSA ZSUZSÁNNA által 1647-ben a magyar nemes ifjak részére Ungváron alapított convictust pedig LIPPAY GYÖRGY Kassára helyezi át s a jezsuiták vezetésére bizza.

¹ *Corp. Jur. Hung.*

² PLATH: Kaschauer Chronik. 102. l.

³ TUTKÓ: Id. mű, 145. l.

⁴ Stephani Kaprinai collectaneorum MScR Tomulus XXIX. 101—102. l., a budapesti Egyetemi Könyvtárban.

⁵ Az 1660 jún. 22-én Jászón elhunyt KISDY BENEDEK egri érseket a templom szentélyében temetik el ama nagy oltár elé, a melyet ő 1657-ben alapított, a mint azt az oltárnak az ő nevével ellátott jelvényei igazolják. Kaprinai gyűjteménye a budapesti Egyetemi Könyvtárban. MScR Tomulus XXIX. 233. l.

⁶ *Magyarország várm. és vár.* I. 57. l.

⁷ U. o.

⁸ TUTKÓ: Id. mű, 147. l.

Az események illetően alakulása mellett már szinte sejteni lehet a jövődőt. 1670-ben SPORK fővezér SPANKAU PÁRIST nevezvén ki Felsőmagyarország és Kassa főkapitányává, ez 2000 főből álló német őrséggel rakja meg a várost s most, a mikor a katolikusokra nézve jobb és biztosabb idők járnak, SZEGEDY FERENCZ LÉNÁRD egri püspök az egri káptalan részére revindicálja a Szent-Erzsébettemplomot.

Bécsből nem is késett a parancsolat, mely kérelmének helyt adva, a templom visszafoglalásával BÁRSONY GYÖRGYÖT és HOLLÓ ZSIGMONDOT bízta meg, kik 1671 nov. 16-án adták tudtul az evang. községnek küldetésük célját.¹ A protestáns polgárok ellentállásról tanakodnak, mert bíznak a város főkapitányában, SPANKAUBAN, a ki hitsorsosuk, ámde ez kijelenti, hogy ha a császár magát LUTHERT parancsolná vásra veretni, azt is örömmel teljesítené.² A megdöbben hitközség másnap reggelre gyűlést hirdetett, de a birtokosok még aznap este öröket állítottak a templom és iskola elé, kik a kiküldött két tanácsbelit már be sem eresztették, hanem gyalázó szavakkal elkergették.

A hitközség azonban, a polgárság színe-java, még most sem akart engedni. November 19-én írt LEOPOLDNAK s emlékezetébe hozta azt az ígétét, a mely mellett a németiséget a városba beeresztették. Azonban a kassaiak követe még el sem érte Bécsset, midőn SZEGEDY, kinek a polgárok a templom kulcsait át nem adták, karhatalomért folyamodott SPANKAUHOZ. Ezt elnyervén, a német katonaság oltalma alatt ácsok által feltörtette a templom kapuját, birtokába vette az egyházat s azután sorban elfoglalta a tót templomot, a lutheránus iskolát s a paplakot, a honnét a superintendenst kiharcolta.³ Mindez november 24-én történt. Másnap — Katalin napján — SZEGEDY felszentelte a templomot a katolikus istenitiszteletre s míg ő az egyházban Te Deum laudamust énekelt, a künn felállított német őrség ágyúból s puskából üdvlövéseket tön.⁴

A katolikus hívek nagy örömét fokozta, hogy a templom elfoglalása alkalmával annak egyik oldalfalában egy «szín-aranyból» készült szentségtartóra bukkantak, a mely «olyan nagy volt, hogy a városban annál magasabb ember nem találtatott».⁵

A katolikus ihveknek azonban nem nagy örömük telhetett a visszavett templomban, mert épülete félig-meddig rommá válva s oltárai oly roskadozó állapotban voltak, hogy a tarthatatlan helyzet 1675-ben királyi beavatkozást provokált. A siralmas és elhanyagolt állapotról I. LIPÓTNAK Bécsben 1675 december hó 14-én kelt s a városi tanácshoz intézett rendeletéből értesülünk a legrészletesebben, a mely sürgősen s egyben szigorú és szemrehányó hangon rendeli, a mint következik.⁶

Megbízható forrásból értesülünk — mondja a királyi leirat — hogy a kassai plébánia-templom, a melyhez hasonló ma Magyarországon alig van, jöllehet az akatholikusoktól már három éve visszafoglaltatott és a kath. vallás gyakorlására újból felszenteltetett, az oltárok tekintetében mégis desolált állapotban van, a bolthajtás esős időben csepeg és pókhálókka van bevonva, a torony pedig beomlással fenyeget. Minthogy pedig az egyház patronatusi jogát magatoknak követelik és annak gyümölcseit élvezik is, ugyanazért, továbbá, mert a katolikus magistratus felségünk által már egyszer utasított arra, hogy az isteniszolgálat a legszentebb oltári szentség tiszteletével előmozdittassék, mindazonáltal föltelek távol áll, hogy uralkodók eddigelévaló kegyes hajlandóságát kedvezően elintézni törekednétek, sőt inkább, a jóakarattal előrehozottaktól azt állapíthattuk meg, hogy ti, kevésbé

¹ PAULER GYULA: Wesselényi F. nádor és társainak összeesküvése. II. 422—423. l.

² TUTKÓ: Id. mű, 150—151. l.

³ PAULER: Id. mű, 423. l. — HORVÁTH MIHÁLY: Id. mű, VI. 57. l. HORVÁTH hibásan teszi az 1670. év őszére a templom elfoglalását.

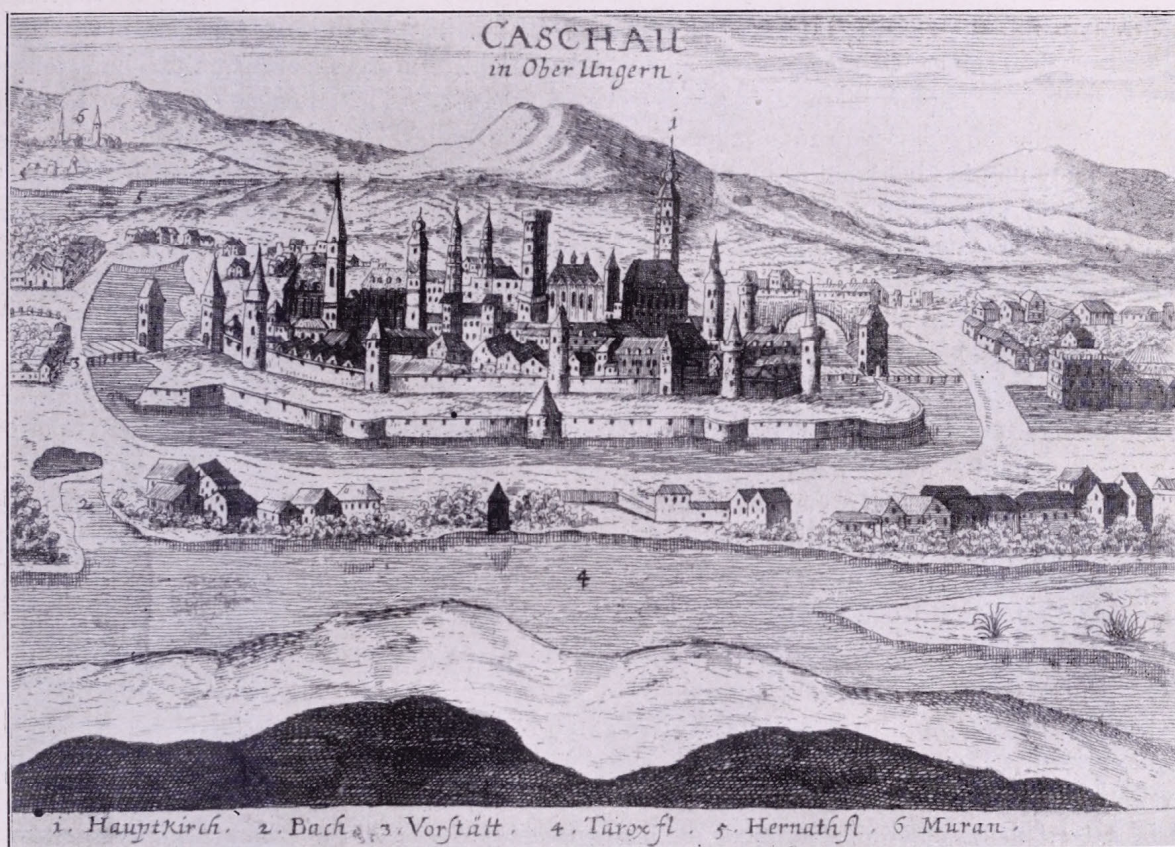
⁴ U. o.

⁵ TUTKÓ: Id. mű, 151. l., Spangár krónikájának 31. lapjára hivatkozva.

⁶ Egész terjedelmében latin nyelven kiadva: *Tört. Tár.* 1891. 694—695. l.

mint az akatholikusok, teszték valamit az egyház szolgáinak ellátása érdekében, mert hiszen — miként ez felségünknek tudtul adatott — az akatholikusok három prédikátort, orgonistát, három énekest és tanító-mestert s a toronyörökön kívül harangozókat is alkalmaztak és fizettek, ti pedig jelenleg csupán egy plébánost egy káplánnal s egy tanítót (a ki a zenéhez nem is ért) egy harangozóval nagynehezen fizetve alkalmaztok: ennél fogva nektek e sorokkal erős meghagyással megparancsoljuk, hogy jelen írásunk vételével gondoskodjatok arról, hogy az említett oltárok összes járulékaikkal együtt a maguk kiváltságlevelei által arra kötelezett mesteremberek czéhei vagy tribusai által restauráltassanak, a zászlók a legszentebb oltáriszentség tiszteletéből kifolyólag a nyilvános körmenetek igényeihez mértén megigazíttassanak, magatok a templom lyukas tetőzetét és tornyokat kiigazíttatni és

36. KASSA VÁROS LÁTKÉPE A XVII. SZÁZADBÓL, DÉLNYUGAT FELŐL.

jókarban tartani, az egyház szolgálait nagyobb számban alkalmazni, eltartani és fizetésükről minden módon gondoskodni tartozzatok és kötelezve legyetek.

A királyi rendelet szigorú s a kassai kath. polgárságot elítélő hangja ellenére mentenünk kell a katholikus híveket, mert a templomnak s az oltároknak desolált állapota és az egyházi és iskolai functionáriusok kellő számának hiánya semmikép sem írható az ő rovásukra.

Hiszen láttuk, hogy a templom a XVI. század folyamán három ízben is leégett¹ s miután

¹ TUTKÓ állítja (id. mű, 155. és 163. l.), hogy a templom még 1678-ban is leégett volna s hogy annak északi tornyát ebből kifolyólag 1690-ben egy toldalékkal felemelték. Erre biztos adatunk nem lévén, a templom ez évi leégését figyelmen kívül kellett hagynunk.

alig hihető — s nem is találunk rá adatokat, — hogy a tüzesetek után azt alaposan s megfelelően kijavították volna, az egyház 1675-iki szánalmas állapota s az a körülmény, hogy tetőzetén át az eső becsorog s hogy a tornyok összedőléssel fenyegetnek, az épületnek 78 éves viszontagsággal teljes fennállása után éppen nem meglepő. Súlyosbítja a helyzetet, hogy a templomot I. LIPÓT rendeletére 1671-ben elveszik a protestánsoktól, a mivel megfosztják azt attól a tehetős, áldozni tudó és akaró közönségtől, a mely a városnak már a hitújítás óta a vagyoni aristokrátiája. A nyomába lépő katolikus elem, mely 1604 óta ekkor jut ismét a templom birtokába s ettől fogva legfelsőbb támogatással fokozatosan lép a municipális szereplés terére is, abszolút szegény s még hozzá legnagyobb részében nem is magyar, de — ha nem is éppen szívében — nyelvében tót s már vagyoni helyzeténél fogva sem képes egy olyan nagy s költséges épületnek, a minő a Szent-Erzsébettemplom, a terheit viselni.

Ehhez járul még, hogy a folytonos vallási háborúskodás és a KOBK FARKAS FRIGYES és a SPANKAU által inaugurált türhetetlen zsarnokság a közszabadságot teljesen elnyomta s minden szabad mozgást meggátolva, a közbiztonságot is annyira megingatta, hogy ennek következtében a hajdan híres «kincses» város a XVII. század hetvenes éveiben valósággal nyomorúságba sülyed. Szomorúan jellemző módon adja ennek képét egy 1684-ben kelt tanácsvezetés, mely minden leírásnál érthetőbben ecseteli a város akkori siralmas gazdasági állapotát:

«Minthogy — mondja — ezen mi városunk a sok nyomorúság és kárvallás miatt annyira jutott, hogy még csak a gyalogoknak is és az aprólékos szolgarendeknek sem fizethetünk a proventusoknak dimnutiója miatt, hát az egyházi rendeknek s más tiszteknek honnan teljen ki fizetéseik? A sok gazdálkodást teljességgel már nem győzzük.»¹

Ez volt az oka annak, miért nem tudott segíteni a katolikus polgárság a Szent-Erzsébettemplom desolált állapotán s egyben oka annak is, hogy a katolikus hívek 1671 után egyházi és kulturális célokra legjobb akaratuk mellett sem képesek azokra az áldozatokra, a melyekben a templomot s az iskolát a régiiek részesítették.

KOLLONICS hirhedt axiomája itt szomorú diadalt ült: Kassa város *magyar* lakossága le lett tiporva, a *katholikus* vallás uralma biztosítva volt s a város lakossága *koldussá* vált!

S a viszonyok még ennél is súlyosabbakká lesznek, a midőn STRASSOLDÓ, SCHMIDT s majd 1677-ben ismét KOBK veszik át a kassai katonai parancsnokságot s rendeznek valóságos hajtóvadászatot a magyarság ellen. A vérlázító kegyetlenségek azonban nem lankasztják el a város protestáns polgárságának energiáját. Jajkiáltása visszhangra talál az országban s 1681. december 8-án az országgyűlés protestáns rendei I. LIPÓTHOZ folyamodnak részint az erőszakkal elvett, részint a különféle ürügyek alatt elfoglalt templomok, paplakok, iskolák és lefoglalt jövedelmek visszaadása ügyében s folyamodásukban *három kassai templom* visszaadását kéri a felsőbb és alsóbb iskolákkal és jövedelmeikkel együtt.² A három templom alatt a Szent-Erzsébettemplomot, a Mihálykápolnát és a mézárosutczai református templomot kell értenünk, a melyet SZEGEDY LÉNÁRT 1672-ben, pusztán az erősebb jogánál fogva, szintén elfoglalt s a katolikusok szertartása szerint felszentelt.

Hogy szavuk a pusztában kiáltó szavánál egyéb nem volt, azt a történelem eléggé bizonyítja, nem csoda tehát, ha Kassa polgársága valósággal szabadítóként üdvözölte THÖKÖLY IMRÉT, a ki 1682-ben ostrom alá fogta a várost s abba augusztus 15-én be is vonult. THÖKÖLY az Erzsébettemplomot a Szent-Mihály kápolnával együtt még aznap a lutheránusoknak átadja, tornyára ismét feltűzeti az 1589-ben készült kakast, a katonai raktárrá fordított mézáros-utczai templomot pedig a reformátusok rendelkezésére bocsátja.³

¹ *Magyarorsz. vár. és városai*. I. 58. l.

² «In civitate Cassoviense templa tria, cum parochiis, gymnasiiis, scholis et ceteris accessoriis.» ZSILINSZKY MIHÁLY: A magyar országgyűlések vallásügyi tárgyalásai a reformációtól kezdve. III. köt. 502. l. — V. ö.: *Prot. Szemle*, 1897. 496. l.

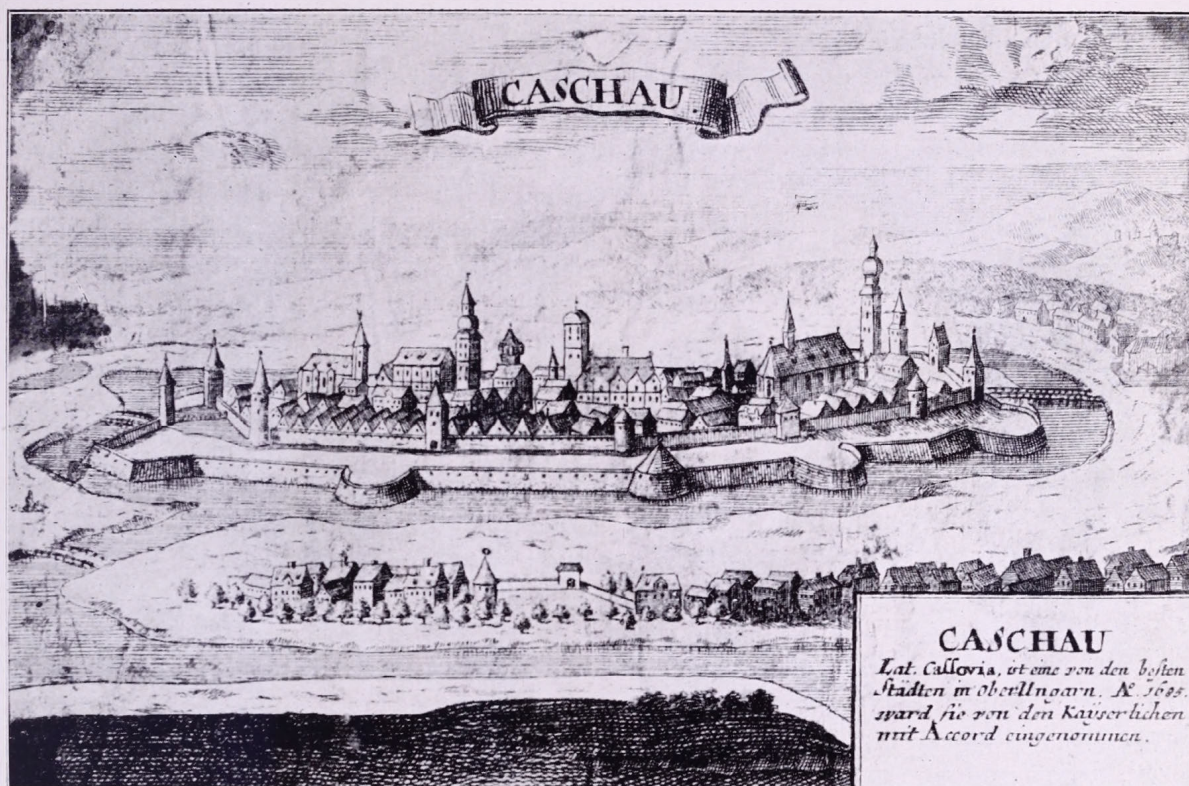
³ RÉVÉSZ KÁLMÁN: *Prot. Szemle*, 1897. 497. l. — HORVÁTH M.: VI. köt. 121. l.

A város elfoglalása után THÖKÖLY kiűzi a Ferenczrendieket és a jezsuitákat a városból s az utóbbiaknak egyik, Szent-Donát tiszteletére felszentelt harangjukat Késmárkra küldi,¹ a másik kisebbiket pedig az Erzsébettemplom tornyába a protestánsok használatára áttéti.²

THÖKÖLY IMRE győzedelmes bevonulása másként is végzetes volt a Szent-Erzsébettemplomra, mert a kuruczok a templomot a sekrestyében talált kincsektől megfosztják, hogy azokat a hadjárat céljaira pénzzé veressék. TIMON szerint az akkor elvitt kincsek állítólag 4000 aranyat értek.³

Hiteles források alapján konstatálva, a Szent-Erzsébettemplom kincstárát ez alkalommal érte a harmadik csapás, mely éppen olyan súlyos volt, mint az 1526-ik évi, mert ez is a szerelvények nagyrészenek végelpusztulását okozta. Az elhurczolt kincsek sorában volt az az «arany»-mostrantia is, amelyet 1671-ben találtak meg a templom falában. Ezt mindennekefelett

37. KASSA VÁROS LÁTKÉPE 1685-BŐL, DÉLNYUGAT FELŐL.

jobban sajnálták a kassaiak, mert KOLLONICSHOZ, sőt LIPÓRHOZ is intéztek kérelmet annak visszaszerezhetése reményében, mivel ez — írják a felséghez küldött folyamodványukban — oly embermagasságú monstrantia, a melynek «Európában párja nincs.»⁴

¹ Ezt a harangot Lipót rendeletére Késmárk városa 1686-ban saját költségén visszaküldi a jezsuitáknak Kassára.

² TUTKÓ: Id. mű, 157—158. l.

³ Cassovia, 77. l. TUTKÓ: Id. mű, 158. l.

⁴ MIHALIK J.: Kassa város ötv. tört., 76. l. — Ez a monstrantia az Erzsébettemplomnak már 1604-ik évi leltárában szerepel a következő leírásban: «19. Ein hohes silbernes vergultes Tabernaculum oder Monstrantia mit der Stadt Caschaw Wappen, so in aynem Casten mit eysern Thüre zur rechten handt beyh hohen Altar gestanden vnd versperret gewesen, bey 3 Ellen hoch. (MIHALIK: Idézett mű, 76. l.). Kiderül ebből, hogy a monstrantia nem aranyból, hanem ezüstből volt készítve s csak meg volt aranyozva. Három rőfnyi magassága pedig arra utal, hogy a THÖKÖLY által elvitt «embermagasságú» úrmutató csakis ez lehetett.

Mit tehetett ebben az ügyben Lipót? A nagybecsű és értékes műtárgy el nem kerülhetette sorsát s THÖKÖLY által pénzzé felveretve, örök időkre elveszett a hívek és a műtörténelem számára.

1685-ben THÖKÖLY fogságba esvén, CAPRARA AENEAS körülzárja s ostrom alá veszi Kassát s miután a THÖKÖLYTől elpártolt PETNEHÁZY a Kassa alatti táborban 7000 kurucz harcosával CAPRARÁHOZ csatlakozik, a város október 25-én megadja magát a császári vezérnek.

A Szent-Erzsébettemplom még két évig, 1687 január 2-áig, maradt a lutheránusok kezén. Ekkor FENESSY GYÖRGY Kassán székelő egri püspök, a Szent-Mihály kápolnával együtt, fegyveres erővel, melyhez az akadémiai ifjúság is hozzácsatlakozott, elfoglalja azt,¹ márczius 17-én pedig erőszak útján a katolikusok kezére adja a reformátusok templomát is, a melybe egy évtizeddel később apáczákat telepítenek.²

A Szent-Erzsébettemplom ekkor végleg a katolikusok birtokába jut, az ugyanez évi Pozsonyban kiadott királyi decretum 19-ik cikkelye pedig elrendeli s megengedi, hogy «miután az egri egyház tisztelendő káptalana méltó és kegyeletes fájdalommal nyilván panaszkodik némely kassai polgártárs s ezeknek a maga helyén s idején megnevezendő bűntársai ellen, a kik t. i. a Szent-Erzsébetegyházban lévő szentségtartóit, kelyheit s más egyházi clenódiumait s készleteit erőszakosan lefoglalni megkísérelték s aztán a bekövetkező lázadási zavarok alatt azok elvitelének s prédára-bocsátásának okozói voltak» — ezek ellenében a káptalan — a dolog valóságának kiderítése után — a hatalmaskodásról kelt cikkelyekkel megszabott rövid úton eljárhasson.³

Megindult-e az eljárás s lett-e valamelyes foganatja? — nem tudjuk, mert erre nem sikerült felvilágosító adatokat találnunk.

A kassai Szent-Erzsébettemplomnak az irodalomban idáig ismert legelső leírása 1683-ból származik. A német nyelvű könyv, mely ezt tartalmazza, *Simplicissimus* magyar- s erdély-országi utazásait vázolja.⁴ Bár érdekes és részletekben gazdag korrajzában, mely az 1652—60. évekről szól, sok a történeti és földrajzi tévedés s a kassai templom tárgyalása éppen nem szakszerű, említetlenül még sem hagyható, mert a templomnak, mint mondtuk, az első irodalmi emléke s mert meséi és tévedései mellett is sok jól megfigyelt részlete tárgyunk szempontjából eléggé érdekes.

«A kassai házak — írja — nagyok és többnyire tető nélkül, erkélyszerűen építvék,⁵ éppen úgy a fölötté csodálatos plébániatemplom is, mely szintén fedél nélkül, erkélyszerűen, csupa ólommal leöntött vaskapcsokkal összerótt kváderekből épült. Rajta kőből művészien kifaragott sok figura és szörnyalakok (Schneckengesichter) láthatók, a miken át az esővíz kilövell. Böven vannak benne művészi csigalépcsők is, a melyeknek némelyikébe két ember egy ajtón léphet be s ezek a jobb- s balfelé nyíló lépcsőfokon együtt úgy mehetnek fel, hogy egymást nem láthatják, kívülről azonban mindenki láthatja őket. Avagy hosszú csigalépcsőn mehet fel az ember, de a lépcsőzet végén nem kijárót vagy ajtót, hanem csupán egy alakot talál, amelyből, akár egy ablakból, kitekinthet. Az ilyen csigalépcsőkben és menetekben annyira el lehet tévedni, hogy néhány óráig ki sem találni belőlük. Egy ilyen templomerkélyen néhány száz, vagy akár ezer szakállas puskával felfegyverzett ember is helyet foglalhat . . . . .»

«Nevezetes még az is, hogy a plébániatemplom kerülete (a mérőszalagot a templom minden hajlásába betéve s úgy bemérve) a város egész hosszát kiadja s nevezetes az is,

¹ Prot. Szemle, 1897. 497. l.

² Magyarorsz. vár. és városai. I. 58.

³ Corp. Jur. Hung. 1657—1740. évi trvzettek. 349. l.

⁴ Ungarischer oder Dacianischer Simplicissimus. Vollstellend Seinen wunderlichen Lebens-Lauff, und Sonderliche Begebenheiten getaner Reisen, stb. Gedruckt im Jahr MDCLXXXIII. 144—146. l. Újabb kiadása, Dr. JOHANN CHRISTIAN SEITZ magyarfáló előszavával, 1854-ben jelent meg Lipcsében.

⁵ Ez alatt az u. n. felsőmagyarországi renaissance építkezési módot kell értenünk. A házak magas oromfalai ugyanis eltakarták a beljebb eső, lapos háztetőket s ezek e miatt nem voltak láthatók.

38. KASSA VÁROS OSTROMA CAPRARA ÁLTAL 1685-BEN.
A. Dalla Via metszete után.

hogy az éjjel-nappal három felfegyverzett darabont által őrzött torony alatt állva, a fent lévő tábori dob (Heer-Pauker) hangja alig hallható, de jó kétóránnyira, különösen Eperjes felé, oly jól hallani azt, mintha közvetlen mellette állnánk.

A templomot és két nyolczszögű tornyát állítólag három király építette, mégsem voltak képesek azt befejezni, de barátok, kiváló alchymisták, fejezték azt be véglegesen és azután a még élő három királynak ajánlották fel, a kik a helyszínére jöttek s a csodaépítményt meg szemlélvén, sorsot velettek, kinek a nevéől neveztessek el a templom. Sorsvetésük ez volt: fogtak egy jókora nagy vasgolyót, melyre egy rőf hosszú vasláncz volt erősítve s azt meg lendítvén, a templom felé a magasba hajították, mire a golyó az épületen, a hol azt érte, jelt ütött. A ki a legmagasabbra dobja a golyót, a mit az ütött jel árul el, annak nevét viselje a templom, illetve azé legyen az. Történt azonban, hogy az első jó magasra dobott, a második ezt felülmúlta, a harmadiknak azonban, még magasabbra akarván a golyót vetni, kiszakadt a karja, vagyis eltörött az izületében. Ha így meg is nyerte a templomot, még sem tartotta meg, de elhagyta azt s kolostorba vonult.

A három királynak kőbe faragott képei a templomnak a tanácsház felé eső kapuja fölött állnak s a harmadik közülök jobb kar nélkül van, a lánczon függő vasgolyó azonban meg mai napig is látható.»

A kassai Szent-Erzsébettemplom történetének XVII. századi idáig ismeretes aktái itt lezárulnak s legújabb figyelemreméltó eseményei már csak az új század hajnalán következnek be.

A XVIII. század.

Nem mondható, hogy a kassai Szent-Erzsébettemplomnak 1687-ben történt visszafoglalása a vallási harczok hullámaint végleg lecsillapította volna, mert az 1705-ben tartott szécsényi országgyűlés vallásügyi tárgyalásai alkalmából újólág felvetődik a kérdés, melyik felekezetet illesse meg a kassai «nagy templom», melynek elvesztését a lutheránusok sehogysem bírják elfelejteni. A szécsényi gyűlés a dolgot végzésileg oldja meg s kimondja, hogy a «nagy parochiális templom marad a katolikusok kezénél, a mellette való tót templom¹ pedig adattatik az augustana confession levőknek». ² S hogy a kettő között a határ minél markánsabbul megvonassék, az országgyűlés az iránt is intézkedik, hogy a «tót templom ajtaja a nagy templom felől rakattassék be az evangélikusok által», akik tartoznak abba másutt vágatni ajtót. ³

Kassa városa a Thököly-mozgalom lezajlása után a király pártjára került s az 1704-ik év elején még ennek tulajdonában volt. FORGÁCH SIMON, RÁKÓCZY tábornoka, időközben lassú ostrom alá fogta ugyan, de kevés reménye lehetett, hogy a kettős fallal kerített s MONTECUCCOLI által jól védelmezett várost megvehesse. A selmeczi békealkudozások alatt a város lakossága RÁKÓCZYHOZ állván, október 20-án önként megadja magát RÁKÓCZYNAK, aki még ugyanabban az évben és a következőben francia mérnökök segélyével a város bástyáit és falait meg erősíti s új erőművekkel látja el, hogy azok a legerősebb ostromot is kiállhassák.

Erről megbizonyosodni csakhamar alkalom is nyílt, mert a császáriak, nem nézhetvén tétlenül egy stratégiailag annyira kiváló fontosságú erődtítménynek az elvesztését, 1706-ban RABUTIN tábornagyot küldik ki annak visszafoglalására, a ki erdélyi hadseregével szeptember 29-én érkezik Kassa alá. A város védelmét RÁKÓCZY RADICS ANDRÁS commendánsra bizza, a ki körül

¹ A Szent-Mihálykápolna az 1604-ik évtől, mikor azt Bocskay a kisebb számban lévő tót protestánsok részére engedte át, nevezetett «tót templom»-nak: «windische Kirche.»

² MIHALIK JÓZSEF: A kassai Szent-Mihálykápolna. Kassa, 1904. 50. l.

³ II. RÁKÓCZY FERENCZ szabadságharcza után egyideig pusztán állott a Szent-Mihálykápolna, de a midőn azt 1747-ben a lutheránusok Mária-Teréziától a maguk használatára kérték volna, a város tüstént rendbe hozatta azt. Azóta a római katolikusok kezén van a kápolna. U. ott. 51. l.

az ESZE TAMÁS s ÖLYVES regimentjei, ERDÉLYI MIKLÓS, DEÁK colonellus lovasai s a Szepes vármegye részéről küldött hajdúk, összesen 4000 főből álló magyarság csoportosul.

RABUTIN megérkezése első napján Kassától délre a Lebenye-mezőn száll meg s itt tölti az éjszakát. 30-án a szepsii út mellett lévő fennsíkra vonul, ott táborot üt s az ostromot október 1-én megkezdí, miután még ugyanaz éjjel a mai közép-külvárosi temető helyén a partban kilencz ágyújának sánczárkokat ásatott. Mint az egykorú feljegyzés mondja,¹ RABUTIN e sánczokból «éjjel-nappal ágyúkkal és bombahányásokkal a várost szörnyűképen lövette és ez idő alatt fent a téglaszinnél nagyszámmal való kosarakat készítettven, a sáncznak ásatásához ide alá is serényen hozzálogott, úgy hogy csak rövid idő alatt mind az ágyúkat, mind pedig a mozsarakat lehozatván, oly közelről lövette a várost, hogy ennél már közelebb afféle derék munitiót nem kellett volna szállítani.»²

RABUTIN minden erőlködése haszontalannak bizonyult. Rongyos, kiéhezett, elzüllött s éppen

39. KASSA VÁROS LÁTKÉPE DÉLNYUGAT FELŐL, A XVII. SZÁZAD VÉGÉRŐL.

nem vitéz hadával ki nem foghatott a város falainak szilárdságán. Október 11-én virradóra seregestül eltávozott tehát Kassa alól, hogy a Hegyalján át Debreczenbe s onnét gróf STARHEMBERGhez Budára vonuljon.

A megszállás ideje alatt a városban a harangozás és az órának jelzése meg volt tiltva, de ha tűz támadt, azt a harangoknak félreverése által jelezték, a mikor pedig az ellenség bombát bocsátott a város felé, az Erzsébettemplom tornyán lévő megfigyelő-helyen a dobot háromszor megütötték, hogy kiki vigyázhasson.³

RABUTIN kudarczczal teljes elvonulása után KÁROLYI SÁNDOR az úri rendekkel a városba bejövén, szemügyre vette az ágyúlövések s a belőtt negyedfélszáz bomba által okozott károkat.

¹ A kassai városi levéltár egykorú jegyzőkönyvében «Obsidio civitatis» cím alatt.

² U. ott.

³ Egykorú feljegyzés Kassa város levéltárában.

Megállapították, hogy a «Szent-Erzsébettemplom s a Forgács-utczában lévő házakban csaknem megbecsülhetetlen károk okoztak», miket «az úri rend csak propter-propter szólni hozzá», háromezer forintnál többre becsült.¹

Ezek meglévén, október 14-én RÁKÓCZY FERENCZ udvarával és lovas regimentjével BERCSÉNYI MIKLÓS és más méltóságok kíséretében a városba érkezett. Ünnepélyes fogadtatása a város külső kapuja előtt a bíró s a tanács, a belső kapuknál a vitézlő rend részéről RADICS ANDRÁS, a Szent-Erzsébettemplom előtt pedig PETTES ANDRÁS nagyprépost által történt. Mintán a nagy templomban ünnepélyes Te Deumot tartottak, a városi lakosok a szent mise után «dobokkal és zászlókkal városnegyedenként compareálván, a felső kapuig két sorban állottak fel az utcának két felén s egész a nagy templomig s vissza a szállásáig kísérték a fejedelmet.»²

Ez volt Kassának utolsó komoly ostroma, mert a császáriak 1710. évvégi és a következő éveleji támadásai csak kisebb csatározások voltak. 1711 április 26-án egyezség útján a császáriak kezébe jut Kassa, a város parancsnoka FLUCK császári vezér lesz s május 10-én a Szatmáron megkötött béke örömeire a Szent-Erzsébettemplomban már ünnepélyes Te Deumot énekelnek.³

A reá következő hatvannégy esztendő a béke és a csendes alkotás időszaka Kassán.

A város 1731-ben CZAIKOWSZKI LŐRINCZ löcsei orgonaépítővel kijavíttatja a Szent-Erzsébet-templom orgonáját,⁴ egy — úgy látszik — ujat pedig az 1782-ben elhunyt RÓSA FERENCZ orgonagyártóval állíttatott fel.⁵ 1764-ben elkészítteti a templom szószékét, melynek az állhatatosságot és igazságot ábrázoló szobrai FREY FERENCZ képfaragó készíti. A kőfaragó-munkát HARTMANN JÓZSEF sculptor végezte 300 frtért, a szószék aranyozását és kifestését pedig SCHWEITZER HENRIK-re bízták, a ki e munkájáért szintén 300 frtot kapott.⁶

Megzavarja azonban a nyugalmat az 1775-ik évi tűzvész, a melynek a templom északi tornya és fedele esik áldozatul. A tornyot a városi közönség még ugyanebben az esztendőben a maig is meglévő vörösrézlemezrel borított sisakkal látja el, a hajót pedig fazsindelyes tetővel fedeti be.

Az 1775. évi tűzvész emlékére SZIRMAY ANTAL, a ki felsőbb tanulmányait a kassai egyetemen végezte, a templom régi történetéről a traditio alapján, az akkori eseményekről pedig közvetlen szemlélet útján leíró párverses emléksorokat írt, amiket a városi tanács a templom északi tornyának gömbjében helyeztetett el. A vers, mely a restaurálás idejében élt és szerepelt kiválóságok neveit is tartalmazza, ekkép szól:

Carmina restauratae Turris Cassoviensis globo inclusa.

Ut noscant ventura Aetas, serique Nepotes:
Quis? quare? quando stuxerit istud opus?
Exiguos versus tantæ superaddere Moli
Iuverit, et summo condere metrae globo.
Charta hæc sub solido mansura in Sæcula tecto,
Scire dabit, si quis scire scienda volet.
Non equidem a prima deducit origine templum,
Nec fert, quisnam hujus conditor Urbis erat?
Nec, quas fortunas tulerit? qualesve procellas?
Versibus his Vati commemorare lubet.

¹ U. ott.

² U. ott.

³ TURKÓ: Id. mű 169. l.

⁴ Arch. Ért. 1900. 75. l.

⁵ Arch. Ért. XXXII. 272. l.

⁶ Arch. Ért. 1899. 114—115. l.

Has res Annales Patriæ jam vitæ recensent,
 Sunt ex Historicis ista petenda Libris.
 Elisabetha tuos, quis non legit inde favores,
 Inque hoc deberi Semina prima Tibi?
 Quis nescit Templum hoc etiam conatibus auctum
 Carole prime Tuis, ac Ludovice Tuis?
 Hinc vestri expressi vivo de marmore vultus,
 Nunc quoque supra ipsas stant monumenta fores¹
 Ast heu! Sanctorum tam grandia Munera Regum
 Extorquet populus fœde Luthere tuus!
 Atque cruce ablata cristatum in vertice gallum
 Collocat; o sectæ symbola digna suæ.²
 Ille canit noctu, noctu piscatur et iste,
 Hic tenebras, tenebras semper et iste petit.
 Ille suo cantu nimbos præagit, et imbres,
 Iste suis technis bella cruenta movet.
 At nunc dejicitur sterilis sine semine Gallus,
 Sic utinam pereat secta Luthere tua!
 Hæc etenim has sacras iteratim polluit Aedes,
 Polluit, et sanctas sustulit inde Lapes.
 Hac duce vastatos lugos Hungaria campos
 Omnis ubi sparsis ossibus albet ager.
 Nulla diu fuerant isthinc Divinæ, nec ulli
 Solemnes Pictus, victima nulla diu.
 Plebs pia lugebat passim, verusque Sacerdos,
 Debuit in vili sacrificare domo.
 Donec Mathias Rex servantissimus æqui³
 Debita cultori reddidit ista suo.⁴
 Reddidit, atque iterum dum mox Bocskayus illa
 Eripuit, Magnus reddidit ista Deus⁵
 Neu memorem Bethlen Gabrielem, Teque Rákóczy,
 Aedes Sacra quibus dira rapina fuit.⁶
 Scilicet hæc tanto digna est certamine Turris!
 Quid? me majori iudice digna fuit.
 Cedat enim Janum gradibus sublime Diannæ,
 In quo ex innumeris cornibus Ara fuit.⁷

¹ Opus hoc sane Augustum circa Annum 1324-um Caroli I-mi Uxor Elisabetha inchoaverat, probavit, multumque promovit Elisabethæ Religionem Rex conjux, filius dein Ludovicus I-us consummavit. Atque horum trium principum sunt illæ Statuæ, quæ Septemtrionalem Basilicæ Portam coronant. Vide Hungariam Ladislai Thúróczy.

² Gallus in apice Turris collocatus usque reparatam Turrim erat visibilis.

³ Corvinus, de quo Hungari: Meghólt Mátyás Király oda az igazság!

⁴ Giskra Bohemus Cassoviam pro Elisabetha Regina præsidio firmatam tenebat ac Templum etiam Parochiale pro Hussitis occuparat, quod Rex Mathias Anno 1460. Catholicis restituit. Hujus quoque statua coronidi ædis Sacra imposita visitur. Bonfin = Dec. 3. Libro 10.

⁵ Anno 1604. Templum hoc occupavit Lutherani, quod ab iis Joannes, Jacobus Barbiano Generalis ex Mandato Rudolphi II-i Imperatoris recepit sed Stephanus Bocskay mox occupata Cassovia illud Calvinianis attribuit. Anno 1618 ab iis receptum.

⁶ Ao 1620. per Gabrielem Bethlen pro Lutheranis. Ao 1644. per Georgium Rákóczy pro Calvinistianis occupatum fuit.

⁷ Ovid. Heroid. Ep. 21. v. 100.: Miror, et innumeris structam de cornibus Aram.

Arce quoque in summa concedant templa Monetæ
 Junoni ex Voto facta Camille tuo.¹
 Cedat et illa licet prænobilis ænea Turris,
 In qua olim Danæ de Jove facta Parens²
 Cedat et illa, licet sit multo Ecclesia major,
 Quæ de Stephaneo Nomine Nomen habet.³
 Nulla venustate hinc similis, par nulla decore,
 Præ reliquis primum vendicat ista Locum.
 Et nisi læsissent hanc atra Incendia flammis,
 Bellaque grandævis Tökölina globis.⁴
 Admirareris Phrÿgium magis usque laborem.
 Suspicerasque amplas intus, et textus opes
 Aeternos sane poterat durare per Annos
 Firmaque stare omnes non reparata dies.
 Sed varii Casus fecerunt vulnera muro,
 Iristæque diversæ Stigma dedere vices.
 Tempus edax etiam rerum, et longæva vetustas,
 Nonne vetustates attenuare solet?
 Hoc etiam (quid enim non possunt Sæcula quinque)
 Attrivit factas Turris ab Arte genas.
 Sed ne deterius paulatim concidat ecce
 Maturat justam Sponte Senatus opem.
 Ille imis Templi renovatis Patribus, extus
 Restaurat pariter Tecta Superna Domus
 Utque vides aurato contegit omina cupro,
 Tum cruce fulgenti grande coronat opus.
 Hunc sequitur meritis DUBNICZAY grandis et annis
 Iudicis officio functus est iste diu.
 AMbos hos habVIt CHIVs CeLebrata DIæta *
 Quam fuerit hujus tecta resecta Domus.
 MANCZINÿ Sacræ Curator providus Aedis,
 Atque SIVULSZKY Urbis providus hospes opum.
 OKRUTZKY, RETTEL, FEDÁK, STAFFNERque, KUBEKque,
 Et FIDLER digni laudibus usque viri.
 Accedunt etiam WAGNER, doctusque KURIMSKY,
 Magnos, crede, viros iste Senatus habet.
 Nec reticere queo Josephum nomine RETTEL,
 Qui pro communi Plebe Tribunus erat.
 Solaque vita Patris longos protracta per Annos.
 Ne sit de prisca lege Sonator, obest.
 Nec Te etiam URAMY reticebo Notarie, cujus
 Ipsa satis laudes Scripta discerta canunt.

¹ Ovidius Fastorum Lib. 6-to v. 183.: Arce quoque in Summæ Junoni Templa Monetæ, Ex voto memorant facta Camille Tuo.

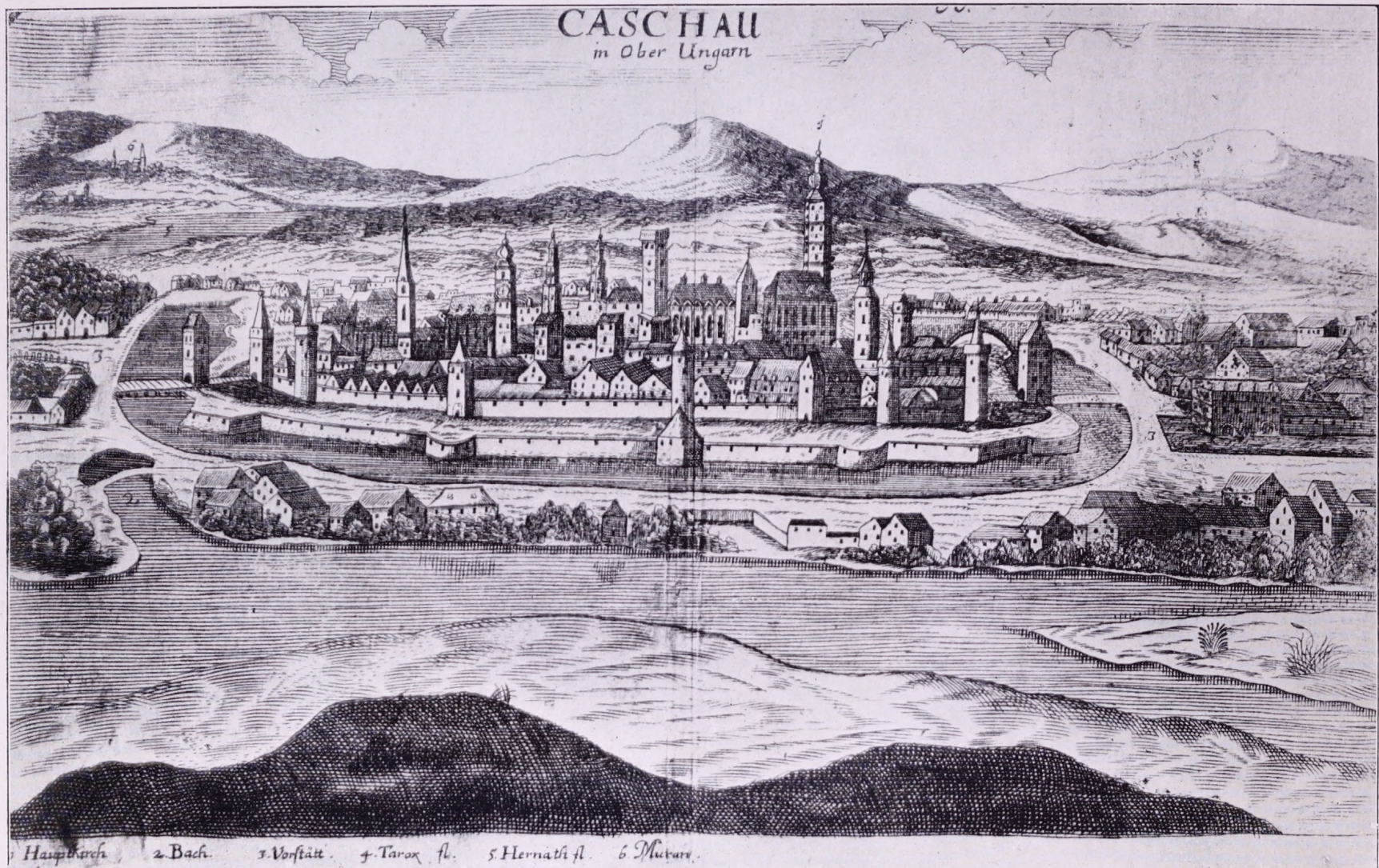
² Ovid. Amor. Libro 2-do Eleg. 19. v. 27.

³ Viennense Templum amplitudine, pulchritudine excellit Cassov.

⁴ Anno 1684. per Emericum Tökölly expugnata Cassovia incensum et Lutheranis attributum, ab iis Anno 1686 receptum.

⁵ Anno 1764.

40. KASSA VÁROS LÁTKÉPE DÉLNYUGAT FELŐL, A XVII. SZÁZAD NYOLCZVANAS ÉVEIBŐL.
Wagner «Delineatio» cz. művének 1684-ben Augsburgban készült rézmetszele után.

Noveris hoc etiam: quod CAROLUS ESZTERHÁZY
 Maximus Antistes tunc Agriensis erat.
 Cassoviæ vero MICHAEL BEREZIUS Abbas,
 Sacris Christicolæ, voceque pavit oves.
 Gemmea cum Tellus, sic gemmam gemma creavit,
 Qualem nec nitidæ Littoræ Thetys habent.¹
 Ut demum noris, quo sint hæc tempore facta?
 Ecce Secuturis versibus annus erit:
 RoMa Pio SeXto SVberIt CVI traDIta CœLI
 Hoc Anno clavis vite regenda fuit.²
 HVngarIæ RegIna MarIa TheresIa feLIX
 PræsIDet, et PaCIIs SIgna petIta CapIt.³
 Tanta in ea bonitas est et clementia tanta
 Ut dubites num Rex, sit ne Benigna Parens?
 Josephus vero hujus Nominis Ille secundus
 Cæsareos fascēs sceptraque fausta tenet.
 Incolumes istis precor, O! Deus augeat Annos!
 Faxit et æterna prosperitate fini!
 Ne demum Tibi jam Lector fastidia gignam,
 Finio; postremum sed tamen addo metrum:
 Carminis Author erat SZIRMAY ANTONIUS hujus,
 Cui Studioso Urbs hæc laurea sertā dedit.⁴

A templomnak ez évi restaurálása alatt veszik le a torony csúcsáról a THÖKÖLY által feltűzött régi kakast is, mely most a városi levéltárba kerül megőrzés végett,⁵ 1776-ban pedig KLESTINSZKY JÓZSEF városi bíró, hogy az egyház «restaurálását» teljesen befejezze, a templom egész belsejét, nem kímélve a freskó-festményeket sem, szép fehérre bemeszelteti.⁶

A templommal szoros kapcsolatban lévő XVIII. századbeli utolsó nevezetesebb esemény az, hogy a város és az egri káptalan között 1799-ben a részint Forró községhez, részint a Szent-Erzsébettemplom javadalmához tartozó birtok miatt pör keletkezik. Ez a pör, barátságos egyezség útján, csak egy negyed század múlva ér véget.⁷

¹ Fuit ex oppido Gyöngyös oriundus.

² Anno 1775.

³ Anno 1775.

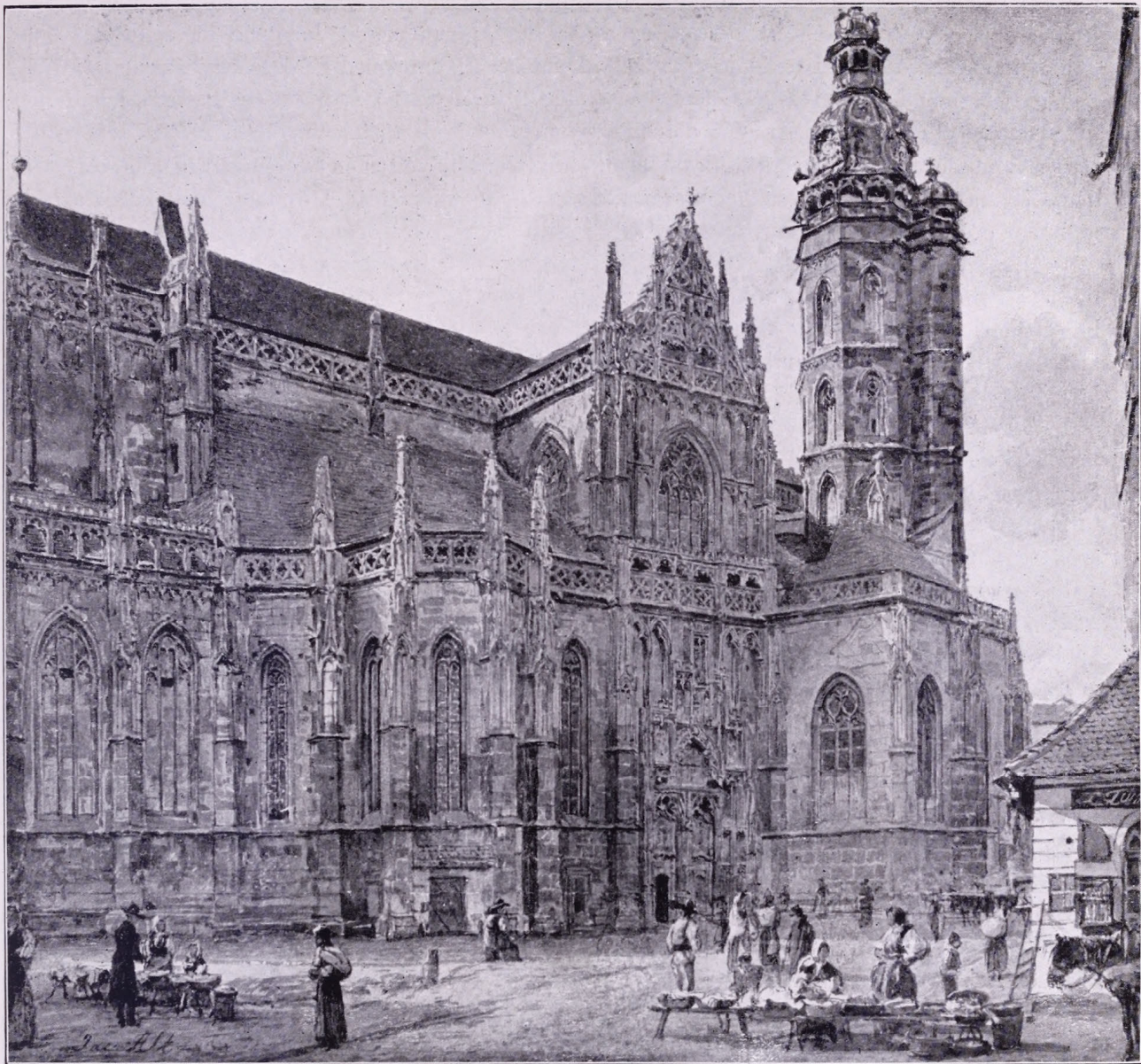
⁴ Laureato Poetæ per Universitatem Cassoviensem declarato Anno 1764. — A vers másolatának kézírata a Felsőmagy. Rákóczy-Múzeumban.

⁵ A kakast 1853-ban tűzték fel a kassai református templomnak ekkor felépült tornyára, (TUTKÓ: Id. mű, 176. l.), a hol ma is (a megújított, illetve az azóta új sisakkal ellátott tornyon) látható az.

⁶ TUTKÓ: Id. mű, 197. l.

⁷ U. o. 174. l.

41. A SZENT-ERZSÉBET-SZÉKESEGYHÁZ LÁTKÉPE ÉSZAKNYUGAT FELŐL.

Jacob All 1839-ben készült vízfestménye után.

Az eredeti kép a Felsőmagyarországi Rákóczy-Múzeumban.

A XIX-ik század.

Évszázados viszontagságok után, a XIX. század elején egy örvendetes eseménynek részese a kassai Szent-Erzsébettemplom: I. FERENCZ király 1804 márczius 23-án a nagykitér-jedésű egri egyházmegyéből a kassai és a szatmári püspökséget hasítván ki, a kassait hat kanonoki székkal szervezi, az idáig egyszerű plébániatemplomot pedig székesegyházzá avatztatja.

A kassaegyházmegyei püspökség első főpásztora, SZABÓ ANDRÁS esztergomi kanonok, novii választott püspök, szilizi apát, a Szent-Istvánról nevezett esztergomvári és a Szent-Jánosról nevezett budai czimzetes prépost s esztergomi káptalani helyettes és általános ügyhallgató, 1804 decz. 18-án tartja ünnepélyes bevonulását a városba s ekkor történt ünnepi fogadtatása alkalmából a polgárság a püspök arczképével ékesíti fel a gyönyörűen kivilágított templomot.¹

Hivatala elfoglalása után 1805-ben, a Napoleon elől Kassára menekült királyi herczegek és herczegnők körében naponként való nagy elfoglaltsága mellett² is, a püspök ráér arra, hogy remek székesegyháza elhanyagolt környékét rendeztesse: a templomot övező kőkerítésen belül fekvő cömeteriumban levő sírokat felásatja s a talajt a városi tanács segítségével kiegyengettet.³

Az ő idejére, az 1809-ik évre, esik KÁROLY-AMBRUS királyi herczeg, esztergomi érsek-prímás kassai látogatása, a ki JÓZSEF nádorral megyéről-megyére járván, a napoleoni háborura bővebb segélynyújtásra buzdította a karokat és rendeket. Az 1809-ik évi nagyheti szer-tartásokat a királyi herczeg végezte s a föltámadási éneket magyarul intonálta a Szent-Erzsébet-székesegyházban.⁴

SZABÓ ANDRÁSNak gondja volt a püspöki székházra és a Szent-Erzsébettemplomra is, melyeknek fölszerelésére körülbelöl 30,000 forintot fordított⁵ 1819 szept. 27-én bekövetkezett haláláig, a mikor holt tetemeit a Szent-Jánoskápolna alatti sírboltban helyezik örök nyugovóra, porai fölé pedig fekete márvány sirtáblát állitanak.

SZABÓ A. után CSEH ISTVÁN szepesi kanonok, fölszentelt püspök lett a kassai egyházmegye főpásztorává, kit I. FERENCZ már 1820-ban kinevezett a püspöki székre. Praeconisálták Rómában 1821 február 8-án, kassai ünnepélyes beiktatása pedig május 8-án történt. CSEH ISTVÁN a Kassa városa és az egri káptalan között még 1799-ben megindult pört 1824-ben egyezség útján akként fejezi be, hogy miután a város a Szent-Erzsébet-székesegyház véd-nökségét s ezzel az egyház mindennemű gondozását magára vállalta, a forrói birtokoknak a kassai egyházat megillető részei is a város javadalmaiba kebelezettek be.⁶

A «csupa szív» CSEH ISTVÁN, ki székesegyházának gazdag diszítésű, drága himzésű miseruhákat szerzett,⁷ 1831 június 4-én hunyt el Kassán.

Utódja PALUGYAY IMRE váci kanonok, pharosi választott püspök és m. kir. helytartósági tanácsos lett 1831 szept. 30-án, hogy 1838 nov. 17-éig, a mikor nyitrai püspökké neveztetett ki, áldásdúsan kormányozza a kassai egyházmegyét. Kormányzása alatt a hosszas és rendkívüli szárazság által megelőzött földrengés hozza rémületbe 1834 okt. 15-én reggel fél nyolcz óra-kor Kassa város lakosságát. A rengés oly erős volt, hogy a Szent-Erzsébettemplom torony-órájának harangja a hullámszerű mozgás következtében öt ütéssel megszólalt s számtalan

¹ PLATH: Id. mű, 208. l.

² A püspök Kassán tartózkodása alatt FERDINÁND főherceget oktatta — följegyzései szerint — nagy-szerű eredménnyel a latin és a magyar nyelvben. *A százéves kassai püspökség*. Kassa, 1904. 20. l.

³ TUTKÓ: Id. mű, 175. l.

⁴ U. o. 21—22. l.

⁵ *A százéves kassai püspökség*. 28. l.

⁶ TUTKÓ: Id. mű, 174. l.

⁷ *A százéves kassai püspökség*. 44. l.

épületnek a tűzfala és kéménye bedőlt.¹ A székesegyház is nagy mértékben megsérült e földrengés alatt; a püspök sürgős jelentést kért a károkról s a mit csak megtehetett, mindent megtett, hogy a megrongált egyházi épületnek helyreállítása megtörténjék.²

A földrengés emlékére a városi tanács a székesegyház északi kereszthajójába négyszögű márványlapot falaztatott be ezzel a felírással:

AUGUSTAM HANC MOLEM
POSTQUAM
QUINQUE SAECULORUM VICISSITUDINES
FIRMA PERTULIT
NOTABILIS TERRAE MOTUS.
QUO
TOTA FERE SUPERIOR HUNGARIA
PARSQUE TRANSYLVANIAE ET GALLICIAE
CONTERRITA FUERAT
PAUCIS TEMPORIS MOMENTIS
PROPE RUINAM ADEGIT
1834. 15 TA OCT.
MANE MINUTO POST SEPTIMAM ET MEDIAM
TERTIO.
EIUS REI MEMORIAM
POSTERITATI
HOC MARMORE
TRADITAM VOLUIT
SENATUS
LIBERAE REGIAEQUE CIVITATIS
CASSOVIENSIS.³

1835 márczius 2-án I. FERENCZ király elhunyván, az elrendelt háromnapos országos gyász alkalmával Kassa város közönsége a Szent-Erzsébet-székesegyházban egy «az egyiptomi piramisokhoz hasonló» művészi ravaalt állított föl a gyász jeléül.⁴

1838 május 17-én OCSKAY ANTAL kir. helytartósági tanácsos, bácsi cz. püspök neveztetett ki a kassai egyházmegye főpásztorául. Beiktattatott 1839 okt. 1-én s e méltóságot Budán 1848. szept. 13-án történt haláláig viselte. Kormányzása idejében, 1845 június havában a nagy és tartós esőzések következtében a Hernád vize kiáradt s nagy károkat okozott a városban is. A Szent-Erzsébet-székesegyház kövezete több helyütt beszakadt⁵ s az ennek következtében keletkezett gödröket, miután azokból a tetemetek kiemelték s eltávolították,⁶ földdel kellett betölteni. Ez alkalommal több régi sírkő került elő a templom talajából.⁷

1846-ban a Csermely-utczában tűz üt ki s a szélvihar az égő zsindelyeket egészen a domonkosok templomáig elhordja. A tűzvész oly pusztító lett, hogy annak nemcsak a Domonkosok temploma s a környező házak, de a Forgács-utczának egy jelentékeny része is áldozatul esett. A tűzvész a Szent-Erzsébet-székesegyház tetőzetére is átcsapott, de miután

¹ PLATH: Id. mű, 222. l.

² *A százéves kassai püspökség.* 51. l.

³ TUTKÓ: Id. mű, 181. l.

⁴ PLATH: Id. mű, 222. l.

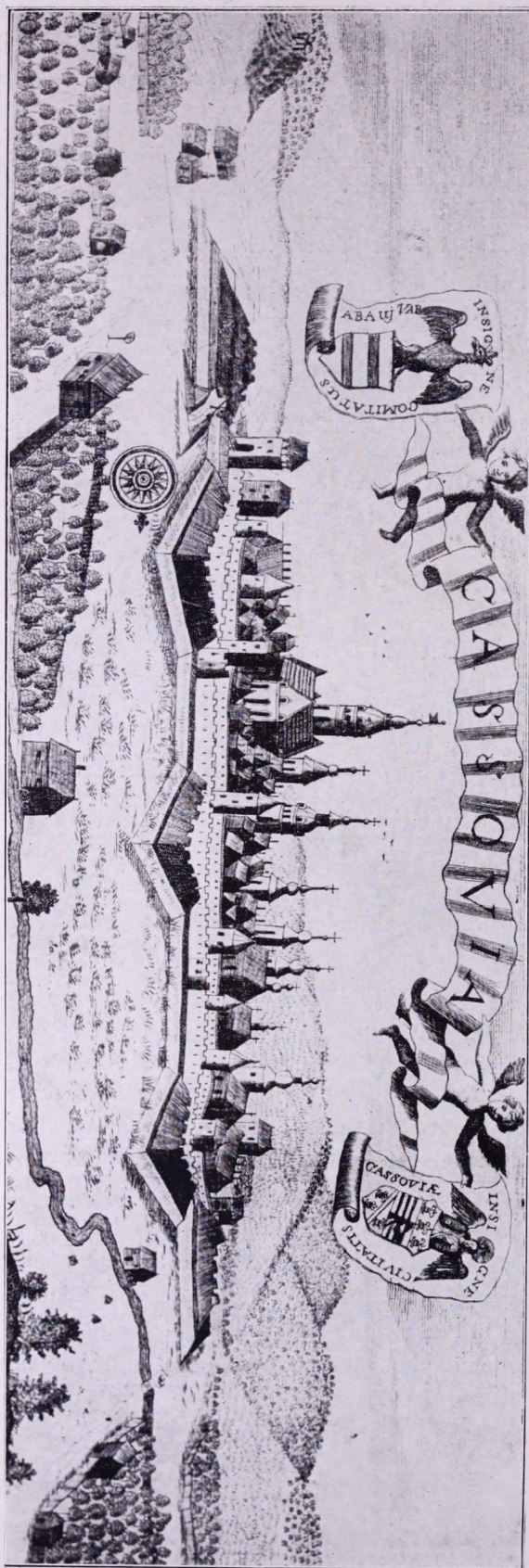
⁵ TUTKÓ: Id. mű, 182. l.

⁶ PLATH: Id. mű, 225. l.

⁷ TUTKÓ: Id. helyen.

12. KASSA VÁROS LÁTKÉPE KELET FELŐL, A XVIII. SZÁZAD ELEJÉRŐL.

ennek továbbterjedését egy NOVÁK ANDRÁS nevű kassai ácslegény saját élete veszélyeztetésével megakadályozta,¹ a templom ez alkalommal kikerülte a komolyabb veszedelmet.

1846-ban a magyar orvosok és természetvizsgálók Kassán és Eperjesen tartják vándorgyűlésüket.² Ennek legérdekesebb mozzanata a mi szempontunkból az volt, hogy HENSZLMANN IMRE, a nagygyűlés archæologiai szakosztályának jegyzője, a Kassán ekkor összegyűlt tudósok előtt behatóan magyarázta és méltatta a Szent-Erzsébettemplomot és művészeti emlékeit. HENSZLMANN ebből az alkalomból adta ki *«Kassa városának ó-német stílusú templomai»* című, saját rajzai után készült rézmetszetű táblákkal díszített művét, amelynek, de kiváltkép HENSZLMANNnak erőlyes és a veszélyt hiven ecsetelő szóbeli figyelmeztetései és agitálása révén a nagygyűlés tagjainak s utánuk az ország legilletékesebb köreinek figyelme hazánk eme legérdekesebb s legbecsesebb emlékműve felé irányult.

JÓZSEF főherczeg, Magyarország közszeretelben és tiszteletben állott nádora, 1847-ben elhűnyván, a kassai városi tanács az Erzsébet-székesegyházban az 1835-ben elhunyt FERENCZ király emlékezetére tartott gyászszertartás alkalmára felállított gúlához hasonló díszes cenotaphiummal rója le tiszteletének utolsó adóját a boldog emlékezetű főherczeg emléke iránt.³

A magyar szabadságharcz eseményei Kassát is részesítik változatos mozgalmakban s ezeknek ha nem is éppen cselekvő, legalább szenvedő részese lesz a Szent-Erzsébet-székesegyház is: a budaméri szerencsétlen csata után 1848 decz. 11-én tornyáról fehér zászló leng a városba bevonuló SCHLICK FRIGYES császári altábornagy felé, hogy másnapra az ormára ki-

¹ HENSZLMANN: Kassa városának ó-német stílusú templomai. Az előszóban. — TUTKÓ: Id. mű, 182. l. Novák keresztnéve itt Józsefnek van mondva.

² Arch. Ért. 1890. 427. l.

³ PLATH: Id. mű, 226. l.

tűzött császári zászló hirdesse a város feladását. 1849 február 9-én a magyar hadsereg foglalván el Kassát, a templom tornyára a magyar trikolort tűzik. GÖRGEY ARTHUR fővezér ennek díszé alatt vonul be a városba s február 14-én a folytatandó hadjárat szerencsés kimenetelért ünnepélyes te Deumot tartat a székesegyházban, de már február 20-án a toronyőr bádog szócsové segélyével jelenti a városháza felé, hogy a Csermely völgye felől sereget lát közeledni. A RAMBERG GYÖRGY tábornok serege volt, mely délután bevonul Kassára s a tábornok egyik legelső intézkedése az, hogy az Erzsébettemplom északi melléktornyában lévő kis haranggal való estéli csengetést még aznap teljesen beszünteti. E rendeletét néhány nap múlva oda módosítja, hogy a csengetés a régi szokástól eltérőleg nem esti 9 órától 1/410-ig, hanem 3/411-től 11 óráig történjék.¹

RAMBERG márczius elején Miskolcz felé elvonulván, Kassa ismét a magyarság kezére kerül. Elterjedvén a hír, hogy Ausztria az oroszok csárjához segítségért fordult s hogy az orosz hadak nemsokára be is jönnek az országba, KÖNIG JÁNOS kassai kanonok s püspöki helynök május hó 27-én elrendelte, hogy az egyházi papság a néppel együtt ájtatosságokat s körmeneteket tartson, kérve Istent, hogy hazánkat az ellenséges betörés ellen oltalmazza meg.² Ez ájtatosságok rendje a következőkép folyt le: Kilencz órakor reggel a Szent-Erzsébet-székesegyházban mise, a lutheránus, kálvinista és izraelita templomokban pedig prédikációval egybekötött istenitisztelet volt, a melyek után az összes felekezetek 11 órakor a Szent-Erzsébettemplomban gyűltek össze, a honnét a szent körmenet három egyházi díszbe öltözött pap vezetése mellett a kereszt elűvitelével megindult. A körmenetben a tanuló ifjúság is tartozott részt venni felekezeti különbség nélkül. Ezt követték a sorban a tisztviselők, a polgárság elöljárói, a városi tanács tagjai s középütt a katolikus klérus tagjai, a kiket két oldalról a külvárosok lakói s a czéhek tagjai vettek körül, a miként ez az úrnapi körmenet alkalmával történni szokott. A menetet a nők csoportja fejezte be, a rend fenntartásával pedig hat segédlelkész volt megbízva.³

E jámbor vallási ténykedés azonban nem tudta a fenyegető veszélyt elhárítani. Június 24-én PASKIEVICS orosz főparancsnok bevonul Kassára, rá nemsokára végkép elbukik a magyarság szent ügye is és Kassa lakossága gyönyörű székesegyháza évszázadok történelmére visszatekintő magasztos boltívei alatt énekli 1850 január 9-én a «Reichsverfassung» kibocsátásának «öröme» a Te Deum laudamust.

A kassai egyházmegyének a gyász és megpróbáltatások e nehéz éveiben nem volt püspöke s a káptalani helynökség súlyos felelősséggel járó terheit a hazafias és erős lelkű KÖNIG JÁNOS kanonok látta el 1850 okt. 6-áig, a mikor a kassai püspöki székbe KUNSZT JÓZSEF esztergomi kanonokot és pharosi választott püspököt iktatták be. KUNSZT JÓZSEF csak másfél

¹ TUTKÓ: Id. mű, 150. és 188. l. — Az 1861 február 12-én tartott városi közgyűlés RAMBERGnek eme rendelkezését hatályon kívül helyezte s elrendelte, hogy az estéli csengetés a közgyűlést követő naptól kezdődőleg ismét 9 órától 1/410-ig végeztessék. Ez a szokás a mai napig is fennáll, eredetéről pedig a következő legendát olvassuk a város krónikáirójánál (TUTKÓ: Id. mű, 150. l.): SPORK Kassa és Felső-magyarország főkapitányává SPANKAUT nevezvén ki, 2000 főből álló német őrséget hagyott Kassán. Az őrség szerfelett zaklatván a polgárságot, ez ellene összeesküdött s elhatározta, hogy éjjel megtámadja s leöli a császári őrséget. E szándék egy leányzó útján, a kinek kedvese a német őrség dobosa volt, kitudódván, a német katonaság készenlétben várta a megtámadtatást. A két fél heves összeesapása következtében számosan fölkonzoltattak, de győztes a császári őrség lett. Mindez — a krónikaíró szerint — 1670-ben történt volna, de mert ilyen, vagy ehhez hasonló eseményről úgy a város írott emlékei, mint pedig más történeti források egyáltalán nem szólnak, az egészet kigondolt mesénél egyébnek nem lehet tartanunk. Az estéli csengetés nem valamelyes történeti eseménynek az emléke, hanem figyelmeztető jeladás volt a város falain kívül fekvő mezőkön s szőlőkben foglalatосkodó lakosoknak, hogy hazafelé siessenek, mert a város kapuit éjjelre be szokták volt zárni s a ki künn rekedt, az éjjelt a város falain kívül volt kénytelen tölteni.

² A százéves kassai püspökség, 77. l.

³ PLATH: Id. mű, 256. l.

éven keresztül kormányozhatta egyházmegyéjét, mert 1852 május 15-én el kellett hagynia Kassát, hogy érseki székét Kalocsán elfoglalja.

Nemsokára a nemzetre is jobb napok következtek s ezeknek előjele I. FERENCZ JÓZSEF császárnak 1852. évi magyarországi útja, a mikor augusztus 10-én Kassát is meglátogatja s itt három napon át időzik.¹ A kassai egyházmegyének ekkor volt már ugyan főpásztora, mert FÁBRY IGNÁ CZ kanonok s csanádi püspöki helynök 1852 február 5-én neveztetett ki kassai püspökké, beiktatása azonban csak november 30-án történt.

A kassai székesegyház első gyökeres megújítása a buzgó s áldozatkész FÁBRY IGNÁ CZ püspök idejébe esik. Az immár közel négyszáz év óta fennállott templom ugyanis az idők folyamán oly nagy mértékben megrongálódott, hogy állapota — mint láttuk — már 1674-ben tarthatatlanná vált, azóta pedig RABUTIN ostromát s több elemi csapást is kellett kiállnia. FÁBRY püspöknek első gondja a székesegyház helyrehozása volt s e célból mindenekelőtt a várossal mint kegyúrral lépett érintkezésbe, hogy vele a restaurálás költségeinek beszerzéséről tanácskozzék. A város, legjobb szándéka daczára, egymagában nem volt képes a tetemes összeget biztosítani, de 1856 december 23-án kelt határozatával kimondotta, hogy közjöveldelméből évi 4000 frtot hajlandó ama társulat részére biztosítani, mely a püspök kezdeményezéséből «Szent-Erzsébet-Templomegyesület» czim alatt éppen akkor volt megalakulóban oly célból, hogy a székesegyház kijavításának költségeit társadalmi úton gyűjtse össze.

Az 1857-ik évré esik I. FERENCZ JÓZSEF uralkodónak második magyarországi körútja, melyben Kassán ismét megfordul s ekkor a fogadtatás napján (aug. 31) a város a többi középülettel együtt fényesen kivilágittatja a székesegyházat is. Ő felsége ez alkatommal 5000 frtot ajándékozott,² a királyné pedig 600 frtot utalt ki magánpénztárából a templom restaurálási költségeire. Ily előzmények után a «Szent-Erzsébet-Társulat» FÁBRY püspök elnöklete alatt tényleg megalakult s a rendes tagok évi 2 forintot fizettek a társulat céljaira, az örökös tagok pedig egyszersmindenkorra 40 pengő forinttal járultak az építés költségeihez.³ A Társulat első közgyűlése 1859 január 29-én folyt le, a mikor a rendes tagok száma 204 volt, az egyszersmindenkorra felajánlott összegek 14,000, az évenként folyó ajánlatok pedig 6000 pengő forintra rúgtak.⁴

Az Erzsébettemplom restaurálási munkálatai azonban nem akkor, hanem már előbb, még 1857-ben megindultak az időközben befolyt pénzbeli adományok révén. Miután e restaurálással s annak balsikerével már e munkának első fejezetében eléggé foglalkoztunk, itt csupán azt említjük még meg, hogy a templom belsejét is 1857-ben kezdték meg különféle élénk színekkel kifesteni, a boltívek mezőit pedig kék színűre bemázolni, a melyekre aztán, hogy az a valóságos égboltozat látszatát keltse, aranyozott facsillagokat szegeztek fel. (43. kép).

PLATH krónikájából értesülünk,⁵ hogy a renoválás munkálatainak megindítása idejében a «Mária-oltár mögötti ama kis kápolna, a melyben eredetileg Mária szobra állott», a templom hajójától fal által volt elválasztva, mert PLATH e fálnak az eltávolítását s az oltárnak visszahelyezését sürgeti. Az elfalazott kápolna a Szent-János kápolnánál más nem lehetett. Ugyanekkor azt is indítványozza még PLATH, hogy a székesegyház órájának alsó, ötödik számlapját transparens világitással lássák el, a miből kitűnik, hogy ez az óralap 1857-ben már mai helyén volt.

A következő években s az 1860-ikban is tovább folytatódnak a templom restaurálási munkálatai. 1860-ban festik ki s aranyozzák meg a déli előcsarnok belsejét GERSTER KÁROLY kassai születésű pesti építész tervei szerint, a mihez neki az eszmét és mintát — bizonyára HENSZLMANN közvetítésével — a párisi Saint-Chapelle szolgáltatta. Ekkor készíti MARSALKÓ

¹ TUTKÓ: Id. mű, 192. l.

² TUTKÓ: Id. mű, 194. l.

³ *A százéves kassai püspökség*, 105. l.

⁴ RELIGIO. 1859. 361–362. l. — *A százéves kassai püsp.* 105. l.

⁵ Id. mű, 299. l.

43. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM BELSEJE A FÁBRY I. ÁLTAL VÉGEZTETETT RESTAURÁLÁS UTÁN.

Myskowsky Viktor vízfestménye után.

JÁNOS szépeességi születésű pesti szobrász a déli portáléról hiányzó apró szoboralakok helyére az új s most is meglévő szobrokat (45. és 46. kép) s ugyanekkor szedik le az 1766-ban készült zsindelytetőt, hogy helyébe a HENSZLMANN által tervezett színes mázos cseréppel fedett tetőt rakják fel. (44. kép). Ekkor újíttatja meg a saját költségén FÁBRY IGNÁCZ püspök a remek szentségházat is, az egyház képeinek restaurálási munkáit pedig KLIMKOVICS FERENCZ akadémiai festőművészre bizza.¹

Hogy a restaurálási munkálatok sikere jobban biztosíttassék, a király FÁBRY püspököt 1859-ben a szentjobbi javadalmak apátjává nevezi ki s az apostoli buzgóságú főpap nemcsak ennek az apátságnak a jövedelmeit fordítja a restaurálás költségeire, de a magáéból is 100.000 forintnál többet áldoz e célra.²

FÁBRY IGNÁCZnak 1867 június 25-én történt elhalálózása után 1868 márcz. 13-án PERGER JÁNOS egri kanonok neveztetett ki kassai püspökké. Ünnepestes beiktatása június 28-án történt. 1876 ápr. 5-én bekövetkezett haláláig PERGER az egyházmegye megmagyarosítása körül szerzett nagy érdemeket s ő volt az, a ki székesegyházába elsőnek hozta be a magyar szónoklatokat, melyeket, főleg kormányzata első éveiben, sokszor maga tartott.³

PERGER JÁNOS püspöksége idejére esik az 1875. évi ama nagy szélvihar, a melynek pusztításai a Szent-Erzsébet-székesegyházban is oly károkat tettek, hogy a templom állapota valóban tarthatatlanná vált. A FÁBRY püspök idejében eszközölt tatarozás nemcsak hiábavalónak bizonyult, de a felületesen és könnyelműen végzett munkálatok az orkánszerű vihar erejének ellent nem tudván állni, a templom egyes részei annyira meglazultak, hogy az épület összedőléssel fenyegetett. Az alapos restaurálás tehát a legkomolyabb szükséggé vált s az erre vonatkozó első lépéseket PERGER püspök tette meg. Kezdeményezésére TREFORT ÁGOSTON miniszter báró SCHMIDT FRIGYES, a bécsi Szent-Istvántemplom nagyhirű restaurátorát kérte fel a kassai templom megvizsgálására, a ki 1876 tavaszán adott szakvéleményt a szükségessé vált teendőkre nézve.⁴

PERGER utódja SCHUSTER KONSTANTIN kalocsai főszékesegyházi kanonok, szépkúti czimzetes apát, a kalocsai érsekség uradalmi igazgatója lett, kit a király 1877 május 6-án nevezett ki kassai püspökké. Beiktatása okt. 2-án történt s a páratlan áldozatkészségű főpap már ugyane napon 4000 forintot küldött Kassa város elöljáróságának a székesegyház restaurálására, a melynek foganatosítását TREFORT ÁGOSTON vall. és közokt. miniszter 1877 január hó 17-én rendelte el, báró SCHMIDT FRIGYES ajánlatára STEINDL IMRE budapesti műegyetemi tanárt bízván meg a restaurálási tervek elkészítésével s magának a munkálatnak az elvégzésével is. Ugyanekkor alakult meg Kassán a helyi építési bizottság, melynek elnöke MÜNSTER TIVADAR polgármester lett.⁵

A továbbiakról az 1895-ik évig FRÖDE VILMOS közleménye⁶ és a Műemlékek Orsz. Bizottságának hivatalos jelentései tájékoztatnak bennünket.

STEINDL ajánlatára építésvezetőnek a württembergi származású WEBER JÓZSEFet, rajzolónak pedig SZTEHLÓ OTTÓt alkalmazták. 1877 máj. 12-én indult meg a munkálat. 1877 nov. 29-én érkezett meg az első ködarab Szepesolasziból, melyet valóságos ünnepséggel fogadtak.

Az időközben aggodalmasnak talált déli előcsarnok és a diadalív fölött álló oromfal megvizsgálására 1878-ban HEGEDŰS KANDID LAJOS miniszteri tanácsos elnöklete alatt SCHMIDT FRIGYES és STEINDL IMRE tagokból álló bizottság küldetett ki. Ez, miután meggyőződött, hogy az előcsarnok fönn nem tartható, ennek újjáépítését mondotta ki. Az első kész követ 1878 okt. 28-án helyezik el a templomon s ezzel a tényleges restaurálás munkája megindul.

¹ TUTKÓ: Id. mű, 197. l.

² A százéves kassai püsp. 105. l.

³ U. ott, 122. l. — Eltemették ápr. 11-én a Szent-Erzsébet-székesegyház Szent-Jánoskápolnájának kriptájában, a hol sírköve is látható.

⁴ Magyarország vármeggyei és városai. I. 69. l. és A százéves kassai püspökség, 132. l.

⁵ U. ott: 69–70. l.

⁶ A Szt-Erzsébet székesegyház, U. ott, 70–72. l.

44. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM LÁTKÉPE DÉL FELŐL, A FÁBRY IGNÁCZ ÁLTAL VÉGEZTETETT RESTAURÁLÁS UTÁN.

A következő két év a szentély nagy részének restaurálásával lett el, a mikor WEBER JÓZSEF 1880 okt. 13-án hirtelen meghalt STEINDL IMRE tanár ugyanez év decz. 1-étől fogva FRÖDE FRIGYES VILMOST hívta meg építésvezetőnek, a kinek alkalmazását a vall. és közokt. miniszter jóváhagyta. 1881 decz. hóban a szentély és a hozzátartozó két lépcsőtorony res-

45. SZENT-FERENCZ SZOBRA.

Marsalkó János műve.

taurálását befejezték már, 1882 júl. havában pedig megkezdték az összekötő alapfalak építését. E munka közben bukkantak rá CROM ISTVÁN¹ sírkövére s az őstemplom hajójának alapfalaira. 1883 szept. 25-én helyezik el a déli előcsarnok keresztrózsáját, de 1884 jan. 21-én nagy szeren-

¹ Helyesen : CROMER ÁGOSTON.

csétlenség fenyegette a templomot: az északnyugati négyzetpillér a bordagyámnál megrepedt s a repedés a talapzattól számítva mintegy két méternyi magasságig hatolt.

A templom veszélyeztetett állapotát már előbb is felismerte STEINDL s jóelőre figyelmeztette rá a minisztert, elhárítván magáról a felelősséget, két szakértő azonban a veszélyt kizártnak

46. ÁRPÁDHÁZI SZENT-ERZSÉBET SZOBRA.
Marsalkó János műve.

jelentette ki. A január 21-iki esemény hírére TREFORT miniszter most meghatalmazta STEINDL Imrét, hogy a katasztrófa elhárítására tegyen meg minden intézkedést. A feladat annál nehezebb volt, mert nem volt együtt sem a kellő számú munkaerő, sem az építési anyag, úgy hogy már azon a ponton álltak, hogy Budapestről hozassanak téglát, de végre is az utolsó órában előteremthették azt a kassai téglagyárak. A munkásoknak háromszoros bért kellett fizetni s még így is

csak az Istenben vetett bizalommal tarthatták őket éjjel-nappal munkában, mert minden pillanatban abban a veszélyben forogtak, hogy a leszakadó templom agyonüti őket a vezetőikkel együtt. Február 6-áig az éjjel-nappal folytatott munkával s az egészen a bordákig érő $1\frac{1}{4}$ méter vastag téglafalak felhúzásával elejét vették ugyan a katasztrófának, de a tarthatatlan állapot szükségessé tette az egész hajó ujjáépítését. E biztosító-munkák közben folyatólágosan kiásták az első kőtemplom szentélyét is. Deczember 20-án felállítják a déli kereszthajó kereszt-rózsáját; 1886 febr. 27-én a József-kápolna padlója alatt megtalálják a régi szószerk festett és aranyozott részleteit; 1887 július havában lebontják a Szent-József kápolnát. 1892 decz. 27-én a szentélyhez legközelebb álló első északi fülkében, Szent-István kápolnájában, freskót fedeznek fel s ugyanilyet találnak 1893 január 4-én a szemközti pócsi Szűz-Mária kápolnában is. Időközben elkészült a rézzel fedett ú. n. huszártorony s május 2-án feltűzték rá a keresztet. 1894 szept. 8-án elhelyezik a kereszthajó északi ormának kereszt-rózsáját és ez évben fejezik be a hajók boltozását. 1895-ben teljesen elkészítették a hajó belsejét, megújították a szentségházat, behelyezték az ablakok festett üvegeit, majd eltávolították az orgonakarzat és szószerk elhelyezése végett a belső állványozást és visszaállították a még meglévő régi oltárokat és padokat.

Az előadottakból megállapítható, hogy az Erzsébet-székesegyház restaurálási munkálatai SCHUSTER CONSTANTINNAK 1887 márcz. 17-én a váci püspöki székbe történt áthelyeztetéséig szakadatlanul folyamatban voltak s így azok a püspök kormányzati tevékenységének s egyéb agilitásának úgyszólván egész erejét igénybe vették. Tíz évi kassai püspöksége alatt SCHUSTER 40.000 forinttal járult székesegyháza költségeihez, a mely összegnek alig felét teszik a szentjobbi apátság jövedelmei, miket kassai püspökké történt kineveztetésével egyidejűleg a helyreállítási költségek fedezésére kapott a Felségtől. SCHUSTER CONSTANTIN mint váci püspök is érdeklődött egykori székesegyháza iránt s 1895-ben a benne emelendő Szent-József-oltárra 15.000 frtot adományozott.¹

A Szent-Erzsébettemplom restaurálási munkálatai az 1887 május 30-án kassai püspökké kinevezett s nov. 29-én beiktatott BUBICS ZSIGMOND nagyvárad kanonok, novii cz. püspök főpásztori kormányza alatt annyira elkészültek már, hogy a székesegyházat a millenniumi ünnepek során 1896 szeptember 6-án WLASSICS GYULA akkori vall.- és közoktatásügyi m. kir. miniszter és sok előkelőség jelenlétében SAMASSA JÓZSEF egri érsek ünnepélyesen fölszentelhette.

BUBICS ZSIGMOND püspök is, miként elődjei, szívén viselte székesegyháza sorsát. Mint művészet-szerető, művészet-értő és művészetet gyakorló főpap, kilencz év alatt sokszor megfordult az épülő székesegyházban s szakértő szemekkel vizsgálta a készülő szobrokat, oszlopfejeket és diszitményeket. Hogy a templom aránylag rövid időn belől a millennium esztendejére elkészült, azt nagyrészt az ő buzgó utánjárásának és meleg érdeklődésének köszönheti. De áldozatkészségével is hozzájárult a nemes és bőkezű főpap székesegyháza díszének s értékének emeléséhez: 20.000 frtot meghaladó értékű két üvegfestményvel s három mellékoltárral ajándékozta azt meg, restauráltatta a bártfai Szent-Egyedtemplomtól ajándékba kapott «Utolsó vacsora»-oltárát, új püspöki trónt állíttatott a szentélybe s karba hozatta a püspöki sirböltöt is,² melynek boltozata alatt 1907-ben megtalálták haló porai a csendes pihenést. Emlékezetét a sírja fölött emelkedő márványemléken a MYSKOVSKY VIKTOR által szerkesztett sorok hirdetik a hálás utókor előtt.

BUBICS ZSIGMOND püspöknek köszönheti a művészettörténet az 1516-ból származó Mettercia fogadalmi-képnek a megmentését is. A képet, mely most a Szent-Jánoskápolna oltárának középső részébe van befoglalva, a városi lomtárban, a templomból kikerült töredékek halmaza között a porban a földön fekvő, egy rozoga szék alatt, melyen ócska üres hordó

¹ A százéves kassai püspökség. 133. l.

² U. o 149—150. l.

állott, találta BUBICS. Műértő szeme nyomban felismerte a kép nagy művészeti értékét; magához vitette s BEER JÓZSEF CONSTANTINNAL, a Szépművészeti Múzeum restaurátorával, megújítatván, az említett oltárba illesztette azt.¹

BUBICS ZSIGMOND áldozatkészségének példáját káptalanja is követte s viszonyaitól telhetőleg 9350 forinttal járult a székesegyház restaurálásához.²

A kassai Erzsébettemplom restaurálásának utolsó mozzanatát a Mátyás-torony helyreállítása képezte. A templom többi részének restaurálásából e tornyot egyelőre kikapcsolták, mert helyreállításának módja sokáig vita tárgya volt s már arról is szó esett, hogy egy részének a lebontása elkerülhetetlen.

A XV. század e kétségkívül remekművű építészeti alkotásán az 1491. évi ostrom ejtett ugyan egy-két csorbát, a hó és fagy pedig évszázadokon át mállatták ékitményeit, maga a torony törzse azonban szilárdan s változatlanul állta s mint az események beigazolták, ma is állja az időt. Szerkezetében csupán a főpárkányzat fölött mutatkozott a szakértelem hiánya s a kapkodás kontármunkája s meglátszott e részleteken, hogy a XV. század vége felé — a mikor ezeket építették — a torony zseniális tervezője, a ki talán maga STEPHANUS ARCHITECTUS — KASSAI ISTVÁN — volt, már nem élt. A kész köveket ekkor már csak úgy a hogy rakták fel, a karzat hátsó részeit pedig téglából falazták föl. Mindez oda látszik mutatni, hogy a beállott pénzhányból kifolyólag a mester gyöngye utódai a déli torony építésének mielőbbi beszüntetésére s annak ideiglenes tetővel való befedésére kaptak utasítást.

A torony jellemző szerkezeti sajátosságához tartozik, hogy annak testéből már az alsó ablaktalpak magasságából kezdve a legváltozatosabb fiala-csoportok fejlődnek ki, gazdagon elhalmozva plasztikus levéldiszzsel s egész a főpárkány fölé emelkedő dús, szinte túltengő fiala-erdővel, miket a sarkokból kifejlődő baldachinok oldaloznak, a melyekből azután a főpárkány fölé, azt áthatva, gazdag fiala-csoportok törnek föl.

Miután a torony külső falai a puhább természetű komlósi trachyttufával voltak burkolva, az abból faragott fialák és egyéb plasztikus díszek az időt nem állották s csakis a védettebb helyeken maradtak meg épen.

A toronynak alsó, boltozott földszinti helyiségét négyszögben tört tágas lépcső foglalja el s a boltozat vállköveit szörnyeket ábrázoló gyámok tartják. E helyiségből a torony északi falába vágott nyíláson át egyfelől az orgonakarzatra, másfelől a torony faltömegében elrendezett jobb s bal felé menő keskenyebb lépcsőzeten a felsőbb emeletre jutunk. Nevezetesen: a jobbra haladó lépcsőzet az orgonaszék magasságában létező zárt toronyhelyiségbe, a másik pedig az ugyaneme helyiség fölötti felsőbb harangházba vezet, olyformán, hogy a lépcsőzet a toronyfal közepén a torony nyugati sarkáig halad, itt egy csigalépcsőszerű kanyarulattal visszafordul s ugyancsak a torony falában az alsó lépcsőkar fölött felfelé emelkedve, a tornyokat a mellékhajók fedélszékével összekötő nyílásba torkollik, a honnét a nagy ablakokkal áttört harangházba jutni.

E tágasabb helyiségből a torony keleti falának közepén — annak tömegében — ismét egy csigalépcső vezet feljebb az emelet egyharmad magasságáig, a hol az a város régi czimereivel díszített, apró bordákkal kőbe faragott csillagboltozattal záródik. E boltozattól jobbra egy kurta folyosón át a torony délkeleti sarkában elrendezett kettős-csigalépcsőhöz jutni, melyek közül az egyik egészen a főpárkányzatra vezet, a másik pedig a főpárkányzat alatt két méterrel egyenes kőlappal fedve bezáródik, e helyen azonban úgy a sarkon lévő felmenőlépcsővel, mint pedig a torony belső üregével összeköttetésben van.

Ez ama lépcsőszerkezet, mely STEINDL IMRÉNEK a torony kiépítése gondolatánál nagy aggályokat okozott. STEINDL e lépcsők jelenléte miatt, nem bízván a torony szilárdságában, e saroknak a lebontása mellett foglalt állást.

¹ U. o. 149—150. l.

² U. o. 150. l.

A karzat fölött a toronynak ki nem épült részébe felvezető lépcsőt az északkeleti sarokba tervezte a torony régi építőmestere. Örökké kár, hogy ezt be nem fejezhette, de nyomait, egy megindított csigalépcső kezdetleges szerkezetében, meg lehetett találni s a restaurálásnak gondja volt rá, hogy ezt megörökítse.

Az Erzsébet-székesegyház többi részének restaurálása 1896-ban befejezést nyervén s a templom rendeltetésének átadatván, most már az addig érintetlenül hagyott déli toronynak a város közönsége által is annyira óhajtott kiépítése került szőnyegre. A vallás- és közoktatásügyi kormány felhívására STEINDL IMRE újabb tervet és költségvetést terjesztett be, a melyben — nem lévén bizalma a délkeleti sarok hordképességében — ennek lebontását, a galléria magasságában lévő falgyűrűnek áttörését, a sarkon pedig egy egyszerű csigalépcsőnek a létesítését javasolta.

STEINDL tervét a vallás- és közoktatásügyi miniszter a Műemlékek Országos Bizottságának adván ki véleményezés végett, a bizottság STEINDL tervét úgy esztétikai, mint pedig constructiv szempontból a végrehajtásra alkalmasnak nem találta. A tervet tehát oly megjegyzéssel adták vissza STEINDL-nak, hogy az általa 1878-ban szerkesztett első restaurálási terv az esztétikai követelményeknek jobban megfelelt s hogy a torony csigalépcsőinek s falgyűrűinek általa javasolt lebontása el nem fogadható. Bár egy kiküldött albizottság egy e célra külön készített szétszedhető gipszmodellen végzett tanulmányok s pontos felmérések alapján számszerint kimutatta STEINDL aggályainak tarthatatlanságát, STEINDL meg nem adta magát, a miért a vall. és közokt. miniszter sok huza-vona s ankét után 1900 június havában felszólította STEINDL-t, hogy a torony kiépítésének kérdését egyelőre mellőzve, a torony részeinek kijavitása, az eredeti állapotnak teljesen megfelelő restaurálása s a toronynak alacsony tetővel való befödése iránt költségvetést s tervezetet nyújtson be.

STEINDL IMRE azonban most is ragaszkodott kedvencz eszméjéhez s újabb költségvetésben ismét csak a délkeleti lépcsőcsoport lebontását és újraépítését vette kombinációba s ezen felül az emelet felépítését, a falgyűrűk áttörését s egy ideiglenes magas tető létesítését sürgette.

1901 június 22-én a vall. és közokt. miniszter újból felszólította tehát STEINDL-t, hogy a költségvetést és tervet a Műemlékek Orsz. Bizottsága intencziójának megfelelőleg dolgozza át, mire STEINDL IMRE július havában a dómépítés vezetőségéről lemondott. Erre a vall. és közokt. miniszter, a Műemlékek Orsz. Bizottságának javaslatára, SZTEHLÓ OTTÓ bizottsági másodépítést bízta meg a költségvetés és terv elkészítésével.

Időközben Kassa város közönsége ismételten megsürgelgvén az építés megkezdését s néhány lefagyott ködészitmény lezuhanása a járókelő lakosság életét is veszélyeztetvén, SZTEHLÓ OTTÓ 1901 decz. 9-én benyújtotta a restaurálás költségelőirányzatát, mely kereken 170,000 koronára rúgott. SZTEHLÓ egyben a csütörtökhelyi kápolna helyreállításánál bevált pilisszántói követ javasolta alkalmazni a munkálatoknál. Az AIGNER SÁNDOR és STEINHAUSZ LÁSZLÓ műépítészekből álló albizottság SZTEHLÓ OTTÓ költségvetését reális alapokon készültnek találván, a restaurálási munkák már 1902 június havában megindítottak, jóllehet a költségelőirányzat csak 1902 okt. 27-én nyert miniszteri megerősítést.

A toronynak két évig tartó restaurálása 1904 június havában nyert befejezést, a költségek azonban, SZTEHLÓ OTTÓ műépítész és NAGRAND MIHÁLY munkavezető gondos és lelkiismeretes takarékosága következtében, 110,000 koronára sem rúgtak.

A restaurálás kapcsán távolították el a Mátyás-torony régi festői, cseréppel fedett sisakját, hogy helyébe egy lapos záródású, alacsony tetőt tegyenek a torony ormára. E megoldás, ha ideiglenes jellegű volt is, szerencsésnek éppen nem volt nevezhető s már esztétikai szempontból is tűrhetetlennek bizonyult. Mihamar lebontották tehát, hogy helyét a most is meglévő ideiglenes gúlasisak foglalja el.

A torony restaurálása előtt a baldachinok alul a szobrok mind hiányoztak. A Műemlékek Orsz. Bizottsága javaslatára most Mátyás király legjelesebb tanácsosai és hadvezérei

47. A SZENT-ERZSÉBETI EMLÉKTEMPLOM NYUGATI HOMLOKZATÁNAK LÁTKÉPE AZ 1896-BAN BEFEJEZETT RESTAURÁLÁS UTÁN.
(A Mátyás-torony és sisakja még a régi.)

közül Szapolyay István nádornak, Rozgonyi Sebestyénnek és Zrednay Vitéz Jánosnak MIKULA FERENCZ budapesti szobrász által faragott szobrai állnak azok alatt

Miután a torony ormán látható nagy czímerpajzs csak kevésbé volt megrongálva, az némi javítással visszahelyezhető volt helyére, ellenben egészen meg kellett újítani a torony nyugati két vízhányóját, melyek közül az egyik a kölykeket védő oroszlánt, a másik egy ittas némbert ábrázolt.

A kassai Szent-Erzsébettemplom restaurálási munkái az 1895. év végéig, a berendezési tárgyakkal együtt, közel két millió koronába kerültek s 27 év lefolyása alatt nyertek befejezést. Ha a déli torony is, mint egyidőben tervezték, kiépülne, az északi torony pedig stilszerűen megépíttetnék, e munkálatok még mintegy egymilliónégyszázezer koronát igényelnének. Nézetünk szerint, jóllehet a Mátyás-torony félbemaradt állapota a kiépítést mintegy provokálja, ennek csak abban az egy esetben volna értelme s jogosultsága, ha az *eredeti régi tervek* előkerülnének, a miknek szellemében a torony továbbépítése folytatható s befejezhető lenne. Az északi torony, ha nem is stilszerűen befejezett alkotás, minden hibája mellett is *történelmi emlék*. Lebontása s új építménnyel való helyettesítése tehát nemcsak fölösleges volna, de mert megváltoztatná a templom régi képét, sérelem is lenne az évszázadok által megszentelt egyház ősi jellegére.

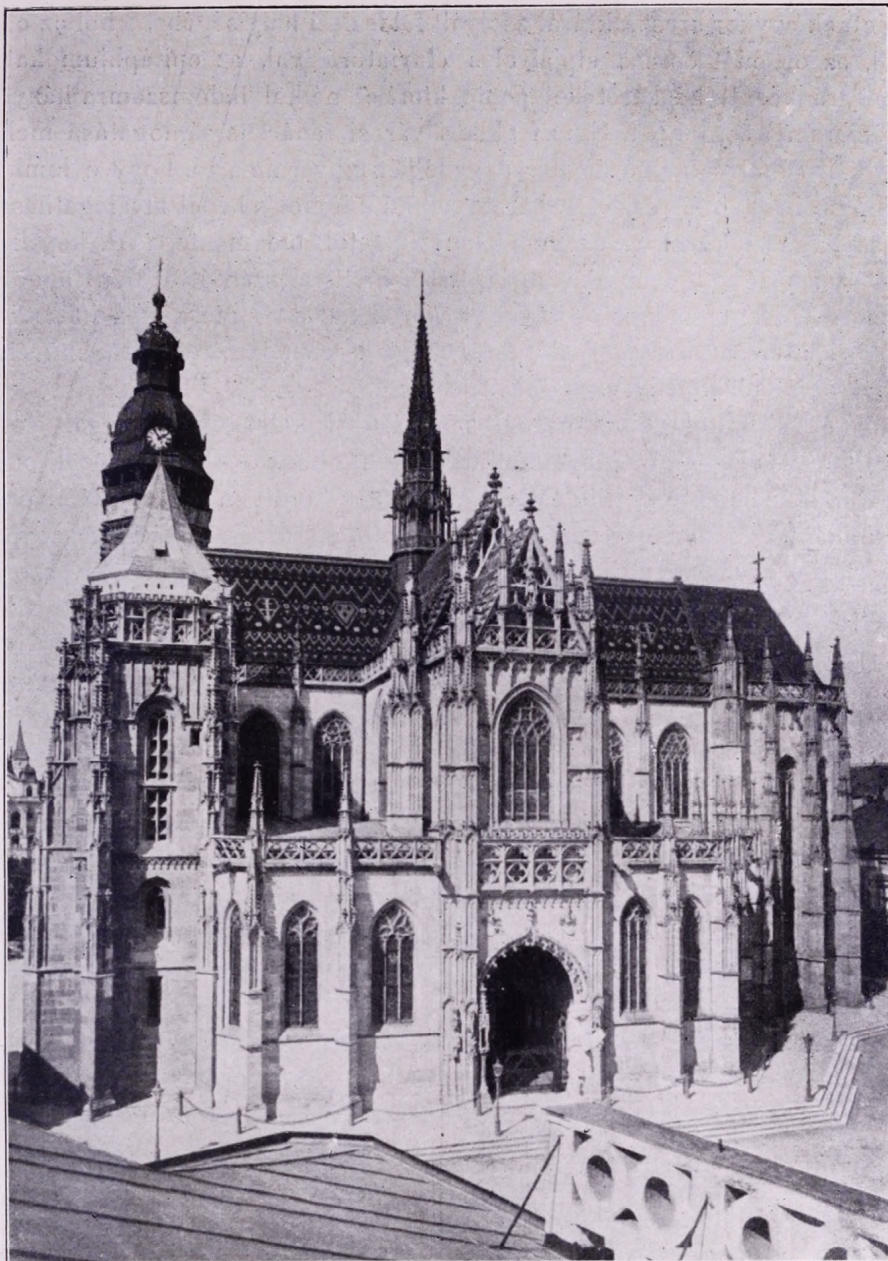
Nem fejezhetjük be a kassai Szent-Erzsébettemplom 400 éves történetének vázolását a nélkül, hogy a restaurálás kapcsán még egy fontos körülményről meg ne emlékezzünk. Történetet írunk, kötelességünk tehát az igazságot legjobb meggyőződésünk szerint keresni és kimondani.

A kassai Szent-Erzsébet-székesegyház restaurálása a szó igaz értelmében nem restaurálás, hanem *újjaépítés* volt. Hogy ennek így kellett történni, azt betudhatjuk a körülmények kényszerítő hatásának, de hogy a javítási munkák a szorosán vett restaurálás fogalmát messze túllépték, arra a templom mai állapota a leghivatottabb tanú. A régi háromhajós templom eltűnt s helyén ma öthajós templomot látunk. Az épület tisztes, vén falai helyett a templom új kövei hirdetik ma, mily kevés maradt fenn abból az eredeti anyagból, a mit századokkal ezelőtt a kassai polgárság rajongó hitbuzgósága példátlan áldozatkészséggel halmozott össze, hogy létrehozza magasztos hitének dokumentuma gyanánt a fenséges templomot. A két tornyon, a kapuzatokon s azok remekbe faragott domborművein, néhány kőoron s egynémely benső részleten kívül ma már csaknem minden új a kassai Szent-Erzsébettemplomon.

Nem a mi hibánk, hogy ennek így kellett történni. Az újjaépítés szükségességéről felel a templom története s annak a viszonyok kényszerítő hatása alatt előállott helyzete az illetékes tényezőket teljesen felmenti a könnyelműen végzett restaurálás esetleges vádjá alól, de nem menti fel az az eljárás, a mit a restaurálás alatt a templom régi síremlékei és berendezési tárgyai körül tanúsítottak. Mert mindkettőjük sorsa siralmas és történelmi s művészettörténelmi szempontból részben pótolhatatlan veszteség is. A templom régi sírköveit úgy a FÁBRY IGNÁCZ püspök idejében végbement, mint pedig a legutolsó restaurálás alatt kivétel nélkül eltávolították a templomból s környezetéről. Az első alkalommal sok sírkövet magánosoknak adtak el s ezek közülök többet a hatvanas években a régi Sihulsky- (később Jászay-) kertben állítottak fel, többet pedig a felső malomnál lévő híd falazatába alkalmaztak közönséges építőkövek gyanánt.

Ezek nyomtalanul eltűntek s nincs is remény, hogy valaha ismét előkerüljenek. A második, az állami irányítás és felügyelet mellett lefolyt restaurálás, nem pusztította ugyan el a talált sírköveket, de oly kiméletlenül bánt velük, hogy nagyrészüket összetöredezett. Az építés vezetője, a helyett, hogy legilletékesebb helyük, a templom falába való elhelyezéséről gondoskodott volna, a városi anyagraktárba rakatta azokat, a honnét a még ép, vagy fönttartható állapotban lévőket e sorok írójának akciójára a városi tanács 1903-ban a Kassai Múzeum kertjébe hordatta át, mert a régi anyagraktár területét a város másként értékesítette. A jobb s történelmi szempontból jelentősebb sírkövek közül 1904-ben 17 darabot a Szent-Mihálykápolna falainak külső részébe erősítettett KOZORA ENDRE prépost-kanonok, pápai protonotárius, kassai plébános, később pedig, a mikor a város az Orbán-torony arkádós-építményeit létesítette és a torony tövéénél az apró épületeket visszaállította, a tanács a torony falában helyezett el néhány darabot belőlük, hogy legalább ezeket megmentse a végelpusztulástól. A még fennmaradt néhány sírkő és sírkőtöredék jelenleg is a

48. A SZENT-ERZSÉBETTEMPLOM LÁTKÉPE DÉL FELŐL, AZ 1904-BEN BEFEJEZETT RESTAURÁLÁS UTÁN.

Felsőmagyarországi Rákóczy-Múzeum kertjében látható, de hogy az összes s minden esetre kegyeletesebb elbánásra érdemes sírkövek közül hány darab s közülök hány történeti fontosságú pusztult el, ki annak a megmondhatója!?

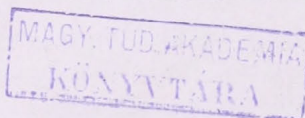
Így járt el az építés vezetősége a Szent-Erzsébettemplom XVII–XVIII. századbeli oltárai-¹ s egyéb felszerelési tárgyaival: az epitáphiumokkal, a szószékkal s az orgonával is. Eltávolította ezeket kímélet nélkül s a szétszedett részeket áthordatta a város tulajdonát képező «Fekete

¹ 1824-ben 27 oltára volt a Szent-Erzsébet-székesegyháznak. Ezek közül a nyugati kapu közvetlen szomszédságában lévő két oltárt egy koldús alapította, a ki a templom ajtajában kéregette össze az alamizsna-filléreket, a melyeknek fölöslegét a két oltár létesítésére fordította. SZEPESHÁZY—THIELE: Merkwürdigkeiten des Königreiches Ungarn. Kaschau, 1825. I. 105–106. l. A 27 oltár közül az újjáépítés után csak hármat: a főoltárt, a Mária látogatása- és a Szent-Antal-oltárát hagyták meg a templomban.

sas» nevű épületnek egykor szeszraktárul szolgált földszinti helyiségébe, a hol az oltárokat szobrostól-képestől, az orgonát összes sípjával s claviaturájával, az epitáphiumokat és remekbe faragott és megaranyozott képkereteket pedig kímélet nélkül halomszámra hányták. Huzamosabb és erélyes utánjárásra ÉDER GYULA akkori városi tanácsos támogatása mellett 1903-ban sikerült e sorok írójának a polgármester engedélyét kinyernie arra, hogy a lomhalmazból két társzekérre való szobrot, oltárrészletet, keretet, epitáphiumot s képet kiválogathasson, a Kassai Múzeumba beszállítson s ezzel a végleges elpusztulástól megmentsen. A képek sorában van amaz 1520-ból származó s a templom újjáépítése előtt a szentély falán függött nagy olajfestmény is, mely Krisztus megostoroztatását ábrázolja s a mely kép hazánk legnagyobb-méretű középkori táblafestménye. Valószínű, hogy a remek kép kassai művész munkája s így nagy becsét ez a körülmény csak fokozza.

De a sírok és sírboltok felbontásánál sem járt el kellő óvatossággal az építés vezetősege. Nem gyakorolt elegendő felügyeletet s ez az oka, hogy a kincsek közül, mikkel a régiek szeretett halottaikat eltemették, illetékes helyre alig került néhány számbavehető darab. Egyrészüik belföldi műkereskedők- és gyűjtőkhöz jutott, másrészüik a székesegyház munkásai útján kassai ékszerészekhez került, a kiknek kezén aztán végkép elveszett a magyar történelem és iparművészet számára.

KÉPEK JEGYZÉKE.

	Oldal
A kassai Szent-Erzsébettemplom főhomlokzata. A HENSZLMANN IMRE által 1860-ban rajzolt kép után	Czímlapon
1. Kassa város látképe kelet felől. XVI—XVII. századbéli rézmetszet után	9
2. Kassa város látképe délnyugat felől a XVII. századból. SCHITZER LUKÁCS metszete után	12
3. Kassa város polgárainak pecsétje a XIII—XIV. századból	13
4. Lukács váradi püspök (1397—1406) pecsétje	14
5. Scolari András váradi püspök (1409—1426) pecsétje	14
6. Villard de Honnecourt sajátkezű feljegyzésének mása párisi vázlatkönyvében	17
7. Villard de Honnecourt sajátkezű feljegyzésének mása párisi vázlatkönyvében	17
8. A cambrayi Máriatemplom alaprajza. Villard de Honnecourt vázlata	18
9. A cambrayi Máriatemplom keleti felének alaprajza	20
10. A reimsi székesegyház keleti részének alaprajza	22
11. A brainei Szent-Yvedtemplom keleti felének alaprajza	23
12. A kassai Szent-Erzsébettemplom keleti felének alaprajza	23
13. Színes melléklet: A kassai ősi és második Szent-Erzsébettemplom alaprajza. LANGE KERESZTÉLY rajza után	25
14. A Szent-Erzsébettemplom látképe északnyugat felől, a XIX. század elejéről	27
15. A meauxi Szent-Farontemplom alaprajza	28
16. A Szent-Erzsébettemplom látképe északnyugat felől, a Fábry I. által 1857—1863-ban végeztetett restaurálás után	34
17. A német-római birodalmi sas képe a Szent-Erzsébettemplom szentélyének falán	38
18. A Luxemburgi-ház címere a Szent-Erzsébettemplom szentélyének falán	38
19. Stephanus Architectus (Kassai István) kőfaragó-mester domborművű képmása a bártfai Szent-Egyedtemplom szentélyének gyámkövéen 1464-ből. (Szemben)	44
20. Stephanus Architectus (Kassai István) kőfaragó-mester domborművű képmása a bártfai Szent-Egyedtemplom szentélyének gyámkövéen. (Oldalt)	45
21. Az ősi Szent-Erzsébettemplom szentélyének lábazatán talált kőfaragó-jelek, I. csoport: 1—5 A.	54
22. A Szent-Erzsébettemplomnak csupán alsó részein előfordult kőfaragó-jelek, II. A) csoport: 1—28	54
23—24. A Szent-Erzsébettemplom alsó részein nem, hanem csak annak felsőbb részein magányosan előfordult kőfaragó-jelek, II. B) csoport: 29—112	55
25—27. A Szent-Erzsébettemplom alsó és egyéb részein többszörösen előfordult kőfaragó-jelek, III. A) csoport: 1—17 D.	56
28—29. A Szent-Erzsébettemplom alsó részein nem, hanem annak csupán felső részein többszörösen példányban előfordult kőfaragó-jelek, III. B) csoport: 1—31 A.	58
30—32. A Szent-Erzsébettemplom különböző részein előfordult kőműves-jelek, IV. csoport: 1—46	60
33. Kassa város látképe a XVII. század közepén	71
34. Kassa város látképe délnyugat felől, a XVII. század második feléből	74

35. Kassa város látképe 1617-ből, délnyugat felől. A VAN DER RYE rézmetszete nyomán KLIMKOVICS BÉLA által készített kőrajz után.....	77
36. Kassa város látképe a XVII. századból, délnyugat felől.....	81
37. Kassa város látképe 1685-ből, délnyugat felől.....	83
38. Kassa város ostroma Caprara által 1685-ben. A DALLA VIA metszete után.....	85
39. Kassa város látképe délnyugat felől, a XVII. század végéről.....	87
40. Kassa város látképe délnyugat felől, a XVII. század nyolczvanas éveiből. Wagner «Delineatio» című művének 1684-ben Augsburgban készült rézmetszete után.....	91
41. A Szent-Erzsébet-székesegyház látképe északnyugat felől. JACOB ALT 1839-ben készült vízfestménye után.....	93
42. Kassa város látképe kelet felől, a XVIII. század elejéről.....	96
43. A Szent-Erzsébettemplom belseje a Fábry I. által végeztetett restaurálás után. MYSKOVSKY VIKTOR vízfestménye után.....	99
44. A Szent-Erzsébettemplom látképe dél felől, a Fábry I. által végeztetett restaurálás után.....	101
45. Szent-Ferencz szobra. MARSALKÓ JÁNOS műve.....	102
46. Árpádházi Szent-Erzsébet szobra. MARSALKÓ JÁNOS műve.....	103
47. A Szent-Erzsébettemplom nyugati homlokzatának látképe az 1896-ban befejezett restaurálás után.....	107
48. A Szent-Erzsébettemplom látképe dél felől, az 1904-ben befejezett restaurálás után.....	109

